

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Tomáš B o u š k a

**Jáchymovští političtí vězni.
Orální historie v teorii a praxi.**

**Political Prisoners of Jáchymov.
Oral History in Theory and Practice.**

Disertační práce

Praha 2011

Školitel: Prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval vedoucímu práce a svému školiteli, Prof. PaedDr. et Mgr. Miroslavovi Vaňkovi, Ph.D., za inspiraci, cenné podněty a věcné konzultace při psaní této práce. Taktéž děkuji kolegům z občanského sdružení Političtí vězni.cz, kteří mi byli důležitou oporou a nenahraditelnými spolupracovníky (nejen) při tvorbě empirických podkladů, ze kterých jsem čerpal. V neposlední řadě děkuji všem narátorům, kteří našemu projektu poskytli rozhovory a vyprávění, ze kterých jsem mohl čerpat. Zvláštní ocenění zaslouží má žena Marcela Boušková a dcera Julie, které mě při psaní této práce trpělivě podporovaly.

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. října 2011

.....

.

Abstrakt:

Záměr této doktorské práce kombinuje možnosti orální historie v teorii a praxi. První část spočívá v přípravě předložení výsledků výzkumu zaměřeného na mapování a chápání nedávné historie za pomoci orální historie dvanácti obětí komunistického režimu vězněných v 50. letech na Jáchymovsku. V práci nejprve demonstruji přehled použití metody orální historie a myšlení o ní v zahraničním i českém kontextu. Za pomoci této metody pak předkládám empirický materiál v podobě životních příběhů a osobních svědectví bývalých politických vězňů, kteří jsou po roce 1989 organizováni v Konfederaci politických vězňů ČR. Vedle metodologicky podloženého sběru, analýzy a interpretace úryvků jejich životopisných vyprávění poukazují na možnosti dalšího zpracování a představení takto vedeného výzkumu laické i odborné veřejnosti. Vycházím z premisy, která tvrdí, že osobní svědectví pamětníků znamenají příspěvek k poznání malých dějin a jejich lidského aspektu – zde v kontextu politické perzekuce v 50. letech. V předkládané práci také nastiňuji postupný vývoj svého badatelského projektu, který se mi podařilo rozšířit a propojit s akademickou prací dalších kolegů, čímž vznikl (snad) ojedinělý multidisciplinární projekt několika českých doktorandů. Společné úsilí vyústilo v podobě nezávislé dobrovolnické organizace s názvem Političtí vězni.cz, kterou představuji v samostatném oddílu.

Klíčová slova:

Politický vězeň, Jáchymov, orální historie, komunismus, životní příběh, Političtí vězni.cz.

Abstract:

The aim of this doctoral thesis combines the possibilities of oral history in theory and practice. The first part prepares the field for delivering results of my research which is targeted at mapping and understanding recent history using oral histories of twelve survivors of communist régime imprisoned in the 1950s in the Jachymov district. At first, I demonstrate the usage of oral history and related thinking about it abroad and in the Czech context. I deliver the empirical material of this work using this method. It consists from life stories and personal testimonies of former political prisoners who have been organised in the Confederation of Political Prisoners after 1989 in the Czech Republic. Apart from

methodological collection, analysis and interpretation of their life stories I point at further processing and introduction of such a research to the wide and expert public. I believe in the premise that personal testimonies of narrators represent a contribution to understanding „small“ history and its human aspect – here dealing with the Czechoslovak political persecution in 1950s. I also describe the evolution of my research project which I managed to enlarge and link to other academic work of my PhD. colleagues. Like this I hope to give birth to a (hopefully) unique multidisciplinary project which leads to an independent volunteer organization called Political Prisoners.eu. I describe it in the text in a separate section.

Keywords:

Political prisoner, Jáchymov, oral history, communism, life story, Political prisoners.eu.

Bibliografický záznam:

BOUŠKA, Tomáš. *Jáchymovští političtí vězni: orální historie v teorii a praxi*. Praha, 2011. 201 s. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav politologie. Disertační práce. Vedoucí diplomové práce Prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.

OBSAH:

1. ÚVOD	9
1.1 Vymezení problematiky	12
1.1.1 Československý uran	14
1.1.2 Trestanecké pracovní tábory na Jáchymovsku	17
1.1.3 Politický vězeň	19
1.1.4 Teorie totalitarismu	26
1.2 Výzkumná otázka a cíle	30
1.3 Dobové souvislosti a zdůvodnění tématu disertační práce	31
 2. METODA	40
2.1 Metoda orální historie	40
2.2 Dějiny orální historie.....	41
2.2.1 Mocní bílí muži	42
2.2.2 Zdomácnění a popularita metody	43
2.2.3 Orální historie v Evropě	44
2.2.4 Mezinárodní spolupráce v oboru	45
2.2.5 Nové nástroje i obtíže	47
2.3 Kritika orální historie	49
2.4 Dvě „školy“. Česká republika a Finsko	52
2.4.1 Česká orální historie	53
2.4.1.1 Jak rozumíme orální historii v ČR.....	56
2.4.1.2 Původ názvu a české pojmosloví	58

2.4.1.3 Jedinec a skupina	60
2.4.1.4 Ústní tradice, rodinné vyprávění a novinový článek	61
2.4.1.5 Orální historie v praxi?	63
2.4.2 Finská orální historie	69
2.4.2.1 Finské počátky	71
2.4.2.2 Orální historie z finských papírů.....	76
2.4.2.3 Orální historie finského parlamentu	78
2.4.2.4 Akademický výzkum	81
2.4.2.5 Orální historie jako román a poezie	84
2.4.2.6 Suulinen historia vs. muistietutkimus.....	89
2.4.2.7 FOHN.....	90
2.4.2.8 Finská orální historie jako inspirace pro českou?	91
2.5 Političtí vězni.cz.....	93
2.5.1 Životní příběhy na internetu	97
2.5.2 Etické mantinely webové OH.....	100
3. EMPIRICKÁ ČÁST	104
3.1 Terénní výzkum	104
3.1.1 Výběr narátorů.....	105
3.1.2 Reflexe role tazatele	108
3.1.3 Tematické okruhy	110
3.2 Orální historie bývalých jáchymovských politických vězňů	111
3.2.1 „Protistátní činnost“	111

3.2.2 Vyšetřovací metody.....	122
3.2.3 Rozsudky a výše trestů	133
3.2.4 Podmínky výkonu trestu a zacházení na Jáchymovsku.....	139
3.2.5 Pracovní rutina v táborech a při dobývání a zpracování uranové rudy.	154
3.2.6 Tajná výroba dárkových předmětů a kontakt s rodinou.	164
3.2.7 Trvalé následky (politického) věznění	170
3.2.8 Vzpomínky na Jáchymov	174
 4. ZÁVĚR	 179
 5. BIBLIOGRAFIE.....	 184
 6. PŘÍLOHY	 I
Příloha I. - Tabulka narátorů	I
Příloha II. – Přihláška SBPV ČR	II
Příloha III. - Graf návštěvnosti webu Politictí vězni.cz	III
Příloha IV. – Udělený souhlas narátorem	V
Příloha V. – Printscreen rozhovoru s brig. gen. A. Husníkem.....	VI
Příloha VI. – Vyšetřovací spis StB údajně podepsaný A. Bubníkem	VII
Příloha VII. – Osobní vyšetřovací spis dr. Jiřího Málka.....	VIII

*„Nemohli chápat
minulost u nich začínala tak zcela nedávno
předloňskou dovolenou
anebo tím rokem, kdy se vylíhlo tolik chroustů a otec zemřel“*

Jan Zahradníček¹

1. ÚVOD

Lidský život je jeden velký příběh složený z mnoha menších. Některé se pamatují lépe, některé hůře. Některé události úplně zmizí, naše paměť je nezachytí nebo jen neudrží a nám pak připadá, že se „nikdy nestaly“. Ten, kdo reálné příběhy nezažil, je může přesto vyprávět, protože je slyšel od někoho jiného, nebo proto, že si je dovede vymýšlet. Takové chování je běžné a výsostně lidské. Pro zapamatování příběhů je hlavní, aby zněly věrohodně, abychom snadno uvěřili, že se staly. A jak doplňuje britský orálně historický guru Paul Thompson, tam, kde není žádná historie, musíme si ji vymyslet.² Předkládaná práce je o tomto trojlístku fenoménů a s nimi souvisejících procesů. O historii, o paměti a o příběhu.

V následujících kapitolách předkládám výsledky badatelské práce, která shrnuje poznatky získané aplikací metody orální historie na fenomén paměti bývalých politických vězňů zakladatelského období socialistické diktatury v bývalém Československu. Po úvodní prezentaci motivů a souvislostí, které mne vedly k zahájení studia tohoto tématu, demonstruji v druhé kapitole seznámení se s metodologií a předními představiteli oboru v zahraničí i v ČR. V tomto ohledu čerpám zejména z díla prof. Miroslava Vaňka, kterého považuji za hlavního českého průkopníka v oboru orální historie. Tento kvalitativní vědecký nástroj mi posloužil jako vodítko pro sběr, zpracování, archivaci a konečně také publikaci shromážděného empirického materiálu a zároveň sám o sobě představuje objekt mého

¹ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Rouška Veroničina. La Saletta. Znamení moci*. Praha : Vyšehrad, 1990.

² THOMPSON, Paul. The Voice of the Past. In PERKS, Robert. – THOMPSON, Alistair (eds.). *The Oral History Reader*. New York: Routledge, 2006, s. 26.

vědeckého zájmu. Při natáčení a vyhodnocování podkladů k této práci, tj. nahrávek životních příběhů bývalých československých politických vězňů, jsem dospěl k několika pomyslným křižovatkám, na kterých jsem se rozhodoval o směru pokračování své práce a místy také o rozvoji metody samotné. Proto tuto práci předkládám jako příspěvek k poznání politického vězeňství v bývalém Československu (třetí kapitola) a dále jako námět k diskuzi o využití, rozvoji a dalším směřování populární vědní disciplíny, která nám umožňuje životní příběhy zpracovat. V práci postupuji od osvojení metodiky, k praktickému natáčení rozhovorů; od zpracování vlastních rozhovorů, k jejich dalšímu uplatnění. V třetí kapitole o orální historii v praxi dokládám charakteristické aspekty terénního výzkumu, volbu narátorů a reflexi vlastní role v procesu nahrávání. Zabývám se výrazným fenoménem politického vězeňství období konce 40. a průběhu 50. let, kterým je paměť vězňů na jáchymovské pracovní tábory a uranové doly. Na příkladech konkrétních rozhovorů s narátory, kteří jsou dnes členy Konfederace politických vězňů ČR, ukazuji dílčí přínosy, ale i nástrahy a etické výzvy aplikace orální historie na vzpomínky na toto místo, období a lidi. Na nově vybudovaných komunikačních nástrojích pak (zejména s využitím internetu) v závěru práce předkládám možnosti dalšího rozvoje a využití práce orálního historika pro další badatele, širší „publikum“ a např. pedagogy ve školách. Má práce by mohla přinést inspiraci učitelům dějepisu na základních a středních školách, kteří z ní mohou čerpat náměty a podklady pro ozvláštnění výuky, což je téma v českém školství stále populárnější.³ Jedná se však spíše o okrajové téma a systematicky jej v této práci nesleduji.

Tato disertační práce je určena všem zájemcům o metodu (a rostoucí vědní obor) orální historie. Nabízí pohled do paměti dlouho umlčované komunity bývalých jáchymovských politických vězňů, která byla a je ovlivněna zcela specifickým prostředím jak v období komunismu, tak po jeho pádu. Díky autenticitě, které orální historie do badatelského výzkumu vnáší, předkládám kvalitativní sondu do myšlení několika řadových i klíčových představitelů této skupiny pronásledovaných obyvatel v podobě pestré mozaiky tematických úryvků rozhovorů. Připomínám však, že tato práce neuspokojí ty, kteří hledají objektivní informace o tom, co se „tehdy“ na Jáchymovsku dělo a stalo. Čtenář se zde mnohem spíše dozví, co si někdejší mladé oběti komunistické perzekuce začátkem třetího tisíciletí myslí, že

³ Viz *Doporučení MŠMT k výuce dějin 20. století*. [online] Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/doporuzeni-msmt-k-vyuce-dejin-20-stoleti?highlightWords=doporu%C4%8Den%C3%AD+modern%C3%AD> [citováno 12. dubna 2011].

se stalo a dělo. Domnívám se, že toto je klíčové sdělení, nikoli slovní hříčka: předkládám příspěvek k poznání myšlení o minulosti, nikoli popis minulosti jako takové.

V předkládané práci shrnuji svou dosavadní badatelskou cestu a předkládám ji věcné kritice. Níže publikované výsledky tedy nepovažuji za konečné a už vůbec ne dokonalé; jsou navzdory dosud probádané problematice spíše začátkem, než koncem nastoupené badatelské cesty, neboť k jejímu úplnému poznání bychom potřebovali znát životní příběh každé oběti politické zvěře, která jáchymovskými uranovými doly a pracovními tábory prošla, nemluvě o „druhé straně“, tedy představitelích moci a silových složek tehdejšího represivního aparátu, tzv. „mlčící většiny“, emigrantů a mnoha dalších. Měli bychom znát nejen myšlení vězněných obětí. Měli bychom se také starat o motivy vládnoucích, tedy „vězňitelů“, poznat důvody jejich rozhodnutí, které vedly k zásahu do běhu života tolika lidí. Je otázkou, zda je něco takového na začátku nového milénia vůbec možné, zda lze přimět vyprávět o svých životech dosud žijící vězňatele, stejně jako vězněné. Osobně se domnívám, že takové téma uceleně zpracovat nelze, už jen kvůli nedostatku zájmu ze strany cílové skupiny vězňitelů (strach z nepochopení jejich vidění světa, medializace), kteří se navíc velmi složitě kontaktují a „rozmlouvají“. I proto si předkládaná práce od začátku nekladla za cíl jejich paměť zahrnout do zkoumaného vzorku vězněných.

Československé politické vězeňství 50. let rozebrala jako dějinnou problematiku v posledních dvaceti letech řada historiků, sociologů a antropologů⁴ a v neposlední řadě se s ní vyrovnává poměrně pestrá paleta memoárové literatury z pera samotných účastníků tohoto dějinného traumatu.⁵ Na počátku nového milénia pak na téma zachycování a zpracování jednotlivých pamětí bývalých politických vězňů a vězeňkyň začala navazovat vědecká a publicistická práce autorů, kteří je začali systematicky zpracovávat za pomoci metody orální historie⁶, publicistiky či dokumentaristiky.⁷ Stranou nezůstala ani filmová,

⁴ Na tomto místě jmenuji stěžejní autory, ze kterých v této práci čerpám nejvíce: Karel Kaplan, Tomáš Bursík, Aleš Kýr, Jarmila Petrášová, Prokop Tomek, Dušan Janák, Tomáš Staněk aj.

⁵ Jejich přehledný výčet můžeme nalézt např. v práci Kláry Pinerové s názvem *Vývoj vězeňských subkultur v Československu v letech 1948–1960* (Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav hospodářských a sociálních dějin, 2006. 231 s.)

⁶ V této práci se budu zabývat zejména výsledky badatelského výzkumu svého a kolegů Michala Louče, Kláry Pinerové a Ivany Vránkové, kteří úzce spolupracují s občanským sdružením Političtí vězni.cz, o kterém v této práci pojednávám v samostatné podkapitole. Zejména citovaná práce Kláry Pinerové mi byla v tomto ohledu přínosná, neboť mezi prvními obšírně poukázala na příspěvek k výzkumu tématu pohledem obyčejných lidí. Za

divadelní či literární tvorba, která se orální historií inspirovala.⁸ Paletu dostupných informačních zdrojů, které československé vězeňství pomáhá poznat a věcně uchopit, nesporně dotváří také mimořádně liberální státní politika v oblasti archivnictví, díky které lze bez zvláštního oprávnění nahlížet do osobních spisů a dalších archiválií protagonistů i obětí komunistického režimu.⁹ Všechny tyto zdroje mi pomáhaly problematiku jáchymovských politických vězňů zařadit do souvislostí a pochopit kontext nahrávaných rozhovorů. Největší zásluhu na tom nesou díla historiků Tomáše Bursíka a Kláry Pinerové a sociálního antropologa Michala Louče, kteří se problematiky (orální) historie politických vězňů 50. let ve svých pracích dotýkají nejbližší. O hlubší součinnost s pramennou literaturou jsem se však při práci s redakčně upravenými rozhovory nesnažil, neboť primárním cílem mé práce nebylo uvádět výpovědi bývalých politických vězňů na pravou míru, nýbrž je metodologicky a eticky správně zachytit a uchovat pro další badatelský výzkum. O tomto přístupu blíže pojednávám v samostatné kapitole věnované metodologii.

1.1 Vymezení problematiky

Než se pustím do představení pracovní metody a analýzy vybraných aspektů shromážděného empirického materiálu, rád bych se zaměřil na několik klíčových pojmů, se kterými v této práci pracuji. Jedná se zejména o problém československé uranové rudy v kontextu mocenského uspořádání v poválečném euroatlantickém prostoru, který dává celé

další okruh badatelů systematicky zpracovávající paměti československé politické perzekuce pak lze považovat Skupinu orální historie v rámci Oddělení dokumentace Ústavu pro studium totalitních režimů [online] Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/organizacni-struktura-odbory#zkoumani> [citováno 12. dubna 2011].

⁷ Sem řadím např. novinářskou práci občanského sdružení Post Bellum a jejich projekt Paměť národa, diskusní pořad České televize Historie.cs nebo sérii dokumentů České televize Děti 50. let a Neznámí hrdinové.

⁸ Např. *Film Pouta* [online] Dostupné z: <http://www.pouta-film.cz/> [citováno 12. dubna 2011]; *Opera v Národním divadle inspirovaná osudem M. Horákové Zítřka se bude* [online] Dostupné z: <http://www.narodni-divadlo.cz/Default.aspx?jz=cz&dk=predstaveni.aspx&sb=1&ic=5291> [citováno 12. dubna 2011]; Dokumentární série v České televizi o procesu s M. Horákovou *Proces H* [online] Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10153697395-proces-h/> [citováno 12. dubna 2011]; filmový dokument *Věž smrti*. ČT 2002.

⁹ Viz např. zřízení Archivu bezpečnostních složek v rámci Zákona č. 181 / 2007 Sb. o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek a o změně některých zákonů. In *Sbírka zákonů*, ročník 2007, částka 59, ze dne 12.7.2007. [online] Dostupné z: <http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?zdroj=sb07181&cd=76&typ=r> [citováno 12. dubna 2011].

práci historicko-politický rámec. Dále jde o stěžejní téma trestaneckých pracovních táborů ve stalinistické ČSR, konkrétně na Jáchymovsku v době zakladatelského období komunistického režimu, které představují výjimečný perzekuční či „převýchovný“ nástroj československého vězeňského systému. Dále rozebírám obsah samotného pojmu „politický vězeň“, který je bez bližšího zadefinování příliš nekonkrétní. Krátce také přibližuji pojetí totalitarismu v souvislosti s časovým vymezením sledovaného fenoménu politického vězeňství, neboť pojem „totalita“ je často mylně spojován s celým obdobím komunistického režimu v Československu a teorie totalitarismu vysvětluje, proč je takové počínání chybné. A konečně stručně rozeberu i téma paměti jako neustále se měnícího konstruktu minulosti, který hraje dominantní roli při snaze pochopit sdělení obsažená v předkládaných rozhovorech. Tyto čtyři aspekty tvoří stavební pilíře, na kterých má práce pojmově stát.

Problematika paměti bývalých československých politických vězňů (tak jako většina badatelských témat) nespadla z nebe. Je zřejmé, že se vyvíjí, podobně jako samotná paměť vězňů. V období komunismu bylo toto téma logicky více či méně účelově upozadováno, což na konstrukci této paměti mělo nezaměnitelný vliv. S příchodem demokracie a vzniku samostatné České republiky se začala psát zcela nová kapitola vzpomínání a celkového přístupu ke vzpomínkám na komunistickou = státní perzekuci, což podobu paměti opět přetvořilo nebo přinejmenším ovlivnilo. Po roce 1989 vznikl nebývalý prostor pro reinterpretaci a vypořádání se s bolákem dějinného dědictví komunismu, který se v éře demokracie podařilo odkrýt, ale patrně ne zcela vyléčit. Velmi čtivě a se zdravým odstupem o tomto bolestivém procesu píše Francoise Mayer v knize *Češi a jejich komunismus*, která mne při přípravě tohoto tématu velmi inspirovala. O tomto charakteristickém jevu také píše Michal Louč s odkazem na T. Todorova. Jako příklad selekce paměti zmiňuje Todorovo tvrzení, že většina svědků při svých vyprávěních dodržuje následující nevědomé pravidlo: „Pamatujeme si především dobro, které jsme činili, a zlo, které jsme trpěli. Nepříjemné události, jejichž evokace neumožňuje postavit se ani do role hrdiny ani do role oběti, upadají do zapomenutí.“ Vytěsnění nepříjemných vzpomínek je ale častěji projevem fungování paměti než vědomým záměrem pamětníka.¹⁰

¹⁰ LOUČ, Michal. *Politici vězni mezi pamětí a historií: příspěvek orální historie k reflexi sociálních rámců paměti*. Pardubice, 2010, s. 49.

1.1.1 Československý uran

Začnu popisem toho nejdůležitějšího fundamentu, bez kterého by fenomén paměti jáchymovských politických vězňů patrně nikdy nevznikl: jáchymovského uranu. Vznik poptávky po vězeňské práci v československých uranových dolech souvisí s mocensko-politickým uspořádáním „nové Evropy“ po druhé světové válce a s ním spojeným děním v osvobozeném a znovu sjednoceném Československu po roce 1945. Českoslovenští komunisté instruovaní Moskvou hráli v období třetí republiky aktivní roli nejen v hospodářsko-politickém, ale i v širším společenském kontextu. SSSR coby oslavovaný vítěz a válečný osvoboditel se v myslích většinové společnosti profilel jako garant komunistické ideologie, která po čerstvé zkušenosti s nacismem působila přinejmenším lákavě a to nejen na intelektuální elitu. O komunismu samozřejmě nesnili v období třetí republiky všichni; vůči této ideologii se hmatatelně bouřila a vymezovala řada skupin a hnutí, nicméně volební výsledek v roce 1946 mluvil poměrně jasně. Vědomi si možností omezené demokracie vlády Národní fronty, která do značné míry přála politice KSČ a eliminovala řadu jejích politických nepřátel, zaměřili se českoslovenští komunisté na opanování hlavních silových struktur státní správy od nejnižších správních jednotek po mocenské centrum v hlavním městě. Únor 1948 již jen fakticky potvrdil nastoupený trend, který vyústil v totalitární vládu jedné strany a sovětizaci státního aparátu Československa.¹¹

Postupné ochlazování vztahů mezi někdejšími válečnými spojenci vedlo ke známému rozdělení politické mapy světa na dva znepřátelené celky. Jedním z výrazných aspektů raného období studené války tvoří jaderné zbrojení, které odstartoval už americký vývoj atomové bomby a v tomto ohledu úspěšný projekt Manhattan. Sovětský svaz byl od momentu svržení atomových pum na Nagasaki a Hirošimu více pozadu (jakkoli sovětský jaderný výzkum existoval) a přirozeně to tak nechtěl nechat. Do této doby spadají podle zjištění historiků první souvislosti s československou třetí republikou a následným komunistickým převratem v roce 1948. Rád v této souvislosti cituji britského historika Tony Judta, který o Stalinových poválečných úmyslech napsal:

¹¹ Viz PINEROVÁ, Klára. *Vývoj vězeňských subkultur v Československu v letech 1948–1960*, s. 1.

Srovnej též BURSÍK, Tomáš. *Trestanecké pracovní tábory...*, s. 18 – 19.

„Není pochyb, že Stalin toužil po atomové bombě – je to jeden z důvodů, proč trval na sovětské kontrole území východního Německa a obzvláště pak Československa, kde byly zásoby uranu; během několika let pracovalo v tamějších dolech na 200 000 Východoevropanů v rámci sovětského atomového programu (dle tajné česko-sovětské dohody z března 1945 měl SSSR právo dolovat a vyvážet uran z jáchymovských nalezišť v západních Čechách).“¹²

Historik Karel Kaplan popisuje velmocenské cíle SSSR po skončení druhé války jako snahu o zrušení amerického monopolu atomové bomby. Shodně s T. Judtem přikládá Československému uranu rozhodující roli v poválečné geopolitice SSSR v prostoru osvobozené střední Evropy. Kaplan v knize *Tajný prostor Jáchymov* upřesňuje, že uranová dohoda mezi ČSR a SSSR byla podepsána až v listopadu 1945. Stalo se tak po nebývalém diplomatickém nátlaku ze strany Moskvy, který napovídal, že uranová ruda hraje důležitější úlohu, než bylo v raně poválečné hospodářské diplomacii obvyklé. V konečném důsledku měla ČSR již koncem roku 1945 přislíbit, že vybuduje rozsáhlé průmyslové odvětví založené na těžbě a zpracování uranu, které de facto ovládne Sovětský svaz. Za situace, kdy nebyla známa výše bohatství uranových zásob v jinak surovinově nepřítli soběstačném Československu, si vláda takřka dobrovolně zvolila cestu nevýhodné hospodářské spolupráce se SSSR více jak dva roky před únorem 1948. S vidinou zabezpečení surovinových a potravinových dodávek z Východu a tedy vyvázání se ze závislosti na Západě, a s mylnou vidinou podpory poválečných územních nároků, se Československo uvolilo podepsat tajný dokument, který umožnil jeden z nejnevýhodnějších podniků v dějinách československého zahraničního obchodu. Sovětská cesta ke všem nalezištím radioaktivních prvků náležejícím Československému státu byla volná.¹³

Také historik Tomáš Bursík se ve své práci věnované československému uranovému vězeňství podobně zmiňuje o mocenských souvislostech dobývání této strategické suroviny:

„Není jistě náhodou, že zájem Sovětského svazu o československá ložiska uranu zesílil po svržení atomových bomb na japonská města Hirošimu a Nagasaki. Sovětská zkušenost s masovým využíváním vězeňských pracovních sil v hospodářství SSSR hrála významnou roli při rozhodování o pracovním

¹² JUDT, Tony. *PostWar: a history of Europe since 1945*. Penguin Press, 2005, s. 118.

¹³ KAPLAN, Karel. PACL, Vladimír. *Tajný prostor Jáchymov*. České Budějovice : Actys, 1993, s. 7 – 17.

nasazení vězňů v československém uranovém průmyslu. Pokles zájmu sovětské strany o zdejší uran na konci 50. let pak předznamenal pád tohoto dříve tak preferovaného odvětví důlního průmyslu.¹⁴

Ať už hrál uran v tehdejší geopolitice jakoukoli roli, v sovětské okupační zóně znamenal po roce 1945 zásadní strategický artikl. Využití smolince ve sklářství (barvivo) a radonové vody v lázeňství najednou tvořilo zanedbatelnou aktivitu ve srovnání s boomem zbrojního průmyslu, který v 50. letech z hlediska využití jáchymovské (a příbramské) rudy několikanásobně převážil. Bezprostředně po druhé válce se nedalo odhadnout, jak bohatá ložiska v Jáchymově vlastně jsou. Ukázal to až sovětský geologický průzkum v druhé polovině 40. let. Ložiska uranové rudy v Československu se stala alfou i omegou sovětského zájmu. Z předpokládaného nevelkého množství se vyklubala více než hodnotná zásoba strategické suroviny a hlavně: snadno přístupná. „Průzkumem zjištěných zásob rychle přibývalo, do roku 1951 se na nich nejvíc podílelo ložisko Jáchymov. V roce 1946 činily zjištěné zásoby 100 tun uranu, a v roce 1950 už 800 tun. V letech 1951–55 geologický průzkum ještě zesílil, zjištěné zásoby se téměř zdesateronásobily, jejich váha se přesouvala do oblastí Horního Slavkova, Zadního Chodova a Příbrami.“¹⁵

Do roku 1964 vydaly šachty v Jáchymově na sedm tisíc tun uranové rudy. Připomeňme, že k výrobě atomové zbraně bylo třeba přibližně jeden tisíc tun této rudy. Ačkoli nelze tvrdit, že by československý uranový průmysl dosáhl v rámci východního bloku nejmasovějšího rozvoje (ve východoněmeckém (saském) dole Wismut pracovalo v uranovém průmyslu v roce 1953 na 130 tisíc zaměstnanců, v celém Československu to bylo ve stejné době kolem 40 tisíc), jáchymovská ložiska byla jako jediné přístupné dolové území v roce 1945 strategickým prostorem a pro sovětský atomový program hrála nedocenitelnou roli.¹⁶

¹⁴ BURSÍK, Tomáš. *Trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961*. s. 8

¹⁵ KAPLAN, Karel – PACL, Vladimír. *Tajný prostor...*, c.d., s. 18 – 19.

¹⁶ Drahý uran. In *Historie.cs*. Pořad ČT, vysíláno 23. 12. 2010. [online] Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/210452801400035-drahy-uran/video/> [citováno 12. dubna 2011].

1.1.2 Trestanecké pracovní tábory na Jáchymovsku

Také vývoj vězeňství v bývalém Československu zaznamenal s nástupem komunismu zásadní změny. Hlavní zásahy do původní struktury se odehrály na půdorysu let 1948–1952 (správu vězeňských zařízení si rozdělovala Ministerstvo spravedlnosti, Ministerstvo národní obrany a Ministerstva vnitra) a v letech 1953–1968, kdy bylo československé vězeňství sdruženo do správy Ministerstva vnitra.¹⁷ Zásadní roli v tomto totalitarizačním procesu sehráli sovětští poradci a politické procesy inscenované Státní bezpečností (StB), ve kterých hráli klíčovou roli. Ačkoli pro jejich působnost neexistovala zákonná opora, sovětští „odborníci“ působili jako režiséři systematického násilí v každém větším procesu zlidovělého soudnictví, trvale ovlivňovali výsledky a podle potřeby měnili přiznání vyslýchaných. Většinu již tak odhodlaných pracovníků komunistického aparátu pobízeli k důraznějšímu a rafinovanějšímu potírání domnělého nepřítele. Od října roku 1949 jejich počet trvale narůstal. „V roce 1956 pracovalo v ozbrojených složkách ministerstva vnitra padesát poradců, v předcházejících letech 1953–55 byl jejich počet ještě vyšší. Ve Státní bezpečnosti včetně krajských správ působilo v roce 1956 39 expertů.“¹⁸

Ruku v ruce se skokovým nárůstem sovětských poradců rostly počty odsouzených a popravených (viz níže). Díky výše nastíněným geopolitickým souvislostem došlo 23. listopadu 1945 k podpisu československo-sovětské smlouvy o rozšíření těžby uranu a dodávkách vytěžené rudy do SSSR. To mělo za následek mj. i prudký rozvoj uranového průmyslu. „Snaha zvyšovat těžbu za každou cenu i při nedostatečném strojním vybavení vedla k enormní potřebě pracovních sil.“¹⁹ V prvních poválečných letech byla tato poptávka uspokojována válečnými zajatci, ale počátkem jara 1949 dochází k zásadnímu obratu, kdy začínají být na těžkou práci v dolech a přilehlých zařízeních nasazováni vězni. Jako první se rozrostla vězeňská těžba uranové rudy na již existujících šachtách v okolí starobylého města Jáchymov v západních Čechách, které je spojováno s hornickou minulostí nejméně od začátku 16. století. Po geologických průzkumech byla vězeňská síla napřena i do nedalekého

¹⁷ PINEROVÁ, Klára. *Vývoj vězeňských subkultur v Československu...s.* 21.

¹⁸ KAPLAN, Karel. *Nebezpečná bezpečnost*. Brno : Doplněk, 1999, s. 25 – 32.

¹⁹ PETRÁŠOVÁ, Ludmila. Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949–1961. In *Sborník archivních prací*, č.2, 1994, s. 341.

Horního Slavkova a později i na Příbramsko. Odsouzení trestanci zásobovali přilehlé doly a povrchová pracoviště levnou pracovní silou.

Trestanecké pracovní tábory (termín v této podobě přejímám od historika T. Bursíka, který jej převzal jako název pro tábory uváděný v úředních pramenech z let 1949-50)²⁰ netvořily na Jáchymovsku ani Slavkovsku v rámci zakladatelského období komunistického režimu v ČSR ojedinělou vězeňskou kolonii. Tento typ totalitní vězeňské instituce vyrostl na řadě míst bývalého Československa vedle naplněných kamenných věznic, ve kterých vládl ještě tvrdší režim. „K nejdůležitějším trestním ústavům, které byly v působnosti Ministerstva spravedlnosti, patřily Ilava, Leopoldov, Mírov, Pardubice, Plzeň-Bory, Valdice, Želiezovce a samozřejmě Jáchymovské uranové doly [národní podnik, pozn. TB], které se postupně začínají zakládat od roku 1949 v oblastech Jáchymova, Slavkovska a Příbramska.“²¹ Ministerstvo spravedlnosti mělo na starosti řízení v jáchymovských táborech za pomoci vězeňského zařízení Stanice Sboru vězeňské stráže Ostrov, dozor a ostrahu vykonávali příslušníci SNB útvaru Jeřáb. Stanici SVS Ostrov později převzalo Ministerstvo národní bezpečnosti (1951) a Ministerstvo spravedlnosti naopak převzalo tábory nucených prací. Samotnou těžbu po celou dobu spravoval a řídil n.p. Jáchymovské doly.

1. března 1949 byl založen tábor ve Vykmánově a začali do něj proudit první stovky trestanců. Následoval tábor Mariánská a v létě téhož roku pak přibývají další tábory na Slavkovsku. Tábor Eliáš byl převzat po válečných zajatcích na konci července 1949 v dezolátním stavu a zahmyzen, do konce roku pak vězni ještě obsadily „příznačně“ nazvané tábory Rovnost a Svornost. V roce 1951 vzniká tábor Barbora a dále jeden z nejtvrdějších táborů Nikolaj, který byl také nejvýše položeným táborem (1004 m. n. m).²² Docházelo k neustálému navyšování početního stavu vězňů, který se vztahoval nejen na vězně politické, ale i kriminální a retribuční (viz níže). Nutnou součástí budování a obsazování táborů a později práce na šachtách byl také nárůst pracovních úrazů a nemocných, který souvisel s nedostatkem vody, poddimenzovaných kuchyní, latrín, ošetřoven a dokonce i lůžek na přespaní v táborových barácích. Z úvodních stovek nedobrovolných obyvatel krušnohorských straní vzniklo ghetto pro tisíce hornickou prací trestaných mužů. „Počátkem roku 1953

²⁰ PETRÁŠOVÁ, Ludmila. c.d., s. 344.

²¹ PINEROVÁ, Klára. c.d., s. 22.

²² PETRÁŠOVÁ, Ludmila. c.d., s. 361.

pracovalo v Jáchymovských uranových dolech na 15 000 vězňů, koncem roku 1959 stále ještě téměř 4000.“²³

Neméně zajímavé jsou počty vězňů, kteří se z hrozivých podmínek jáchymovských táborů pokusili uprchnout. V letech 1949 až 1951 jejich počty činily kolem stovky ročně. Mnozí z nich za to zaplatili vysokými dodatkovými tresty nebo dokonce smrtí. Přesná čísla počtu zemřelých a zabitých v oblasti Jáchymovska nejsou přesně rozlišena, nicméně evidováno je 227 zemřelých, z čehož mělo být 92 politických vězňů, 70 kriminálních, 47 retribučních. Většina z nich zemřela následkem úrazu, 30 bylo zastřeleno (většinou na útěku), 12 spáchalo sebevraždu, 1 zabit ve rvačce se spoluvězni, 4 popraveni a zbytek bez bližšího vysvětlení či s nejasnou příčinou úmrtí.²⁴ Jisté je, že jáchymovské tábory byly v součtu nejzaldiněnějšími československými trestaneckými zařízeními, kterými v letech 1949 až 1962 prošlo přes 70 000 vězňů. Od roku 1956 došlo k snižování stavů tamější trestanecké populace, ovšem na rozdíl od Slavkovska, kde byly tábory po amnestii v roce 1955 likvidovány, jáchymovské fungovaly až do začátku 60. let, kdy přestala být těžba rentabilní.²⁵

1.1.3 Politický vězeň

Podívejme se nyní na ústřední pojem této práce. Jak víme, život je plný paradoxů. Vezměme si dva vrcholné představitele naší nedávné historie: Gustav Husák a Václav Havel. Málokdy se stane, že příjmení dvou po sobě jdoucích prezidentů začínají stejným písmenem. Ovšem ještě daleko řidší je fakt, že si takový post vymění dva bývalí političtí vězni z opačné strany ideologické barikády. Dva nejvyšší státní představitelé s identitou politicky pronásledovaných si na konci roku 1989 vyměnili post prezidenta republiky. Co to znamená, být politickým vězněm? Příkladů takových lidí při pohledu do „starší“ historie najdeme bezpočet. Nemají snad tento atribut společný Jan Hus a Johanka z Arku? Nebo Georges Jacques Danton a Giuseppe Mazzini? A co např. Fjodor Michajlovič Dostojevskij, Herman Göring, Móhandás Karamčand Gándhí, Alexandr Isajevič Solženicyn, John McCain nebo Aun Schan Su Ťij? Na první pohled tyto namátkou vybrané osobnosti „velké historie“ nepatří

²³ PETRÁŠOVÁ, Ludmila. c.d., s. 338.

²⁴ Tamtéž, s. 354 a 415.

²⁵ Tamtéž, s. 421.

k sobě a působí jako fantasmagorický shluk známých jmen. Nemají přece stejné osudy, dokonce často ani dobu, ve které žili. V jednom se však sobě podobají. Všichni byli (nebo jsou) politicky vězněni; politická moc rozhodla o omezení jejich svobody. Stali se světoznámými osobnostmi (nikoli nutně díky vězení), jejichž život byl v některé fázi poznamenán nebo dokonce ukončen politickým rozhodnutím. Na druhou stranu, všichni jistě neprošli stejnými fyzickými nebo psychickými útrapami, nesoudil je stejný soudní tribunál a jejich utlačovatelem nebyl stejný režim.

Kromě známých „velkých“ jmen z historie známe také miliony „bezejmenných“ obětí politických režimů, které se do „velké historie“ nedostaly. Jejich příběhy a tedy i jména většinou neznáme, nicméně i tito představitelé a představitelky „malé historie“ prošli příkořím a těžko představitelnými útrapami na základě politického útlaku. Také oni v různých dobách na různých místech mapy světa absolvovali tresty spojené spíše s politickou, než kriminální aktivitou. Mezi mnoha jinými to byli také pánové: Jozef Kycka, Hubert Procházka, František Šedivý, Antonín Husník, Alois Macek nebo Jan Pospíšil a několik dalších, o kterých píše v této práci. Jaký je mezi nimi rozdíl? Kdo tito pánové ve světle „historických hvězd“ jsou, a co teprve armáda jejich „bezejmenných“ kolegů i kolegyně? I oni jsou politickými vězni. Při psaní této práce se v duchu tážím: jsou „známí“ političtí vězni kvalitativně jinými politickými vězni než ti „neznámí“? Co vlastně dělá politického vězně politickým vězněm? To jsou otázky, které se promítají na pozadí této práce. Pro potřeby výzkumu paměti jáchymovských politických vězňů se v následující pasáži pokusím tuto kategorii definovat, představit, jak jí rozumím a zahrnovat tak cílovou skupinu svého badatelského zájmu.

Termín politický vězeň v této práci nutně nazírám v kontextu komunistického Československa. Nicméně Tomáš Bursík vymezení pojmu ani při tomto prvotním zúžení či zacílení nevidí jako nikterak snadné. Zmiňuje se o tom ve svém článku o českém vězeňství:

„Vůbec definice pojmu politický vězeň je velkým problémem. Komunistický právní systém takovou kategorii nechtěl znát a v praxi ji vůbec neuznával. Na vězně odsouzeného za tzv. protistátní trestné činy pracovníci SNV často nazírali s mnohem větším despektem než např. na vraha člověka. Příliš jasno do věci nevneslo ani dělení na odsouzené podle I. hlavy zvláštní části trestního zákona a na ostatní. Nejen Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) ústy Petra Uhla v osmdesátých letech upozorňoval na záměrně „gumové“, všeobecné formulace jednotlivých paragrafů, umožňující odsoudit kohokoliv za jakýkoliv projev nesouhlasu s totalitním komunistickým režimem, resp. vykonávání

občanských, politických a kulturních práv. V zájmu politické represe bylo možné zneužít celou řadu paragrafů trestního zákona.²⁶

Na jiném místě píše, že důkazem perzekučního charakteru komunistického režimu byl nechvalně známý zákon č. 231/1948 Sb, kterým pronásledoval své nepřátele účinněji, než za pomoci zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. Ten z pohledu vedoucích činitelů KSČ zastaral a bylo potřeba schválit zákon nový, podstatně tvrdší.²⁷ O politické perzekuci, která „výrobu“ politických vězňů a jejich další život zpravidla nerozlučně provázela, jsem pojednal v odborné studii pro doktorandský časopis FF UK *Člověk*.²⁸ Na tomto místě připomenu v kontextu definice politického vězně stěžejní souvislost: v případě československé politické perzekuce v 50. letech mluvíme o represivní činnosti KSČ, která pramenila v atmosféře právní nejistoty poválečného Československa. Po únoru 1948 tak došlo k prudkému nárůstu počtu vězňů v Československu, zejména těch, které odsoudil Státní soud.

„K 15. 5. 1950 již političtí vězňové převažovali nad ostatními skupinami. Z celkového počtu 32 638 vězňů bylo 11 026 politických, 10 621 retribučních, 9 634 kriminálních a 1 357 odsouzených za černý obchod. (...) Oficiální údaj navíc dále uvádí, že v letech 1948–1960 byly v ČSR z politických důvodů popraveny 244 osoby, z toho do konce roku 1953 215 osob.“²⁹

Politicky pronásledovaných vězňů komunistický režim ve svých vězeňských zařízeních držel hned několik „druhů“. Jak ukáží v empirické části této práce, zdaleka ne všichni političtí vězni 50. let se provinili skutečným kriminálním činem a tedy svou vězeňskou identitu (nebo lépe impuls k jejímu budování) - z dnešního hlediska - nezískali „oprávněně“. „Někteří byli v pravém smyslu odbojáři a zapojili se do podvratné činnosti,

²⁶ BURSÍK, Tomáš. České vězeňství v minulosti i současnosti – několik poznámek. In *CS Magazin*, prosinec 2006. [online] Dostupné z: <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2006121013> [citováno 12. dubna 2011].

²⁷ BURSÍK, Tomáš. *Trestanecké pracovní tábory...*s. 30.

²⁸ BOUŠKA, Tomáš. Orální historie jáchymovských 'muklů'. In *Člověk*, doktorandský časopis FF UK, červen 2008. [online] Dostupné z: <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cislocclanku=2008061508> [citováno 12. dubna 2011].

²⁹ PETRÁŠOVÁ, Ludmila. Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949–1961, s. 337. K tématu diferenciací vězňů Vězeňského ústavu Ostrov pak viz c.d. s. 365 – 370.

leckdy s podporou amerických tajných služeb, mnozí v přesvědčení, že brzy dojde ke třetí světové válce. Další se nechali státní policií ‚zatahnout‘ do akcí, které měly jen vyprovokovat procesy a zatýkání. Jiní se prostě pokusili utéct za hranice. Někteří se ocitli ve vězení proto, že patřili ke kategoriím považovaným za brzdy řádného nastolení státního socialismu, mezi něž patřila buržoazie, duchovenstvo, velkostatkáři, členové nebo přívrženci různých politických stran, nebo spolků, kteří všichni byli označeni za ‚třídní nepřátele‘.³⁰ V trestaneckých pracovních táborech i kamenných věznicích se kromě různých třídních nepřátel mísili mezi sebou různé vězeňské skupiny a nešlo zdaleka jen o zařízení pro vězně „politické“. „Ironií osudu se tak v táborech při uranových dolech sešli mimo jiné váleční zločinci a kolaboranti s účastníky II. odboje, domácího i zahraničního, později i odpůrci komunistického režimu a účastníci III. odboje s komunisty odsouzenými v procesech navazujících na proces se Slánským a spol.“³¹

Pro další práci s otázkou toho, co dělá politického vězně politickým vězněm, jsem nejprve přehlédl definující znění dvou organizací, které v ČR zájmy bývalých československých politických vězňů po r. 1989 prosazují, a následně jsem zkoumal právní úpravy ošetřující problematiku politických vězňů komunistického režimu v legislativě ČR. Činil jsem tak zejména proto, že členové cílové skupiny zkoumaného vzorku pamětníků této práce po dobu svého seniorského života po roce 1989 byli aktivními členy Konfederace. Jejich definující vymezení proto muselo tento fakt zohlednit.

Konfederace politických vězňů ČR (KPV ČR), která sdružuje většinu bývalých československých politických vězňů z éry vlády komunismu, na svých webových stránkách definuje své člen(k)y. KPV ČR se považuje za právního a ideového nástupce Klubu bývalých politických vězňů — K 231, „který byl ustaven v roce 1968, v tomtéž roce mocensky potlačen armádami pěti států Varšavské smlouvy“, jak o sobě doslova píše na svých internetových stránkách. Tato ústřední zájmová organizace, ve které se sdružují (nebo po dobu svého života sdružovali) všichni dotazovaní respondenti předkládaného empirického výzkumu, tedy definuje své členy – politické vězně – jako oběti československých soudů, které v průběhu trvání komunistického režimu postihl trest za politicky motivované jednání proti režimu, které zároveň uznal Zákon o soudní rehabilitaci a Zákon o protiprávnosti

³⁰ MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha : Argo, 2009, s. 169.

³¹ BURSÍK, Tomáš. *Trestanecké pracovní tábory...c.d.*, s. 32–33.

komunistického režimu a odporu proti němu takto: „Politickým vězněm je občan, který byl v období od 25. února 1948 do konce roku 1989 odsouzen československými soudy pro politický odboj nebo politický odpor proti komunistickému režimu za činy a jednání, které lze podle zákona číslo 119/1990 Sb. a zákona číslo 198/1993 Sb., kvalifikovat jako politicky motivované.“³²

V tomto ohledu je také třeba připojit podobně definující znění „nálepky“ politický vězeň v pojetí na pohled identického Sdružení bývalých politických vězňů České republiky (SBPV-ČR), které podle vlastního vysvětlení vzniklo v říjnu 1994 jako paralelní zájmové sdružení vedle KPV ČR „poté, co se řada členů rozhodla ukončit své členství v KPV, protože se s jejím vedením rozcházeli v názoru, že podmínkou členství v organizaci politických vězňů komunistického režimu by mělo být negativní lustrační osvědčení.“³³ Nechme teď stranou, zda naznačené neshody mezi bývalými politickými vězni přispívají k prosazení jejich společných zájmů, nebo je spíše oslabují. Stanovy této organizace definují své členy jako ty politické vězně, kteří byli za protistátní činnost souzeni v letech 1948 – 1989 a které lze označit jako „politické vězně podle zákona č. 119/1990 Sb.“ Tedy i zde nalezneme odkaz na zákon o soudní rehabilitaci z 23. dubna 1990. Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu (číslo 198/1993 Sb.) již stanovy SBPV-ČR nezmiňují. V Příloze I. je pak názorně vidět, že podmínkou členství ve sdružení je čestná deklarace nekomunistické politické orientace v českém i mezinárodním kontextu.³⁴

Jádro celé definice politického vězně tedy podle obou organizací spočívá v Zákoně č. 119/1990 o soudní rehabilitaci ve znění zákonů č. 47/1991 Sb. a 633/1992 Sb., který ovšem definující kategorii „politický vězeň“ vůbec nezmiňuje. Tato zákonná úprava ruší „soudní

³² *Oficiální webová stránka KPV ČR.* [online] Dostupné z: <http://www.kpv-cr.cz/?pid=116> [citováno 17. dubna 2011].

³³ *Oficiální webová stránka SBPV-ČR.* [online] Dostupné z: <http://www.politicti-vezni.cz/informace-o-sdruzeni/> [citováno 17. července 2011].

³⁴ Viz Příloha II. - Vyšetřovací spis StB údajně podepsaný A. Bubníkem. I v tomto ohledu je zajímavé srovnání s postojem k novým členům KPV ČR. Oslovil jsem místopředsedu KPV ČR Z. Kovaříka s prosbou o bližší informace, jak se stát členem této organizace, neboť jsem na oficiálním webu nenacházel formulář, jako v případě SBPV. Pan Kovařík mi odpověděl následující: „Přijímání nových členů do KPV je v současnosti pozastaveno. Členem KPV se může stát jen bývalý rehabilitovaný politický vězeň, přímý rodinný příslušník – manželka, manžel, vlastní děti, nesměl být členem KSČ, spolupracovník StB, Lidových milicí a dalších organizací. Přihlášky se vydávají v místě bydliště, resp. v místě pobočky KPV, kde by žadatel chtěl být členem.“ (Zdroj: email Z. Kovaříka autorovi ze dne 10. října 2011)

rozhodnutí za činy, které (...) zákon označoval za trestné, (...) umožňuje rychlé přezkoumání případů osob protiprávně odsouzených, (...) odstraní nepřiměřené tvrdosti v používání represe, zabezpečí společenskou rehabilitaci a přiměřené hmotné odškodnění a umožní ze zjištěných nezákonností vyvodit důsledky proti osobám, které platné zákony vědomě nebo hrubě porušovaly.³⁵ Zákon tedy dává možnost zrušit pravomocná odsuzující rozhodnutí vyhlášená v době od 25. února 1948 do 1. ledna 1990, týkající se skutků spáchaných po 5. květnu 1945, podle zákonů č. 50/1923 Sb., č. 231/1948 Sb., č. 86/1950 Sb. a dalších, podle kterých byli političtí vězni v komunistickém Československu souzeni. Společný název jejich vězeňské identity však nedefinuje, stejně jako Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu č. 198/1993 Sb. Zákonná definice se s odkazem na obě právní normy explicitně objevuje až v § 2 Zákona o poskytnutí jednorázové peněžní částky účastníkům národního boje za osvobození, politickým vězňům a osobám z rasových nebo náboženských důvodů soustředěných do vojenských pracovních táborů:

„1) Zákon se dále vztahuje na občany České republiky, kteří byli vězněni mezi 25. únorem 1948 a 1. lednem 1990 a u kterých bylo rozhodnutí o jejich věznění zcela nebo částečně zrušeno podle zákona č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, ve znění pozdějších předpisů, nebo podle zákona č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu, (dále jen „politický vězeň“).“³⁶

Podle této zákonné geneze můžeme shrnout, že politickým vězněm komunistického režimu rozumí právní řád ČR každého, kdo byl vězněn v době mezi 25. únorem 1948 a 1. lednem 1990 a jehož rozsudek byl zrušen podle zákonů č. 119/1990 Sb. nebo 198/1993 Sb. ve znění pozdějších předpisů. S menší právní přesností lze podobně chápat i sebe definující zarámování členů KPV ČR a SBPV-ČR.

³⁵ 119/1990 Sb. Zákon o soudní rehabilitaci – znění dle 633/92 Sb.

³⁶ 261/2001 Sb. ZÁKON ze dne 10. července 2001 o poskytnutí jednorázové peněžní částky účastníkům národního boje za osvobození, politickým vězňům a osobám z rasových nebo náboženských důvodů soustředěných do vojenských pracovních táborů a o změně zákona č. 39/2000 Sb., o poskytnutí jednorázové peněžní částky příslušníkům československých zahraničních armád a spojeneckých armád v letech 1939 až 1945. § 2

Vzhledem k tomu, že zcela specifickou skupinou, pro tuto práci cílovou, jsou političtí vězni organizovaní v KPV ČR, zabýval jsem se jejich dalším vymezením s cílem definičně zarámovat zkoumanou skupinu co nejpřesněji a vyvarovat se záměně s ostatními vězeňskými skupinami. Konstrukcí identity členů KPV ČR se ve své diplomové práci zabýval Michal Louč, a proto jsem při pátrání zohlednil jeho zjištění. Jeho důležitým příspěvkem k výzkumu tématu politických vězňů totiž je následující jednoduché, ale trefné rozklíčování identity „konfедераčního“ politického vězně: „Klíčovým prvkem identity politického vězně zde je dodržování nepsaného kodexu cti, který nařizuje nepaktovat se s režimem, nespolupracovat a tím politické vězně vyděluje ze skupiny vězňů ostatních.“³⁷ Jak ukáži níže v úvodu empirické části, víra v tento „kodex“ se projevuje v silném antikomunistickém postoji, který přetrvává a vzájemně utvrzuje identitu členů KPV ČR do dnešních dnů a bez ohledu na to, zda byli političtí vězni odsouzeni „právem“ či „neprávem“ (za reálné nebo fiktivní přečiny vůči tehdejšímu výkladu práva). Důležitým prvkem formování identity členů KPV ČR ale není „jen“ důvod a průběh jejich věznění, ale i následný život po návratu z vězení a pracovních táborů: „Na sklonku 50. a v 60. letech propuštění vězni se často velice obtížně zařazovali do společnosti, byli poznamenáni stigmatem nepřítele režimu a navíc byli propuštění pouze podmíněčně s mnohaletou podmínkou. Tyto a další faktory vedly k tomu, že se značná část vězňů 50. let proti režimu v následujících dekáдах již nevymezila.“³⁸

Za pomoci výše uvedených rešerší docházím k odpovědi na otázku definice vlastní cílové skupiny svého empirického výzkumu. Bez výjimky jde o politické vězně československého komunistického režimu, jejichž rozsudky byly zrušeny podle zákonů č. 119/1990 Sb. nebo 198/1993 Sb. a označují se za „mukly“, tj. ve vězeňském slangu muže určené k likvidaci.³⁹ Není bez zajímavosti, že někteří z pamětníků pojem „likvidace“ nahrazují ve zkratce „mukl“ také podstatně mírnějším slovem „lopata“, čímž význam zkratky značně posouvají. Mám-li s pomocí výše zjištěných informací vymezit sousloví „politický vězeň“ tak, jak mu rozumím v kontextu cílové skupiny této disertační práce, pak jde o bývalé politické vězně československého komunistického režimu, jejichž rozsudky byly zrušeny podle zákonů č. 119/1990 Sb. nebo 198/1993 Sb., prošli trestaneckými pracovními tábory na

³⁷ LOUČ, Michal. *Politici vězni mezi pamětí a historií: příspěvek orální historie k reflexi sociálních rámců paměti*. s. 56.

³⁸ Tamtéž, s. 58.

³⁹ BURSÍK, Tomáš. *Trestanecké pracovní tábory...c.d.*, s. 8.

Jáchymovsku a v době pořizování rozhovorů byli členy KPV ČR. Zástupce této skupiny pamětníků-obětí komunistického režimu v této práci nazývám politickými vězni nebo také „mukly“. S takto definovanou cílovou skupinou jsem dále pracoval při vymezení terénního výzkumu a volbě narátorů a k oběma termínům přistupuji v této práci jako k synonymům.

1.1.4 Teorie totalitarismu

Termín totalitarismus se od konce 60. let stal předmětem kritiky zejména kvůli překryvu některých podstatných odlišností mezi fašismem, nacismem a komunismem. Druhý závažnější argument proti teorii „klasického“ totalitarismu spočívá v tom, že jeho definice nejlépe sedí na režimy vedené jeho vůdci-zakladateli; po jejich smrti se dříve či později od definice odklání, často tak rychle, jak se k ní přiblížily. Připustíme-li však, že se jedná o politický systém, tedy určitý způsob výkonu politické moci, pak teorii totalitarismu poměrně úspěšně definovat lze. Přes všechny kritické námitky je však totalitarismus minimálně „ideou“ v platonském slova smyslu, dokonalým typem určité formy vlády, kterému se politická realita v té které zemi a období více či méně „jen“ blíží. „Totalitarismus ve svém celku znamená radikální popření základních zásad liberalismu, občanských práv, individuální svobody, politického pluralismu a zákonnosti. Totalitním se stává stát především tehdy, když dochází k potlačení partikulárních zájmů (stranických, hospodářských, regionálních apod.) totálním státním zájmem, ať již s jakýmkoli zdůvodněním.“⁴⁰

Problematika totalitarismu je často vykládána jako politika státu, respektive strany, ve vztahu k ovládanému, respektive pronásledovanému, obyvatelstvu. Na první pohled je ale patrné, že jde hned o dva termíny, které definujeme, nikoli jeden – totiž „totalitní“ a „totalitarismus“. Teoriemi totalitarismu se zabývala celá řada myslitelů 20. století, ale přesto nepanuje na tomto poli shoda; řada děl byla a je poměrně ostře kritizována a nové terminologické „vyjasnění“ je stále daleko za horizontem. Mezi hlavní revize klasické definice totalitarismu patří nové prvky v podobě snahy totalitních režimů o světovou nadvládu, dodržování určitých rituálů, totální teror a likvidace svobody (Arendtová), či proměnlivost režimu, která z něj dělá příklon k ideálnímu modelu totalitarismu.⁴¹

⁴⁰ ŽALOUDEK, Karel. *Encyklopedie politiky*. Praha : Libri, 1999. s. 466.

⁴¹ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha : Portál, 2000. s. 233.

Použití pojmu „totalitní“ se ve slovnících moderních politologických teorií nejčastěji objevuje od období 20. let 20. století. Výraz je spojován s italským fašismem a „totálním konceptem života“, „totálním, všezahrnujícím státem“ Benita Mussoliniho. Totalitarismus se tedy jako pojem patrně objevil výhradně v souvislosti s fašismem. Dnes víme, že fašismus v Itálii nesl spíše znaky autoritářské diktatury, ale k tomu dojdeme záhy. Od 30. let se tento termín používá také v nacistickém Německu ve spojení „totální mobilizace“ a také „totalitní stát“ národního socialismu. Postupem času se označení vžívá i v euroatlantickém prostoru v souvislosti s pojmenováním trojlístku sovětského Ruska, nacistického Německa a fašistické Itálie jako protiklad parlamentní vlády.⁴² V roce 1954 přichází C. J. Friedrich s přelomovou definicí, která pojem „totalitarismus“ definitivně pasuje na významného člena rodiny politologických teorií. Friedrich stanovil pět znaků totalitarismu⁴³:

- Oficiální ideologie.
- Jedna masová strana řízená oligarchií.
- Vládní monopol ozbrojených sil.
- Vládní monopol masmédií..
- Centrálně řízená ekonomika

Friedrich společně se Z. Brzezinským o několik let později totalitarismus definovali širěji prostřednictvím rozšířených šesti hlavních charakteristických rysů, i když od některých bodů později „slevili“:

- Jedna oficiální státní ideologie zahrnující všechny aspekty lidské existence a obsahující pro všechny členy společnosti závazné pokyny,
- jedna masová hierarchicky uspořádaná politická strana řízená vůdcem, která je nadřazena státnímu aparátu nebo se státním aparátem splývá,
- politické straně podřízený systém teroristické policejní kontroly společnosti využívající moderních metod (včetně psychologických),

⁴² ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*, s. 227.

⁴³ Tamtéž, s. 228–30.

- monopolní kontrola všech prostředků masové komunikace a informačních zdrojů prováděná politickou stranou nebo s ní splývajícím státním aparátem,
- monopolní kontrola všech prostředků ozbrojené moci prováděná politickou stranou nebo s ní splývajícím státním aparátem,
- monopolní kontrola a řízení veškeré ekonomické činnosti.

Totalitarismus se tedy od autoritářského režimu liší svým rozsahem možností. Oproti tomu pojem „diktatura“ se objevil pouze proto, aby nahradil starý pojem „tyranie“. Až do 20. let 20. století nebylo potřebné rozlišovat mezi názory lidí v jejich „hlavách“ a veřejně projeveným názorem. Pak ale nastal čas „totální kontroly a masmédií“, který znemožnil (například ve stalinském Rusku, ale i Československu po r. 1948), aby člověk beze strachu říkal, co si opravdu myslí. Období, které následovalo po nástupu komunistů k moci v únoru 1948, je obecně považováno za stalinistickou diktaturu, která až do konce 50. let vykazuje všechny prvky totalitárního zřízení, které osnovali vedoucí činitelé KSČ s mocnou inspirací od moskevských poradců. „Komunistická strana Československa odůvodňovala teror jako politický jev ideologií třídního boje, jež měla československou společnost dovést až k nastolení diktatury proletariátu.“⁴⁴ Je však problematické tvrdit, že totalitní charakter vykazoval československý komunistický režim až do konce roku 1989. Např. pro účely zákona o zřízení Archivu bezpečnostních složek bylo období totality definováno v tomto smyslu, což je přinejmenším v rozporu s výše uvedenou definicí totalitarismu. V zákoně se doslova rozumí: „obdobím komunistické totalitní moci úsek československých dějin od 25. února 1948 do 29. prosince 1989 a dále doba tomuto časovému úseku předcházející, v níž probíhaly děje týkající se příprav k totalitnímu uchopení moci Komunistickou stranou Československa.“⁴⁵ Zejména druhá část věty navíc nejasně poukazuje na dobu před (!) rokem 1948. Ačkoli toto téma není pro předkládanou práci centrální, přikláním se po jeho prozkoumání k výkladu, který období vlády KSČ v bývalém Československu rozlišuje na několik fází a celou tuto éru rozhodně nenálepkuje termínem „totalitní režim“. Zejména

⁴⁴ BURSÍK, Tomáš. *Trestanecké pracovní tábory...*, c.d., s. 30.

⁴⁵ Zákon č. 181 / 2007 Sb. o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek a o změně některých zákonů. In *Sbírka zákonů*, ročník 2007, částka 59, ze dne 12.7.2007. [online] Dostupné z: <http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?zdroj=sb07181&cd=76&typ=r> [citováno 12. dubna 2011].

poslední dvě dekády do totalitního ani totalitárního způsobu vlády nelze zahrnout, jak píše např. J. Čermák:

„Do začátku 60. let šlo o totalitaristický stát bezpochyby, neboť státní teror byl všudypřítomný. Nicméně v době gulášového komunismu lze s úspěchem mluvit o státě autoritářském, jelikož situace z éry vrcholné normalizace i pozdější přesně pasuje do definice. Existovala zde určitá omezená struktura občanské společnosti, která potom režim při první nejbližší možné příležitosti drtivě smetla (v tomto případě snad ani nemůže vadit, že základem takto omezené občanské společnosti byla nepřekonatelná touha po konzumním způsobu života).“⁴⁶

Toto politologické vymezení je zajímavé konfrontovat právě s názory bývalých politických vězňů. Jak ukáží, jejich vidění charakteru komunistického režimu je zcela jiné, nicméně více než oddůvodněně. Orálně historické rozhovory ukáží, proč.

⁴⁶ ČERMÁK, Jindřich. Přechody k demokracii. *E-polis.cz*, 14. duben 2005. [online] Dostupné z: <http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/77-prechody-k-demokracii.html> [citováno 14. dubna 2011].

1.2 Výzkumná otázka a cíle

Hlavním cílem této dizertační práce je přispět k poznání a analýze problematiky bývalých československých politických vězňů vězněných na Jáchymovsku v letech 1948 – 1960, kdy v oblasti kulminoval uranový průmysl. S nástupem komunistického režimu se v bývalém Československu masivně rozšířil státní útlak provázený nezákonností, potlačováním lidských práv a sovětizací vězeňství.⁴⁷ Skupina politických vězňů však zdaleka nepředstavovala jediné obyvatele, kteří v 50. letech minulého století nuceně přebývali v krušnohorských trestaneckých pracovních táborech. Poměrně dost již bylo zjištěno a popsáno o tom, jak fungovaly politické procesy a „výroba“ samotných politických vězňů (Karel Kaplan), o interakci vězeňských subkultur (viz práce Kláry Pinerové) a sociálních rámcích paměti politických vězňů (Michal Louč). S ohledem na jáchymovské politické vězně již také víme, jak byly koncipovány a vedeny pracovní tábory a organizován každodenní život v nich (Tomáš Bursík). Co však v mozaice obrazu minulosti tohoto fenoménu stále chybí, je hlubší reflexe témat, která dnes tvoří identitu (nebo k ní výrazně přispívají) někdejších jáchymovských vězňů, respektive zástupců jednotlivých vězeňských skupin. V této práci se za pomoci orální historie zaměřuji na jedinou jáchymovskou vězeňskou skupinu, která je dnes sdružena v KPV ČR.⁴⁸ Jaký je dnešní pohled očitých svědků-narátorů z okruhu KPV ČR na jáchymovské politické věznění? Co je podle zástupců této specifické zájmové skupiny charakteristické pro paměť na trestanecké pracovní tábory na Jáchymovsku a život v nich? Odpověď na tyto otázky tvoří ústřední zájem empirické části této práce coby demonstrace příkladu orální historie v praxi.

Východiskem předkládané práce je badatelský výzkum orálně historických rozhovorů a vyprávění s dvanácti narátory, kteří v rozmezí let 1948 – 1960 pracovali jako političtí vězni v jáchymovských trestaneckých táborech, uranových dolech a blízkých pracovištích. Hlavní přínos práce spočívá ve sběru a archivaci orálně historických rozhovorů a vyprávění a v analýze tematických úryvků, které si kladou za cíl přispět k poznání tohoto fenoménu ve světle klesajícího počtu žijících členů KPV ČR a zvýšeného zájmu médií i široké veřejnosti o osudy bývalých politických vězňů 50. let obecně. S tím souvisí také snaha popularizovat

⁴⁷ JANÁK, Dušan. Organizace a řízení československého vězeňství 1945 – 1955. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945 – 1955*. Praha: Vězeňská služba ČR, 2001, s. 4.

⁴⁸ Bližší vymezení cílové skupiny empirické části této práce viz kapitola 3.1 o terénním výzkumu.

dotčenou tematiku na internetu a prostřednictvím multidisciplinární dobrovolnické iniciativy, která z badatelského výzkumu několika doktorandů přerostla v badatelské občanské sdružení. V druhé části této práce se zaměřím na šíření a komunikaci výstupů takto koncipovaného badatelského týmu.

1.3 Dobové souvislosti a zdůvodnění tématu disertační práce

Přes množství dostupných zdrojů a informací o represivní politice KSČ během zakladatelského období socialistické diktatury se zdá, že toho zatím nebylo uděláno dost pro to, abychom mohli spokojeně „otočit list“. Problematiku komunistické zvěle a nespravedlnosti páchané na československých občanech stále nejde „uzavřít“ a pracovat s ní jako s každým jiným historickým tématem. Příčina leží nejméně ve třech závažných důvodech. Téma bývalých politických vězňů 50. let je obecně velmi emotivní, politicky snadno manipulovatelné a v českém diskurzu stále hodně otevřené. Svědčí o tom rozsáhlá odborná i veřejná diskuze, která se odráží na programu nejrozličnějších vědeckých konferencí a fór i v odborných časopisech a státních i soukromých masmédiích. Navzdory úsilí (nebo právě díky němu) badatelů, pamětníků i laiků zmítá českým veřejným diskursem už druhou dekádu vzrušená a snad i trochu naivní debata o vyrovnání se s dědictvím komunismu, která nutně ovlivňuje i práci s pamětí bývalých politických vězňů. Mám za to, že je třeba se o tomto dobovém kontextu zmínit, neboť měl vliv na volbu tématu, metody i cílů této práce. Přispívá k tomu mnoho dílčích okolností, které v součtu vytváří zvláštní atmosféru, kterou M. Vaněk pojmenoval „vědecký“ antikomunismus zaštiťující se orální historií.⁴⁹ Veřejné dění dotýkající se tématu paměti komunismu a jeho obětí se pokusím blíže přiblížit v této podkapitole, neboť je pro vznik této práce zásadní.

Léta 2006 – 2011 jsou s ohledem na pojednávanou problematiku tak trochu paradoxní. Uvedu pro ilustraci několik příkladů, které neaspirují na zevrubnou mediální rešerši, jakkoli by se jí mohla věnovat nejméně jedna celá akademická práce. Zvolil jsem – spíše namátkou – několik kauz, které se bezprostředně týkají pojednávané problematiky a podle mého názoru dobře ilustrují atmosféru doby. Uvědomuji si, že vstupuji na tenký led a poodhaluji vlastní

⁴⁹ VANĚK, Miroslav. Sběrači, lovci a „vědecký“ antikomunismus aneb o některých problémech orální historie při výzkumu naší nedávné historie. In PETRÁŠ, Jiří. *Příběh je základ... a lidé příběhy potřebují... : aneb Teoretické a praktické aspekty orální historie*. České Budějovice : Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2010, s. 21–31.

fejtonový náhled na témata, která formálně do dizertační práce možná vůbec nepatří. Přesto mám za to, že je na ně třeba – alespoň takto okrajově – poukázat.

Demokratická ústava České republiky od svého vzniku v roce 1993 umožňuje českým občanům mj. i svobodnou volbu politické reprezentace. Svobodné volby byly ostatně jedním z klíčových požadavků změny režimu v roce 1989.⁵⁰ Díky tomu funguje v ČR pluralitní politický systém se spektrem několika desítek politických stran. V jeho rámci se hned na počátku demokratických reforem velmi úspěšně etablovala Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM), která pravidelně obsazuje třetí příčku v žebříčku stranické popularity při volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR. Takový výsledek představuje voličské preference okolo 600 tisíc obyvatel.⁵¹ Nebylo by na tom nic tak překvapivého, kdyby relevantnost tohoto jevu pravidelně nezpochybňovali „nevoliči“ této strany s ohledem na identitu přímé nástupnické strany předchozího režimu, který chtěli svrhnout. Je tu tedy „problém“ legálně volené a přitom pravidelně zpochybňované Komunistické strany Čech a Moravy. To je běžný projev lidských emocí, ovšem z logiky věci nelze KSČM za její výsledky a samotnou existenci kárat, neboť volebních výsledků od 90. let dosahuje zcela legitimní a demokratickou cestou, ať se to jejím oponentům líbí, nebo ne.

Je pochopitelné, že veřejná polemika o smysluplnosti náprav chyb z období vlády komunismu vtiskla svou zkřivenou tvář i do politického „dekomunizačního“ rozhodnutí, které založilo tzv. Ústav paměti národa. Tato instituce, která byla nakonec slavnostně otevřena 1. února 2008 pod oficiálním názvem „Ústav pro studium totalitních režimů“ (ÚSTR)⁵², je od prvpočátku kritizována za to, že na objednávku pravicových politiků odčerpává vědeckým institucím prostředky na zkoumání nedávné historie. Myslím si, že na jejím příkladu lze ukázat další charakteristickou vadu v přístupu k nedávné minulosti. Způsob založení Ústavu si vysloužil kritiku celé řady zástupců české historické obce. Padají žárlivé narážky na jisté peníze od státu, špatně odvedenou práci, nekolegiální vystupování apod. Ústav přesto začal fungovat, v jeho vedení se vystřídal několik ředitelů, o kterých bylo medializováno několik kauz. ÚSTR pracuje zdánlivě nezávisle na vojenských či akademických historických ústavech a mediální přestřelky zahořklíků z obou stran tu a tam zazní jako udržovací salvy ospalé

⁵⁰ SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce*. Praha : Prostor, 2009, s. 33–34

⁵¹ *Volební server ČSÚ*. [online] Dostupné z: <http://volby.cz/> [citováno 10. dubna 2011].

⁵² *ÚSTR*. [online] Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/> [citováno 10. dubna 2011].

zákopové války. Instituce založená s cílem osvětlit chyby minulých dvou totalitních režimů, je náhle obviňována z toho, že sama postupuje podle „komunistických“ metod.⁵³ Co může fungování takové entity ohrozit více, než negativní reklama a nedůvěra v její smyslnost? V tom spatřuji další problém: konsenzus nad institucionálním výkladem minulosti nebyl dosažen, veřejná debata zůstala rozpolcena a neangažovaná veřejnost rozumí celé „tahanici“ o „totalitní“ minulost ještě méně, než na jejím počátku.

Koncem února 2008, tedy v době 60. výročí uchopení moci komunisty v Československu, přispěl Mirek Topolánek, tehdejší premiér české vlády, do debaty o pomyslném vyrovnání se s komunismem dalším zářezem do pažby antikomunistů. Během pracovní návštěvy USA odměnil statečnost přeživší části „skupiny bratří Mašinů“ čestnou plakétou předsedy vlády ČR. Stal se tak prvním politickým představitelem ČR, který problematiku této odbojové skupiny viněné z loupežných přepadení a vražd při úniku na Západ v 50. letech zvýraznil reálným gestem. Udělal to neohlášeně, bez konzultace s koaličními partnery i opozicí, jak záhy zjistila česká média.⁵⁴ Premiér si za to dokonce vysloužil trestní oznámení a Vojtěch Filip, tehdejší předseda KSČM, se v reakci na gesto předsedy vlády nechal veřejně slyšet, že na bratry Mašiny má jasný protínázor: „Vrah je vrahem a vrahem zůstane“.⁵⁵ Podle následné analýzy pohledu českých celostátních deníků na vyvolané téma měly s premiérovým rozhodnutím převládat nesouhlasné názory (36%) a to hlavně díky Haló novinám (!), které publikovaly 83% všech nesouhlasných článků. Pouze

⁵³ Rozsáhlou mediální polemiku na téma ÚSTR ilustruji pouze dvěma příklady, neboť jejich kompletní výčet by zabral několik desítek stran. Z následujících odkazů plyne dostatečně ilustrativní informace. Viz Z vědecké rady Ústavu pro studium totality odcházejí další dva její členové. In *Hospodářské noviny* 4. dubna 2010. [online] Dostupné z: <http://zpravy.ihned.cz/lehke-zpravy/c1-42189080-z-vedecke-rady-ustavu-pro-studium-totality-odchazeji-dalsi-dva-jeji-clenove> [citováno 10. dubna 2011]; jiný zdroj informací nabídla odborná konference s názvem *Soudobé dějiny – média – politika a jejich místo v demokratické společnosti*, kterou uskutečnil Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 4. října 2010. [online] Dostupné z: <http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/2010/09/SeminarUSD03.pdf> [citováno 10. dubna 2011].

⁵⁴ Viz např. článek zpravodajského iDnes.cz s názvem *Topolánek předal Mašinovi medaili, čelí trestnímu oznámení*. [online] Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/topolanek-predal-masinovi-medaili-celi-trestnimu-oznameni-poc-/domaci.asp?c=A080228_122304_domaci_mad [citováno 10. dubna 2011]; srovnej např. se zpravodajským serverem ČTK České noviny, který o dva roky později publikovaly článek s názvem *Boj Mašinů se zbrání v ruce rozděluje českou společnost i dnes*: [online] Dostupné z: http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/boj-masinu-se-zbrani-v-ruce-rozdeluje-ceskou-spolecnost-i-dnes/506870&id_seznam= [citováno 10. dubna 2011].

⁵⁵ TV NOVA, 28. února 2008. [online] Dostupné z: <http://tn.nova.cz/zpravy/domaci/josef-masin-dostal-medaili-topolanek-celi-trestnimu-oznameni.html> [citováno 10. dubna 2011].

12% představovaly pozitivně zabarvené příspěvky publikované v tomto období.⁵⁶ V létě 2011 následoval premiéra Topolánka i Alexandr Vondra, toho času ministr obrany ČR, který bratry Mašíny (Ctirada in memoriam) vyznamenal nejvyšším českým vojenským vyznamenáním Zlatá lípa.⁵⁷ Kauza bratří Mašínů, stejně jako mnoho dalších, názorově rozděluje českou společnost od pádu komunismu a přístup levicových i pravicových politiků k ní naznačuje, že společenský konsensus se na toto téma bude hledat velmi dlouho a složitě. Netrpíme nedostatkem pravolevé politizace minulosti, nýbrž chybí vysvětlovací strategie ve smyslu apologetické diskuze; zde např. na téma rozdílu odporu a odboje. Zdá se, že cesta „trucpodníků“ ve stylu svévolného odměňování aktérů minulosti přispívá k heroizaci konkrétních postav, příkop mezi vítězi a poraženými však spíše prohlubuje.

Ještě symptomatictější se zdají být spory, které provází vztahy zájmových pamětnických organizací, zejména fungování Konfederace politických vězňů ČR, která je mj. pro tuto dizertační práci zcela klíčová. Tato organizace si klade za cíl sdružovat bývalé politické vězně v ČR,⁵⁸ ačkoli není s touto misí zdaleka jediná. Představitelé KPV ČR se mimo záznam netají názory, že jejich „konkurenční“ organizace, např. Svaz bojovníků za svobodu, jsou plné bývalých komunistů a tedy nedůvěryhodné. Avšak ani vztah KPV k tzv. disidentům či chartistům – tj. mladším politickým vězňům komunistického režimu - není nejlepší. Antagonismus převažuje zejména u těch, kteří mají pocit, že byli v roce 1989 „oloupeni“ o moc, o návrat do veřejného života a správy věcí veřejných. Chartistům často nemohou odpustit, že s komunisty vyjednávali, že přistoupili „na jejich hru“. Svědčí o tom např. slova Jiřího Mála, místopředsedy KPV ČR:

⁵⁶ Analytická agentura Mediainfo.cz vydala 13.3.2008 výsledky tohoto svého šetření:

„Po sporech o zřízení Ústavu pro studium totalitních režimů a výročí tzv. Vítězného února vtrhla na stránky novin další kauza spojená s minulým režimem, a sice případ skupiny bratří Mašínů, kteří se v padesátých letech rozhodli bojovat s komunisty se zbraní v ruce. Diskusi, zdali lze dotyčné považovat za hrdiny či vrahy, rozpoutal premiér Topolánek, jenž v USA vyznamenal medailí Josefa a Ctirada Mašíny a posléze i jejich soupevníka Milana Paumera. Tato kauza se v médiích postupně začala prolínat s debatou o návrhu zákona oceňujícího protikomunistický odboj. Analýza zmapovala pohled celostátních deníků na případ bratrů Mašínů ve dnech 28.2. až 7.3.2008.“ Viz článek *Mašínové se probojovali i na titulní strany novin*. [online] Dostupné z: <http://www.mediainfo.cz/politika-ekonomika/1400.html> [citováno 10. dubna 2011].

⁵⁷ Ctirad Mašín pohřben v Clevelandu, na pohřbu byl i Vondra. In zpravodajský server ČTK *České noviny*. [online] Dostupné z: http://www.ceskenoviny.cz/svet/zpravy/ctirad-masin-byl-pohrben-v-clevelandu-na-pohrbu-byl-i-vondra/678855?utm_source=rss&utm_medium=feed [citováno 10. září 2011].

⁵⁸ Oficiální webová stránka KPV ČR. [online] Dostupné z: <http://www.kpv-cr.cz/?pid=116> [citováno 18. dubna 2011].

„Bylo to ale jinak, než jsme si představovali. Byli jsme také zklamaní, že se všude dostali chartisti. Už přece za Charty, v 70. letech, se říkalo: proč Charta 77? Odpověď byla, protože je tam 77% komunistů. Není to tak dávno, co jsem četl, že nějaký historik zpracoval životopisy prvních chartistů a spočítal, že bývalých komunistů tam není 77, ale 92,4%! K těmto lidem jsme neměli nejmenší důvěru.“⁵⁹

Pravý oříšek spočívá v tom, že podle některých pamětníků, byla prý KPV ČR od počátku infiltrována agenty StB. Na českém zpravodajském portálu iDnes.cz se např. dočteme: „Organizace, která měla být už ze své podstaty čistě protikomunistická, tak byla od samého počátku infiltrována tajnými agenty.“⁶⁰ Z tak kontroverzní minulosti usvědčuje KPV ČR její bývalý člen, Stanislav Stránský, který se podle svých slov snažil počátkem 90. let organizaci od spolupracovníků StB očistit. Celá věc ale měla dopadnout přesně opačně. KPV ČR nepohodlného Stránského zažalovala, protože prý pošpinil její dobré jméno. Stránský soud podle serveru prohrál a musel zaplatit tehdejšímu předsedovi KPV Rudolfu Pernickému stotisícovou pokutu. Ani zde však příběh nekončí. Článek pokračuje:

„Konfederace pak svým členům nařídila, aby se s lidmi kolem Stránského nestýkali. Kdokoli tak učiní, měl prý být vyloučen, čímž by přišel o možnost odškodnění za léta věznění. Mnoho lidí se tehdy zaleklo a odešlo. Ve Stránského pobočce zůstalo něco přes tři sta lidí. S Konfederací se nadobro rozešel a založil konkurenční Sdružení bývalých politických vězňů, které vede dodnes.“⁶¹

V souvislosti se založením Ústavu pro studium totalitních režimů, do jehož čela byla 13. 12. 2007 zvolena úřadující předsedkyně KPV ČR, MUDr. Naděžda Kavalírová, na post předsedkyně Rady Ústavu, nabrala kauza ještě pikantnější směr. Archiv bezpečnostních složek Ministerstva vnitra ČR vystavil Stránskému dopis, ve kterém údajně píše:

⁵⁹ Rozhovor s Dr. Jiřím Málkem vedl autor dne 1. 8. 2007 a je publikován v autorizované podobě na webu Politictí vězni.cz. [online] Dostupné z: <http://www.politictivezni.cz/jiri-malek.html> [citováno 19. dubna 2011].

⁶⁰ *Konfederaci politických vězňů spoluzakládala StB, bývalý šéf má po letech důkaz.* iDnes.cz, 27. března 2008, [online] Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/konfederaci-politickyh-veznu-spoluzakladala-StB-byvaly-sef-ma-po-letech-dukaz-gcv-/domaci.asp?c=A080326_120746_domaci_adb [citováno 18. dubna 2011].

⁶¹ iDnes.cz, *Konfederaci politických vězňů...*, c.č., tamtéž.

„Ministerstvo vnitra jmenuje několik lidí, kteří byli agenti Státní bezpečnosti. Bruno Fagoš, Miroslav Hesoun, Matylda Hojerová-Čiháková a František Melichar byli vedeni ve svazku A jako agenti, Jitka Pufflerová spadala do kategorie I, tedy informátor. Svůj svazek na ministerstvu má i Čeněk Sovák a Ladislav Tonar. (...) Další pracovníci StB pak byli ve výboru Konfederace, například Karel Kalenda či Pavel Muraška. I jejich jména zmiňuje dopis, který Stránský drží v ruce,“ napsal server. „Matyldu (Hildu) Hojerovou přitom prezident Václav Klaus předloni vyznamenal řádem T. G. Masaryka. Letos pak po ní byla v Praze XIII. pojmenována jedna z ulic.“⁶²

Bez ohledu na míru a závažnost vznesených obvinění se na tomto místě pozastavuji spíše nad obecnějším sdělením, které tento případ přináší. Článek je dokladem dalšího dobového problému. Shrne-li si náhodný čtenář uvedené informace, zjistí, že 1. politické vězně v ČR přes jejich nevelký počet překvapivě zastupuje více organizací, a 2. jejich představitelé mají nejasnou politickou minulost a jejich identita „obětí“ je tím zpochybnitelná. Je jasné, že takto nastavené osobní vztahy představují mediální hody, ve kterých „od nejvyššího státního představitele dostává vyznamenání bývalý spolupracovník StB“. Díky tomu je situace bývalých politických vězňů v očích veřejnosti nepřehledná a zamotaná. (I proto se k tomuto tématu ještě vrátím níže, při hledání definice politických vězňů.) To české veřejnosti předem brání o situaci „objektivně“ uvažovat a dělat si vlastní, neovlivněný názor. To vše v době, kdy je téma politické minulosti jednotlivců tolik manipulovatelné.

Po dvou desetiletích vzájemného osočování, podezírání a mediálního „udávání“ (ne nepodobného tomu komunistickému) víme zatím jen tolik, že v české veřejné debatě přetrvává éra „dekomunizace“ s „úskalím disidentské paměti“ a „příznakem agenta“⁶³ a stále trvá konflikt mezi „vítězi a poraženými“.⁶⁴ Znesváření jedinci a někdy celé skupiny (historiky nevyjímaje) se přitom v čase nejasně překrývají a vzájemně redefinují, což není z hlediska kolektivní paměti nic divného. Nedostává se nám ovšem odpovědi na základní otázky, přesto se předháníme v úsilí pasovat se na ty, kdo by je dovedli pro všechny „objektivně“ pojmenovat. Tuto atmosféru za všechny ilustruji slovy zpěváka a disidenta Jaroslava Hutky.

⁶² Tamtéž.

⁶³ MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha :Argo, 2009, s. 3 (názvy kapitol).

⁶⁴ SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce*. Praha : Prostor, 2009, s. 33-34.

Tento popularizátor životních osudů, který byl příznačně sám politicky pronásledován, prováděl diváky v dokumentárním seriálu České televize s názvem „Příběhy železné opony“.⁶⁵ Hutka v knižní podobě Příběhů emotivně shrnuje: „Zvolna a s velkým opožděním začínáme objevovat oběti tohoto hrozného režimu, ale jen oběti. Kde jsou viníci? Taková otázka dvacet let po skončení tohoto režimu už zní hloupě. Je pozdě na dohánění spravedlnosti.“⁶⁶

Zdá se, že ve veřejné debatě nového milénia chybí autorita, která by dovedla bez zaujetí a s definitivou stanovit, kdo jsou v tom zamotaném klubku příběhů minulosti „good guys“ a „bad guys“. Jsou snad dnešní „vítězi“ ti, kdo se považují za oběti komunistického režimu? Jsou naopak dnešní „poražení“ původci a služebníci tohoto režimu? Víme alespoň, kolik je vítězů a kolik poražených a jak se jmenují, abychom si mohli ujasnit, zda v roce 1989 zvítězila většina nad menšinou, nebo naopak? Definovat, kdo stojí na pomyslných březích této řeky sváru, je pravděpodobně ten nejtěžší úkol. Jisté je, že tento diskurz ovlivňuje kolektivní paměť a přemýšlení i o obětech komunistického režimu. S některými z nich pracuji v empirické části této práce.

Ukazuje se, že zavrhnout předchozí politický režim bez poukazu na individuální odpovědnost nestačí. Často přemýšlíme v termínech politiky dekomunizace, která je pro diskurz po roce 1989 jakýmsi společným jmenovatelem. Systém předchozího režimu jsme díky dekomunizační náladě obecně odsoudili poměrně rychle, avšak na jeho oběti a původce se nám zaostřit nedaří dodnes. Podle Francoise Mayer to má hned několik důvodů. Jsou to jednak délka trvání komunistického režimu (např. v porovnání s délkou lidského života), jeho „národní“ původ, sympatie, jež v různých etapách své existence u velké části populace vzbuzoval, také formy represe, kterou v různých dobách uplatňoval, podobně jako různé typy opozice, které proti němu v průběhu jeho vývoje vznikaly.⁶⁷ Jaká moc tedy má právo tyto kategorie pojmenovat, zařadit do nich jednotlivá jména a tím oběti a nové hrdiny vytvářet? Je to politická reprezentace? Nebo historici? Pamětníci nebo nová „nezúčastněná“ generace?

⁶⁵ *Příběhy železné opony*. iVysílání České televize. [online] Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095467107-pribehy-zelezne-opony/406235100221039-akce-zpevak/> [citováno 10. srpna 2011].

⁶⁶ NAVARA Luděk. *Nové příběhy železné opony*. Brno : Host, 2007, s. 6.

⁶⁷ MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus*, s. 54.

Tato dizertační práce odpoví na tyto otázky nehledá a patrně je ani najít nemůže. Jisté však je, že vznikla v jejich kontextu, respektive řada rozhovorů zde publikovaných si tyto otázky implicitně pokládá a je jimi ovlivněna. Snad za nimi stojí i společenská objednávka, která od konce 90. let dala právě pamětem obětí komunismu vyniknout, jak dokazuje množství odborných, memoárových i uměleckých děl a literatury, ačkoli většina politických vězňů i na konci druhé dekády po pádu komunismu tvrdí, že se tématu nevěnuje dostatečná pozornost. Bylo by určitě potěšující, kdyby tato práce některé tyto otázky řešit pomohla. Není to však její hlavní cíl a bylo by troufalé, naivní a do sebe zahleděné tvrdit, že tyto odpovědi nalezla. Proč? Protože patrně žádná dizertační práce nevyřeší dilema ryze osobní povahy, kterému každý zúčastněný rozumí jinak a v čase se s ním také jinak vyrovnává. Prostředí, kde se toto dilema vznáší jako smog nad městem, však neodmyslitelně k této práci patří a bezprostředně na ni působí, neboť diskuze o vyrovnání se s dědictvím a zločiny komunismu a ideový antikomunismus – jak ukážu – stojí v pozadí všech pořízených rozhovorů s bývalými politickými vězni, se kterými jsme natáčeli.

Problém, který tato dizertace naopak řeší a vyřešit chce, spočívá v pochopení příběhů a jednotlivých vyprávění bývalých politických vězňů, skrze které můžeme výše uvedené kauzy a dilemata lépe nazírat a hodnotit. Aplikací orální historie na fenomén paměti můžeme získat pohled očitých svědků událostí, kterými nezákonná vláda období komunistické represe doslova oplývá. Zdálo by se, že tento interaktivní metodologický přístup je v roce 2010 natolik zaběhlým vědeckým nástrojem, že by bylo jeho popisování a představování v teorii i praxi nošením dříví do lesa. Díky emocím, které političtí vězni dodnes vzbuzují (mezi sebou i navenek) a také díky nepřehlednému společenskému konfliktu mezi „vítězi a poraženými“ a související politickou objednávkou některých dějinných témat, dochází spíše k pohrávání si s orální historií a některými jejími líbivými prvky na pomezí publicistiky a bulváru, často jen s cílem podpořit vlastní argumentaci a vidění (černobílého) světa. Právě proto v této práci předkládám výsledky úsilí, které se metodou orální historie pouze nezaštiťuje, nýbrž se jí cíleně zabývá a na dané problematice ji testuje a snad i rozvíjí, aniž by sledovala jiné než badatelské zájmy. Mám za to, že řada takto zachycených a níže citovaných vzpomínek může českému diskurzu prospět. Nikoli ve smyslu kopírování nebo naopak pranýřování postojů bývalých politických vězňů, nýbrž ve smyslu porozumění jejich

autentické vzpomínce a tradovacím typům⁶⁸ v patřičném kontextu a z něj se odvíjejících postojů.

⁶⁸ Tradovacímu typu rozumím, jako opakujícímu se vzoru rozhovoru. Více viz WELZER, Harald – MOLLEROVÁ, Sabine – TSCHUGNALLOVÁ, Karoline. *Můj děda nebyl nácek. Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha : Argo, 2010. 210 s.

2. METODA

„All history was at first oral.“ [Veškeré dějiny byly nejdříve mluvené. *Překlad T.B.*]

Samuel Johnson

2.1 Metoda orální historie

Zvukový záznam a jeho uchovávání patří k největším výdobytkům moderní společnosti. Jeho reprodukce nebo přenos na dálku nepochybně náleží k objevům, které navždy změnilly lidské návyky a konání. Podle amerického historika Davida Giovannoniho pochází nejstarší zvuková nahrávka lidského hlasu už z roku 1860. Agentura Associated Press nedávno zjistila, že ji zachytil pařížský nakladatel a vynálezce Edouard-Leon Scott de Martinville s pomocí „fonoautografu“, tedy přístroje, který zaznamenával pohyb zvukových vln na list papíru začerněný kouřem z petrolejové lampy.⁶⁹

V této části předkládané práce prozkoumám, k čemu a jak používá zvukové nahrávky moderní vědní disciplína, kterou do češtiny přejímáme pod názvem orální historie (dále také zkráceně OH). Jak ukázal technologický vývoj ve 20. století, prvopočátky zachycování a uchovávání zvuku umožnily rozvinout celou řadu průmyslových, zábavních, ale také vědních oborů. Metodika jedné z relativně mladých vědeckých disciplín využívá mj. zvukové nahrávky (a jak ukážeme dnes už i videonahrávky) coby primární nástroj ke sběru zkoumaného materiálu. Tím oborem je orální historie. V této kapitole se jí budeme věnovat jednak jako hlavnímu metodologickému nástroji této práce, a dále také jako výzkumné oblasti *per se*. Ukážeme zde, proč je vhodné volit nástroje orální historie pro zkoumání výpovědí očitých svědků nedávných historických událostí. Budeme se zabývat tím, jak tyto metody správně aplikovat na konkrétní dějinný fenomén politického věznění v bývalém Československu. Stranou nezůstane ani jejich dopad na vnímání jednotlivce a možnosti rozvoje této disciplíny.

V případě výzkumu orální historie politické perzekuce je třeba se zvláštní citlivostí sledovat, jak přesně si účastníci popisovaných událostí svou životní roli vysvětlují a jak ji

⁶⁹ Zpráva agentury AP publikovaná 28. 3. 2008 na zpravodajském portále CNN. [online] Dostupné z:

<http://www.cnn.com/2008/WORLD/europe/03/27/france.recording.ap/> [citováno 15. dubna 2011].

vnímají. Jak samotné oběti politického násilí, tzv. „malí lidé“ nebo v mém případě ještě konkrétněji „řadoví političtí vězni“ své příběhy interpretují a s časovým odstupem hodnotí. Tyto postoje jsme spolu s několika kolegy zachytili za pomoci nahrávek rozhovorů a životopisných vyprávění pořízených metodou orální historie v letech 2006 – 2011 (viz kapitola 3). Na tomto místě však nejprve představím charakteristické rysy této metody, naznačím její historický vývoj a přínos i kritiku tak, jak to o nich píší přední světoví autoři a teoretikové. Zaměřím se na zkušenosti v rámci americké a britské orální historie, která má na českou „školu“ OH zásadní vliv. O tomto vlivu pak pojednám v závěrečné rešerši této kapitoly věnované české tradici OH, kterou představuje zejména dílo M. Vaňka a jeho kolegů z pražského Centra orální historie. Jako tečku za metodologickou částí své práce předložím výsledek svého studijního pobytu na finské Univerzitě v Tampere. Finskou orální historii jsem studoval právě s ohledem na aplikaci a rozvoj metody OH ve své doktorské práci.

Začněme nejprve logickou otázkou: co je orální historie? Nápovědu můžeme hledat už v následujícím provokativním citátu: roku 1773 pronesl britský dramatik Samuel Johnson při snídani s rektorem Edinburghské univerzity památnou větu. Oba učenci podle dostupných zdrojů tehdy debatovali o přínosu očitých vzpomínek vojáků, kteří bojovali v Highlandske rebelii v roce 1745. Samuel Johnson při této příležitosti údajně pronesl: „Veškeré dějiny byly nejdříve mluvené.“ (*All history was at first oral*).⁷⁰

2.2 Dějiny orální historie

Orální historie představuje jednu z mnoha cest, pomocí kterých dokumentujeme minulost. Coby vědecký obor moderní historiografie vznikla ve Spojených státech amerických. Její evoluce v zámoří, později v západní a severní Evropě, ve třetím světě a konečně i v českém prostředí nám ukáže, jakými vývojovými fázemi prošla. Postupná institucionalizace a její boom na všech obydlených kontinentech měly za následek vznik řady místních, národních i mezinárodních organizací, které spojuje vědecká aplikace orální historie. Následující přehled nemá ambici shrnout všechny metodologické příručky a pojmenovat všechny fáze, kterými orální historie v jednotlivých částech světa kdy prošla. Jde

⁷⁰ PURCELL Hugh. *The Boys' Own Stories*, s. 15. (autorský překlad). Srovnej též THOMPSON, Paul. *Oral History and the History of Medicine: A Review*. [online] Dostupné z: <http://shm.oxfordjournals.org/content/4/2/371.extract> [citováno 15. dubna 2011].

spíše o nástin zlomových děl předních autorů, kteří zásadně ovlivnili odbornou debatu v oboru. Budeme se ptát, kdo byli hlavní představitelé a průkopníci orální historie. Jakými tématy a teoretickými koncepty se tato disciplína postupně začala zabývat a jak vypadá orálně historický výzkum dnes? Jaký je dosavadní vývoj a poznání tohoto vědního oboru v zahraničí i u nás? To jsou otázky, na něž budou hledat odpovědi následující řádky.

2.2.1 Mocní bílí muži

Ucelený přehled metodických počátků orální historie a detailní popis jejího rozvoje předložila texaská historička Rebecca Sharpless v odborné stati s trefným názvem: *Historie orální historie*.⁷¹ Jejím přístupem se zde budeme zabývat hlavně proto, že srozumitelnou formou dovedla nastínit hlavní milníky metody na pozadí jednotlivých děl předních orálních historiků a tím se její přehled stal pedagogicky atraktivní. Začneme u těch nejstarších orálních historiků. Ještě starší záznamy ústního svědectví, než nám zanechali již zmínění starořeční dějepisci Herodotos a Thukýdides (5. stol. před Kristem), pochází ze staré Číny. Dynastie Čou (1122 – 256 před Kristem) dokonce údajně pověřovala své písaře, aby zaznamenávali lidová rčení ku prospěchu tehdejších soudních dějepisců.⁷² To jen dokládá, jak rozmanité využití můžeme u ústního podání očitého svědectví od prvopočátku hledat. Na západní polokouli datujeme první zmínky o zaznamenávaných rozhovorech typicky o mnoho století později. Ty první jsou přičítány španělské koloniální soustavě z 16. století, respektive jejím misionářům v Jižní Americe, kteří na kolonizovaných územích mapovali lidové tradice starých Aztéků.

Tím prvním orálním historikem v moderním slova smyslu je podle Sharpless Allan Nevins, který v roce 1938 vydal vlivné dílo s názvem *The Gateway to History*. Nevins volal po „systematickém záznamu účasti významnějších Američanů na politickém, hospodářském a kulturním životě posledních šedesáti let.“⁷³ V roce 1948 zahájil rozsáhlý orálně historický projekt na Kolumbijské univerzitě, která se stala jakousi porodnicí orální historie. Mezi

⁷¹ CHARLTON, L. Thomas – MYERS, E. Lois – SHARPLESS, Rebecca (eds.). *History of Oral History. Foundations and Methodology*. Plymouth : AltaMira Press, 2007, s. 9 – 32.

⁷² Tamtéž, s. 19 – 20.

⁷³ Tamtéž, s. 11.

Nevinsova průkopnická díla patřily série rozhovorů se zástupci ropného nebo dřevozpracujícího průmyslu a představiteli velkých společností, jako např. Ford Motor Company. Důvod byl nasnadě: bylo třeba získat dostatečné finanční prostředky pro rozvoj malého pracoviště. Jeho první projekty se soustředily na příslušníky hospodářsko-politické elity. Později se jeho pionýrský způsob výzkumu začal označovat jako orální historie „mocného bílého muže“.⁷⁴ Donald A. Ritchie k tomu doplňuje, že Kolumbijská univerzita pokračovala ve stylu Nevinsova výzkumu ještě dlouho po té, co Nevins odešel do vědeckého důchodu. Natáčela rozhovory se soudci, členy vládního kabinetu, poslanci, nakladateli, obchodníky a občanskými lídry.⁷⁵ Pozornost se měla obrátit od mocných bílých mužů na méně zohledňované skupiny ve společnosti teprve později, když to doba (a finanční projektové zázemí) dovolily.

2.2.2 Zdomácnění a popularita metody

Od 50. let 19. století se začínají nahrávat další biografické vzpomínky, tentokrát z popudu Kalifornské univerzity a metoda si i díky ní získává stále více příznivců a také sponzorů. Národní archiv Spojených států amerických v roce 1961 formálně odstartoval sérii pravidelných výzkumů metodou orální historie. Vědecké týmy uskutečňovaly prostřednictvím prezidentských knihoven rozsáhlé projekty, které natáčely často i několik stovek rozhovorů jak s běžnými zaměstnanci, tak s klíčovými hráči z řad administrativy Bílého domu.⁷⁶ V roce 1964 napočítala Kolumbijská univerzita 89 orálně historických projektů po celém území USA. V roce 1975 jejich počet vzrostl na 230 a dalších 93 bylo už plánovaných.⁷⁷

V roce 1967 byla založena první odborná společnost s názvem *Oral History Association* (OHA), která vznikla z podnětu panamerického setkání 145 historiků a odborníků z dalších společenskovědních oborů – kde jinde, než – na Kolumbijské univerzitě. OHA

⁷⁴ Tamtéž, s. 12.

⁷⁵ RITCHIE, A. Donald. *Doing oral history*, c.d., s. 23.

⁷⁶ *Knihovny prezidentů USA*. [online] Dostupné z: <http://www.archives.gov/presidential-libraries/contact/libraries.html> [citováno 15. dubna 2011].

⁷⁷ CHARLTON, L. Thomas – MYERS, E. Lois – SHARPLESS, Rebecca (eds.). *History of Oral History...*, c.d., s. 13–14 a 21.

zaznamenala bezprecedentní nárůst členů a metodu orální historie začala používat čím dál tím nepřehlédnutelnější skupina americké akademické obce.⁷⁸ V roce 1972 fungovalo již 700 orálně historických center ve 47 státech USA.⁷⁹ V 70. letech se orální historie již zařazovala mezi plně uznávané metody historického bádání a její teoretický rámec byl dále zdokonalován. Dosavadní výzkum generoval dostatečné množství materiálu k bilancování a zamyšlení nad budoucím vývojem. V roce 1975 vychází klasické dílo *Envelopes of Sound: The Art of Oral History* od Ronalda J. Grela. Debata se pomalu ale jistě odklání od literárního procesu a obsahové části a směřuje k rozpracování teorie, která stojí v pozadí každého rozhovoru.

S masovým rozvojem se dostavila jednak diverzifikace výzkumu a přirozeně také kritika. Od 70. let se začíná orální historie orientovat na nová témata. Podle Sharpless se do středu pozornosti dostávají ty skupiny, které měly z hlediska dosavadního klasického výzkumu velmi nízkou šanci, aby si jich někdo všiml. V roce 1976 byl v Kalifornii uskutečněn první výzkum metodou životopisných interview s rasovou a genderovou tematikou – *Black Women Oral History Project*. Historici v USA si od té chvíle pokládali otázku, co je historicky důležité. Menšinová a tedy dosud přehlížená uskupení v americké společnosti odpovéděla za ně: každodenní životy, zkušenosti a hlasy řadových Američanů.⁸⁰ Orální historie náboženských, etnických, rasových i sexuálních menšin či skupin byla na rozkvětu. Mocný bílý muž se demokratizací společenskovedního výzkumu dostal do situace nebývalé konkurence badatelských témat. Dosud bezejmenné masy získaly svůj význam a začaly být slyšet.

2.2.3 Orální historie v Evropě

Koncem 70. let se do historie oboru poprvé zásadněji zapsal i starý kontinent. Zmiňovaný přední teoretik orální historie, Donald A. Ritchie, má za to, že orálně historické projekty v Evropě, na rozdíl od USA, od počátku zdůrazňovaly sociální historii (*social history*). Orální historici se na starém kontinentě orientují více na každodenní život a na

⁷⁸ VANĚK, Miroslav. *Orální historie...*, c.d., s. 26.

⁷⁹ CHARLTON, L. Thomas – MYERS, E. Lois – SHARPLESS, Rebecca (eds.). *History of Oral History...*, c.d., s. 22.

⁸⁰ Tamtéž, s. 18.

životní zkušenosti střední třídy než na elity.⁸¹ Poměrně záhy po rozvoji orální historie v USA adoptovala její postupy i Velká Británie. V roce 1978 vydává Paul Thompson na Univerzitě v Essexu klíčové dílo: *The Voice of the Past: Oral History*. V této své nejznámější knize Thompson popisuje, jak ústní svědectví interpretované narátorem a nikoliv tazatelem, mění standardní podání historie.⁸² Již zde však zdůrazňuje, že „orální historie se méně zabývá fakty a více se zajímá o historické důsledky, které formulují rty těch, kdo je zažily.“⁸³ Thompson jasně ukazuje, že pro mapování minulosti orální historie primárně nepoužívá dějepisné příručky ani archiválie, ale ústní podání jednotlivce, které je tu hlavním přínosem.

Britské historické společnosti mezitím mapují nedávnou minulost lokálního významu za použití nahrávek rozhovorů s řadovými spoluobčany. O slovo se rychle hlásí folkloristé, ale i psychologové nebo sociologové rurální společnosti, venkovského života apod. Technologický vývoj soustavně zkvalitňuje archivní nahrávky a od 70. let také vstupuje na scénu video nahrávka, coby nový nástroj získávání autentičtější podoby nahrávaných rozhovorů.

2.2.4 Mezinárodní spolupráce v oboru

Mezinárodní diskurs o vývoji a uskutečnění výzkumu na poli orální historie se přesouvá na stránky *International Journal of Oral History*, který začíná vycházet pod vedením Ronalda J. Grella v roce 1980. Od této chvíle má světové společenství příznivců ústních svědectví svůj pravidelný komunikační nástroj, díky kterému si vzájemně vyjasňují teoretické i metodologické postupy, inovace a interdisciplinární srovnání. V roce 1984 spatřuje světlo světa společné dílo Willy Bauma a Davida Dunawaye s názvem *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. Tato kniha je kompilací celé řady odborníků na interpretační a analytickou práci, nahrávací i archivní postupy, vzdělávání a komunikaci výstupů z výzkumu navenek.⁸⁴ V kolébce britské orální historie, na Univerzitě v Essexu, se schází přední světoví odborníci v oboru a spolu připravují založení mezinárodní organizace, která by

⁸¹ RITCHIE, A. Donald. *Doing oral history*, c.d., s. 23.

⁸² Tamtéž, s. 23.

⁸³ THOMPSON, Paul. *The Voice of the Past: Oral History*, s. 132–133.

⁸⁴ CHARLTON, L. Thomas – MYERS, E. Lois – SHARPLESS, Rebecca (eds.). *History of Oral History...*, c.d., s. 24 – 25.

zastřežovala jejich společné zájmy a umožňovala rozvoj metody na mezinárodní úrovni po institucionální stránce. Jejich úsilí dojde naplnění v založení *International Oral History Association* (IOHA) v roce 1996 ve švédském Göteborgu. Hlavně díky této organizaci je v dnešní době orální historie tolik populární nejen na svém mateřském kontinentu, ale i ve třetím světě. Popularita orální historie se však nešíří pouze geograficky, ale také napříč vědními obory. Všechny tyto odborníky propojuje a svolává právě IOHA.

Alessandro Portelli vydává v roce 1991 *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories*, tedy další zlomové dílo v historii metody, ve kterém popisuje odlišné verze smrti italského ocelářského dělníka Trastulliho. Jeho práce podnítila rozsáhlou mezinárodní debatu nad platností a spolehlivostí vypovídaných událostí v orální historii. Po něm přichází Elizabeth Tonkin s prací *Narrating Our Pasts: The Social Construction of Oral History* (rok 1992). V roce 1995 publikuje Donald Ritchie praktický manuál s jednoznačným názvem *Doing Oral History*. Knihu rozděluje do kapitol podle jednotlivých návodů, jak výzkumný projekt naplánovat, připravit, nahrát kvalitní materiál, přepsat jej a archivovat. Celou kapitolu věnuje také video nahrávání, tedy novému nástroji, který se ve věku digitalizace masově rozšířil i do nejmenších projektů lokálního významu. Byl to Ritchie, kdo spolehlivost orální historie bránil argumentem „že je stejně spolehlivá nebo nespolehlivá jako ostatní výzkumné zdroje. Žádnému datu jakéhokoli původu nelze úplně věřit, všechny zdroje se musí ověřovat s dalšími důkazy.“⁸⁵

V roce 1998 představují Britové Robert Perks a Alistair Thomson společný přehled dosavadního vědění a umění orální historie pod názvem *The Oral History Reader*.⁸⁶ Kapitolou samou pro sebe by mohlo být masové rozšíření internetu a elektronické pošty a s tím spojené digitalizace dat. Sharpless však tento vývoj blíže nekomentuje a pojednává pouze o nesčíslném množství diskusních skupin, internetových vědeckých kroužků a možností distribuce prepisů rozhovorů, ale i audio a video nahrávek za pomoc webových stránek a internetových databází. Ve světle rozvoje IT technologií a celosvětové spolupráce příznivců orální historie svůj historický přehled uzavírá zamyšlením: „Základní dynamika

⁸⁵ RITCHIE, A. Donald. *Doing oral history*, c.d., s. 26.

⁸⁶ Tamtéž, s. 27.

orální historie, totiž dva lidé sedící a mluvící o minulosti, se v podstatě nezměnila,“ a dodává „Tam, kde jednotlivci komunikují, zůstane orální historie vždycky užitečná.“⁸⁷

2.2.5 Nové nástroje i obtíže

Nástup jednadvacátého století charakterizuje podrobné rozpracování témat jako je individuální a kolektivní paměť („paměť tvoří jádro orální historie“, píše D. Ritchie.⁸⁸), historické trauma, znovupoužití nahraných materiálů. Paměť jako filosofický problém v kontrastu společnosti a její schopnosti pamatovat a zapomínat, to jsou příklady aktuální debaty na poli disciplíny, která *de facto* překročila šedesát let vývoje.

Vedle přehledové práce Sharpless existují další přínosná díla, která se zamýšlí nad genezí oboru. Koncem roku 2006 shrnul Ronald J. Grele dosavadní vývoj orálně historického výzkumu do tří etap. Tu první, kterou Grele počítá od konce 40. let dvacátého století, charakterizuje jako období zasvěcené produkci dokumentů a nových informací. Během prvních desetiletí po svém vzniku se orální historie zaměřovala hlavně na ty, které historiografie do té doby převážně přehlížela. Jednak šlo o tendence směřující k sepsání „nové sociální historie“ a jednak k archivaci poznatků, o které se historie do té doby nezajímala. V převážné většině případů šlo o zmapování životů běžných lidí, dělníků a pracujících obecně, ale také o zachycení vývoje rasových a etnických menšin, žen a sexuálních a politických minorit. V tomto období vývoje orální historie byl rozhovor s narátorem považován za dokument, který fakticky vypovídal o minulosti. Lidská paměť a její vlastnosti v tuto dobu v podstatě nebyly brány v potaz a orální historie byla běžně pokládána za dějepisnou profesi.⁸⁹

V 70. a 80. letech došlo k postupnému redefinování přístupu k orální historii. Rozhovory byly více chápány jako dialogicky koncipovaný text a méně jako dokument produkující fakta. Jednalo se o docela zásadní zlom v uchopení této vědní disciplíny. Nešlo o to, přivést do dějin více postav z běžného života, ani dějiny zcela opustit, odvést od nich

⁸⁷ CHARLTON, L. Thomas – MYERS, E. Lois – SHARPLESS, Rebecca (eds.). *History of Oral History...*, c.d., s. 28.

⁸⁸ RITCHIE, A. Donald. *Doing oral history*, c.d., s. 19.

⁸⁹ GRELE, J. Ronald. Reflections on the Practice of Oral History. In *Suomen Antropologi*. Volume 32, 4/2007, s. 11–23. [online] Dostupné z: <http://www.antropologinenseura.fi/journal/journal/volume-32-42007/> [citováno 15. dubna 2011].

pozornost k běžnému životu. Mělo se začít brát vážně právo běžných lidí na vlastní pohled na vlastní historii. Dotazovaná osoba už jednoduše nebyla pokládána za zdroj historické informace, ale za jejího vykládače, tj. auto-interpreta. Narátor se stal někým, kdo svému příběhu dává během rozhovoru vlastní, nový význam. Ukazuje nám, jak si svou minulost vysvětluje. Dostavila se tzv. demokratizace historie

Grele vedle toho upozorňuje, že rozhovory vedené podle zásad orální historie nejsou pouhou konverzací dvou lidí, kteří jsou (oba) pokládáni za historiky. Každé takové sezení má své předpokládané publikum, dokonce publika dvě, které se na tvorbě rozhovoru a jeho výsledné podobě bezprostředně podílí. To první si představuje tazatel a pokládá podle jeho domnělého zájmu svoje otázky. Druhé auditorium si představuje narátor, když odpovídá na tazatelovy dotazy. Předpokládá, že jeho domnělé posluchače určitá informace zajímá a proto ji určitou cestou podává. Grele tento poznatek dokumentuje na své vlastní zkušenosti, když vzpomíná na psaní své doktorské práce: „(...) mnohokrát jsem během rozhovorů položil otázku, která hlavně zajímala mého mentora nebo člena zkušební komise. Skrze mne tak promlouval k narátorům třetí hlas.“⁹⁰ Za tímto hlasem stála ona komise, o které si Grele představoval, že ji zajímají hlavně odpovědi na její otázky a zdaleka ne tolik jeho. V neposlední řadě také připomíná, že se posunulo vnímání role tazatele/ky, který/á přináší do rozhovoru vlastní vzpomínky a jejich interpretace. Spadá do nich všechno to, co jako tazatelé čteme, slyšíme a pamatujeme si ze své zkušenosti. Navíc je tu ještě jeden klíčový faktor, který ovlivňuje jak tazatele, tak tázané. Grele ho označuje termínem kolektivní paměť (*collective memory*).⁹¹

Tímto shrnutím Grele uzavírá dosavadní vývoj orální historie. Zatím poslední stádium vývoje orální historie Grele spatřuje ve fázi digitalizace a ve věku internetu. Přiznává však, že na správné využití nástrojů elektronické komunikace a webových stránek nemá ucelený názor zejména kvůli etickým aspektům výzkumu a šíření jeho výstupů.

⁹⁰ Tamtéž, s. 14.

⁹¹ Tamtéž, s. 16.

2.3 Kritika orální historie

Poměrně brzy po rozšíření metody orální historie ve společenskovědní praxi se dostavily i první výhrady na adresu nové metody, která si logicky vytvářela také první nepřátele. „Nadužívání rozhovorů a dialogové metodiky dopálilo klasické historiky, z nichž mnozí nelibě nesli už rozvoj sociální historie.“⁹² Nejsilnější námitky byly zpočátku vznášeny na adresu přílišné subjektivity předkládaných výsledků a spolehlivosti vypovězených informací. Šlo vlastně o dvě klíčová slova: spolehlivost (ve smyslu celistvosti mnohokrát opakovaného příběhu) a platnost (rozhovor v kontrastu ostatních historických zdrojů).⁹³ Tradičně nesouhlasné komentáře směřovaly na to, že jedinec, který stojí v centru pozornosti orálního historika, je během svého života ovlivňován nesčitelným množstvím názorů, prostředí a prožitků a dotazované informace musí proto nutně vypovědět zcela „neobjektivně“. Orální historici na tuto kritiku reagovali a dodnes reagují protiargumentem v podobě poukazu na charakter celé orální historie. Ta subjektivní projev naopak vyhledává. Skrze multimediální nahrávku rozhovoru konzervuje verbální i nonverbální sdělení jednotlivců, které je z logiky věci vždy subjektivní. „Prostřednictvím orální historie se tedy badatel dostává k novým informacím, poznatkům a faktům, které obohacují, rozšiřují nebo korigují jeho dosavadní obraz dějin, a díky prožitkům a sdělením z úst dotazovaného má možnost dodat svému dějinnému líčení jeho individuální rozměr („zaldnění dějin“).“⁹⁴

Orální historie patří do souboru kvalitativních metod, nikoli kvantitativních. Nepojmenovává generalizující trendy o společnosti, ani neusiluje o sběr objektivních historických faktů. Často napadaná nevěrohodnost shromážděných ústních materiálů vychází z nepochopení přístupu tazatele k narátorovi, nejde zde o „faktografickou pravdivost“, ale o „osobní pravdivost“ každého vyprávění, tedy názorů a postojů narátora, s nimiž tazatel nemusí nutně souhlasit (jak z osobního, tak z profesního hlediska), ale na které „musí za každou cenu reagovat jako na vědecký fakt, tedy profesionálně, a to jak během vedení rozhovoru, tak po jeho ukončení, tj. v interpretacích.“⁹⁵ K otázce (ne)věrohodnosti

⁹² GRELE, J. Ronald. *Reflections on the Practice of Oral History*. c.d., s. 20.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 21.

⁹⁵ Tamtéž, s. 147.

historických zdrojů je vhodné uvést do souvislosti knihu Marthy Howell a Waltera Preveniera o historických metodách.⁹⁶ První kapitolu s názvem „Zdroj: Základ našeho vědění o minulosti“ uvádí zamyšlením, co je vlastně historický zdroj? Vychází z presumpce, že takovým zdrojem je artefakt zanechaný minulostí, který má pouze dvě podoby: podobu hmatatelného reliktu (*remains*) nebo svědectví (*testimonies*). Svědectví pak mohou být buď ústní (*oral*) nebo písemné zprávy.“ Podle autorů ani neexistuje pochybnost, že by ústně podávané informace neměly být uznatelným zdrojem historické informace.⁹⁷

Orální historie je založena na subjektivních výpovědích, za což byla také silně kritizována. Ústní podání „žité“ historie nelze považovat za historicky přesné, jakkoli se mnoho narátorů může na svá vyprávění připravovat a jednotlivé zkušenosti podkládat historickými fakty. Ve výpovědích lze ověřovat přesnost informací jedině za pomoci dalších zdrojů. Při analýze nahrávek hledáme vysvětlující schémata a interpretační okruhy jedince, nikoliv skupiny, menšiny nebo dokonce většiny ve společnosti. „Orální historie nám neříká, kolik lidí sdílí stejný náhled na věc.“⁹⁸

„Z tohoto hlediska je jejím [orální historie] meritorním problémem fakt, že rozhovor (respektive narátorovo vyprávění) není opisem někdejší narátorovy zkušenosti a prožitku, ale představuje určitý konstrukt, podmíněný tím, jak narátor chápe sám sebe, svoji minulost i přítomnost, i průběžným výsledkem komunikace s tazatelem.“⁹⁹ Jednou z kritizovaných slabostí metody je určitý risk, že narátor badatele ovlivní natolik, že nebude schopen odlišit fakta od interpretací či naopak. Pak se může stát, že výsledky takového výzkumu jsou jednoduše zaujaté. „Někdy je těžké najít rovnováhu mezi osobním zájmem vědce, porozumění a následování příběhu na straně jedné a nezávislý vědecký přístup na straně druhé.“¹⁰⁰

⁹⁶ HOWELL, Martha – PREVENIER, Walter. *From Reliable Sources. An Introduction to Historical Methods*. Ithaca: Cornell University Press, 2001.

⁹⁷ Tamtéž, s. 17.

⁹⁸ FIALOVÁ, Zuzana. Orálna história – s tvárou a menom. In *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov VI*. Bratislava: Milan Šimečka Foundation, 1996, s. 36.

⁹⁹ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c.d., s. 77.

¹⁰⁰ FIALOVÁ, Zuzana. Orálna história..., c.d., s. 36.

R. J. Grele v reakci na často oprávněnou kritiku orální historie klasifikoval tři kategorie, které shrnují její nedostatky.¹⁰¹ Grele se zaměřil na kvalitu dosavadního výzkumu a zejména na jeho výstupy. Snažil se vyvolat debatu o teorii a tím zajistit hlubší poznání metody. Argumentoval, že orální historie se stala archivní metodou, kterou používá velké množství neškolených vědců. Do první kategorie řadí techniku pokládání otázek a vedení rozhovoru, které se v zásadě uskutečňují bez přípravy. Zdůrazňuje, že při výzkumu je třeba ověřovat zdroje, poznatky podkládat dokumentací a důkazy pečlivě zvažovat.¹⁰² Jeho doporučení se v případě první kategorie vztahují na proces sběru materiálu, respektive na jeho zkvalitnění. I on naráží na otázky subjektivity a posunuje debatu o statistické povaze výzkumu, který byl zejména na počátku vývoje orální historie požadován (ve světle tehdy běžného úsilí o zisk „tvrdých dat“). Charakter výstupů orálně historického výzkumu by měl být historiografický, nikoli statistický. „Rozhovory sbíráme nikoli proto, abychom prezentovali nějakou abstraktní statistickou normu, ale proto, že znázorňují historický proces.“¹⁰³

Nejzávažnější námitky však Grele vznesl na téma zpracování rozhovorů a celkového směřování činnosti orálního historika. „Nedostatek seriózní analýzy orálně historických rozhovorů měl nejškodlivější efekt. Smutný stav našeho teoretického vědění o orální historii a nedostatek úsilí promýšlet co rozhovory jsou nebo co by měly být, jak a za jakým účelem je analyzovat, vyústilo v situaci bezbřehé aktivity bez cíle a významu.“¹⁰⁴ Řada výzkumných projektů se v minulosti zabírala empirickou stránkou věci, tématem výzkumu a jeho objektem, tedy narátory. Z metodologického pohledu však existovala jen velmi vágní doporučení a málo odborných příruček pomýšlelo na vlastní přípravu badatelů. Inflation nových témat, demokratizace výzkumu a ohromný nárůst potenciálních předmětů výzkumu znamenali pro orální historii problém.

Greleho práce měla za následek konec pokusům kvantifikovat výstupy a hledat v nich „objektivní“ pravdu. Vývoj se od poloviny 70. let ubíral cestou poučení a zkvalitnění

¹⁰¹ GRELE, J. Ronald. Movement without aim. Methodological and theoretical problems in oral history. In PERKS, Robert – THOMSON, Alistair. *The Oral History Reader*, s. 40.

¹⁰² Tamtéž, s. 41.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 42.

metodologie výzkumu. V otázce „validity“ a „fakticity“ ústního sdělení došlo k narovnání výzkumných předpokladů a tyto již nebyly ve výstupech více očekávány. Řečeno s M. Vaňkem „v orální historii není ‘pravdivost’ narátorových sdělení jediným, a snad ani ne hlavním hodnotícím kritériem kvality rozhovoru.“¹⁰⁵ Orální historik je nestranný badatel, který se má snažit ověřit maximální možnou míru informací získaných během rozhovoru. Jeho cílem ovšem není zachytit historickou pravdu, ale narátorovu reflexi, interpretaci toho, co on sám stanoví za „svou vlastní“ historickou pravdu.

Z hlediska nedostatků metodologické přípravy se budu držet Greleho doporučení a na následujících řádcích pojednám o konkrétních nástrojích orální historie, o tom jak je používáme v „národním“ kontextu. Vycházím z toho, že než se pustím do vlastního výzkumu, měl bych znát základní analytické postupy a cíle výzkumu za pomoci OH. Kromě možného badatelova zaujetí a snahy o popis nejistých statistických dat, je nedostatečná teoretická příprava třetí příčinou Grelem tolik kritizovaných vágních výstupů orální historie.

2.4 Dvě „školy“. Česká republika a Finsko

Je zřejmé, že každý stát a dost možná každý region má svou „vlastní“ historii orální historie. V každém univerzitním městě nebo vědeckém centru byla tato metoda uvedena v praxi s různě provázanými průvodními okolnostmi. V různých dobách byly hlavní motivací grantové prostředky na první projekt, jinde zase nově příchozí osobnost vůdčího akademika či badatelského týmu. Všude je výzkum soustředěn na klasická témata (např. elity, každodenní život „malých lidí“, folklór apod.). Na druhé straně má každá orální historie svou lokální podobu a charakteristickou tvář. Ať je to forma, jazyk nebo rozsah výzkumu, množství proškolených badatelů či historicko-politické souvislosti té které země, v každém výzkumu se promítají místní vlivy a díky nim také typické poznávací znaky.

Tak například orálně historický výzkum na Institutu filozofie a sociologie při Lotyšské univerzitě v Rize se soustředí na narátory z řad venkovského obyvatelstva s výraznými jazykovými odlišnostmi, zpravidla ve věku 60 – 80 let a mapuje životní příběhy tří krvavých

¹⁰⁵ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...c.d.*, s. 79.

okupací Lotyšska ve 20. století.¹⁰⁶ Pro účely této práce se zastavím u konkrétních podob orální historie ve dvou evropských zemích. Nebudu se blíže věnovat lokálním podobám a vývoji orální historie v jednotlivých zemích Evropy, neboť taková práce vyžaduje jiné zadání a vlastní výzkum. Namísto toho se zaměřím nejprve na domovskou, tedy českou orální historii, pod jejíž pomyslnou hlavičkou tato práce vznikla a která ji do značné míry ovlivnila. V druhém případě pojednám o orální historii ve Finsku, kde jsem absolvoval výzkumný pobyt na Univerzitě v Tampere.

2.4.1 Česká orální historie

Zvláštní pojednání v tomto historickém rychlokurzu o vývoji orální historie si zaslouží české prostředí, ve kterém předkládaná práce vzniká a je jím tedy nutně ovlivněna. Ačkoli to zní překvapivě, pátrání po výzkumech touto kvalitativní metodou není výletem do daleké minulosti. Mezi předchůdce české orální historie je sice řazen už Karel Čapek s proslulými „Hovory s T. G. Masarykem“¹⁰⁷, pravý výzkum však musíme hledat až na samém konci 20. století. Komunistický režim v bývalém Československu se neslučoval s šířením západní teoretické literatury a už vůbec ne s demokratizujícími metodami kořenícími v USA. Po druhé světové válce proto československá historiografie ani náznakem nezažila tendence k obratu na ústní zdroje a informace o žité minulosti. To však neznamená, že ústní svědectví nebyla sbírána vůbec. Byť s omezeným vědeckým přínosem, přesto byly natáčeny rozhovory s účastníky např. protifašistického odboje, partyzány, dělníky nebo členy KSČ, které byly často doprovázeny písemnými dotazníky a životopisy pamětníků. Kromě všudypřítomné politické objednávky je v těchto pracích patrná i nedostatečná teoretická vybavenost jejich autorů.¹⁰⁸

Po pádu železné opony se situace změnila. Jako první významnou publikaci do rodiny české (tehdy československé) orální historie počítáme knihu Milana Otáhala a Zdeňka Sládka „Deset pražských dnů: 17. – 27. listopad 1989“, která zachycuje autentický prožitek aktérů

¹⁰⁶ ZIRNITE, Mara – HINKLE, Maija (eds.). *Oral History Sources of Latvia. History, Culture and Society Through Life Stories*. Riga : Latvian Oral History Association, 2003, s. 6.

¹⁰⁷ VANĚK, Miroslav. *Orální historie be...*, c.d., s. 37–38.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 40 – 47 a dále viz VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 55.

Sametové revoluce. Rozvoj oboru v České republice však významně podnítil a osobně podpořil až autor dosud většiny českých teoretických i empirických prací v oboru, prof. Miroslav Vaněk. Vaněk spolu s Otáhaem uspěli v roce 1996 u Grantové agentury AV ČR a zpracovali rozsáhlý a metodologicky propracovaný projekt „Studenti v období pádu komunismu. Životopisná interview“, ze kterého vzešla velmi inspirativní publikace „Sto studentských revolucí“.¹⁰⁹ O tom, že prosazení orální historie nebylo snadné, svědčí data zpracování prvních českých orálně historických projektů i jejich malé množství v první dekádě po pádu komunismu. Česká republika (snad spolu se Slovenskem) výrazně zaostává i mezi bývalými sovětskými satelity¹¹⁰. K trnité cestě prosazení orální historie v českém prostředí koncentrovaném hlavně na písemné zdroje Vaněk píše: „(...) v našem prostředí muselo nejprve dojít k celospolečenským, systémovým změnám, aby takový výzkum byl teoreticky možný a prakticky proveditelný.“¹¹¹ Počáteční nedostupnost odborné literatury a neochota přijmout ústní svědectví za relevantní historický zdroj informací brzdila širší rozvoj metody po celá 90. léta. „(...) byl třeba určitý čas, než se alespoň část historické obce seznámila s literaturou a věnovala teorii i praktickému využití orální historie a než překonala své pochybnosti či skepsi vůči nové metodě, akceptovala její korektnost a přínos pro obohacení historického poznání (...)“.¹¹²

Zásadní změna přišla až s příchodem nového milénia. M. Vaněk stál u založení prvního českého centra orální historie, které vzniklo v Praze. „Pro systematický rozvoj orální historie a její aplikace v historiografii bylo k 1. lednu 2000 zřízeno jako jedno z oddělení Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Centrum orální historie (dále jen COH).“¹¹³ Kromě vlastního výzkumného programu má centrum za úkol školení nových tazatelů a výuku studentů po teoretické i praktické stránce. Po vzoru ostatních institucí ve světě centrum navázalo spolupráci s univerzitou a regionálními spolupracovníky. I vlivem tohoto pracoviště atmosféra české orální historie „roztála“ a světlo světa postupně spatřily další, téměř

¹⁰⁹ VANĚK, Miroslav. *Orální historie...*, c.d., s. 49.

¹¹⁰ Např. v Lotyšsku se uskutečnil první projekt metodou orální historie již na konci 80. let. Viz ZIRNITE, Mara – HINKLE, Maija (eds.). *Oral History Sources...*, c.d., s. 5.

¹¹¹ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c.d., s. 49.

¹¹² VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 56.

¹¹³ Oficiální webová stránka COH. [online] Dostupné z: http://www.coh.usd.cas.cz/pages_cz/centrum.htm [citováno 12. dubna 2011].

„revoluční“ projekty, jako např. „Všechny naše včerejšky (I., II., III.): Paměť žen“ pod vedením P. Frýdlové z Gender Studies, o.p.s., nebo „Lidé Charty 77“ od K. Jechové a „Životní příběhy ročníku 1924“ od D. Musilové. Také nahrávky realizované Židovským muzeem v Praze představovaly signály nového využití paměti očitých svědků událostí. Všechny tyto práce otevírají před rokem 1998 nepopsaná témata nezastupitelným pohledem orální historie a motivují k nové práci rodící se generaci českých orálních historiků. Mezi ně patří např. slovenská kolegyně Petra Chrenková, která se věnuje popisu vývoje metody OH a jejího využití ve své doktorské práci¹¹⁴ nebo již zmiňovaná práce Michala Louče: „Politici vězni mezi pamětí a historií: příspěvek orální historie k reflexi sociálních rámců paměti.“¹¹⁵

Podobně působí zatím poslední velký projekt COH s názvem „Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence“, který odstartoval v roce 2006 se zacílením na životní příběhy méně viditelné vrstvy českého obyvatelstva.¹¹⁶

Přesně o čtyřicet let po založení OHA vznikla v Praze klíčová instituce, která vede k pevnému zakotvení metody orální historie v moderní české historiografii - Česká asociace orální historie (COHA). „Česká asociace orální historie o. s. (COHA) je občanské sdružení založené za účelem podpory a prezentace vědeckých výzkumů a projektů vedených metodou orální historie. Vznikla na popud orálně historických badatelů na 14. mezinárodní konferenci orální historie (International Oral History Association Conference, IOHA) konané v Sydney v červenci 2006, kde v panelové diskusi o národních asociacích padl dotaz na možné vytvoření národní asociace také v České republice. Neuplynulo ani půl roku a tato myšlenka se díky velkému ohlasu z řad zainteresované veřejnosti stala skutečností. Asociace byla oficiálně založena 8. ledna 2007 na ustavujícím valném shromáždění.“¹¹⁷

Pokud někdo pochyboval o smysluplnosti orální historie v 90. letech, rok 2010 jeho pochyby patrně definitivně vyvrátil. V roce 2008 zvolili COHA přední světoví badatelé na 15.

¹¹⁴ CHRENKOVÁ, Petra. *Reflexia spôsobu života žien v liptovskom regióne z kulturológického pohľadu*. Praha : FF UK, 2010. Disertační práce, obor kulturologie.

¹¹⁵ LOUČ, Michal. c. diplomová práce.

¹¹⁶ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 60.

¹¹⁷ Oficiální webová stránka COHA. [online] Dostupné z: www.oralhistory.cz [citováno 12. dubna 2011].

konferenci IOHA v mexické Guadalajaře jako pořadatele 16. ročníku, což znamenalo nejen podpůrné gesto pro v našich podmínkách mladý vědní obor, ale i možnost pro zahraniční badatele seznámit se s aktuálním stavem orální historie v oblasti Střední a Východní Evropy. Geografická poloha a historické zázemí Prahy připoutaly pozornost světové orálně historické špičky, která se zabývala celkem patnácti oblastmi soudobého výzkumu¹¹⁸. Pražský 16. kongres Světové asociace orální historie se stal jednou z nejvýznamnějších událostí v oblasti humanitních věd za poslední dvě dekády. Zúčastnilo se ho více než 500 delegátů z 57 zemí všech kontinentů a v jeho průběhu byl mj. Miroslav Vaněk zvolen prezidentem IOHA pro léta 2010-2012.

I díky těmto úspěchům patří orální historie v českém prostředí mezi progresivně se vyvíjející obor, který přes počáteční zpoždění nabírá na významu. Někdejší kritika, namířená zejména na subjektivní charakter ústně sdělovaných informací a na domnělou „nevědeckost“ metody, byla úspěšně překonána pomocí podobných argumentů, kterých užili výše uvedení orální historici v 70. a 80. letech minulého století na západě. Mezi zcela nové výzvy a překážky, kterým čelí v roce 2010, patří digitalizace archivních dat a etické otázky výzkumu, které mají významný podíl na vzniku této práce. O těchto aspektech více pojednám ve třetí kapitole této práce.

2.4.1.1 Jak rozumíme orální historii v ČR

Od doby pokusů Scotta de Martinville a jeho fonografu se nahrávací technika změnila k nepoznání. V druhé polovině 20. století se za pomoci páskových magnetofonů

¹¹⁸ Panely 16. konference IOHA 2010 v Praze:

1) Ecology and Disasters Environmental Issues, Natural Heritage and Cultural Change, 2) Gendering Memories and the Making of Sexual Identities. Oral Histories of gays and lesbians, 3) Health and Healthcare Health Centres, the Elderly and Disabled Health Workers, 4) Islands of Freedom The role of Subculture, Folklore and Oral Traditions in Society. Alternative Cultu, 5) Memories of Family Motherhood, Fatherhood and Generational Exchange, 6) Memories of Violence, War and Totalitarianism. The Persecuted, Civil Rights, Trauma and Forgetting, 7) Memory and Politics, Experience of Political Participation, 8) Methodological, Archival and Technological Issues. Theory and Method in Oral History Legal and Ethical, 9) Migrations Exile, Migratory Movements, Diaspora and the Search of Identity, 10) Oral History and the Media, 11) Proposed Panels, 12) Sharing-Passing on Beliefs Religion and Oral Traditions, 13) Teaching Oral History Experiences in Formal and Informal Education, 14) The World of Work Memories and experiences. Gender and the Perception of Labour, 15) Organizing Oral History Institutions, Archives, Museums, Organizations and Grassroots Groups.
[online] Dostupné z: <http://www.oralhistory.cz/> [citováno 12. dubna 2011].

začaly šířit hlasové a zejména hudební nahrávky, které brzy ovládly celý svět. Masově zpopularizovaly poslech hudby všech žánrů a stylů a mj. umožnily běžnému uživateli či uživateli, aby si sami nahrávali vlastní zvukové záznamy. V době krátce po druhé světové válce můžeme spatřovat – i díky tomuto technologickému pokroku – kořeny moderní vědecké disciplíny, kterou česky nazýváme přejatým označením „orální historie“. Co přesně orální historie v češtině znamená a co fakticky její postup představuje? Jak ho definujeme? Jaký je rozdíl mezi ústní lidovou tradicí, nahraným vyprávěním prarodičů či rozhovorem s novinářem? To je předmětem mého zájmu v této podkapitole.

Začnu definujícím konstatováním předního českého průkopníka v oboru. „Bezprostředním cílem konkrétní práce v orální historii je uskutečnění (získání) rozhovoru, který rozšiřuje naše poznání o určité historické události (období), o prožitku, aktivitě a postojích toho, kdo rozhovor poskytuje k této události (období), nebo přináší obraz celého jeho dosavadního života v kontextu jeho osobních i společenských vztahů, významných historických událostí i každodenního života.“¹¹⁹ Tak definoval prof. Miroslav Vaněk obecné rysy orální historie v první české publikaci, která uceleně pojednává o vlivu orální historie na chápání moderních dějin. Jak dále ukáži, Vaněk zde zdůrazňuje dějinný vývoj z pohledu „individuálních zkušeností a prožitků těch, kteří tento vývoj formovali, ovlivňovali a sledovali“.¹²⁰ Dosud neexistuje jiná česká „škola“ orální historie, než je ta Vaňkem představená, která by byla vědecky obhájena a uceleně předložena laické či odborné veřejnosti jako doplnění či rozvinutí jeho díla. Proto se v následujícím ohledání „české“ OH soustředím zejména na Vaňkovy texty.

Preciznější a rozvinutější je pozdější definice orální historie autorů z pražského Centra orální historie (COH), které Vaněk založil: „Jedná se o řadu propracovaných, avšak stále se vyvíjejících postupů, jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky dané události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, či osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samotných,

¹¹⁹ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c.d., s. 53.

¹²⁰ Tamtéž, s. 7.

případně o zkoumaném procesu obecně.“ Laicky řečeno, autoři orální historie chápou jako obraz (lidské) minulosti popisovaný vlastními slovy.¹²¹

2.4.1.2 Původ názvu a české pojmosloví

Jak ukazuje geneze oboru ve světě, sběr historického svědectví za použití mluveného slova není žádnou novinkou. Daleko před psanými dějinami si lidská společenství předávala informace a svá „vědění“ z generace na generaci ústní formou. Kořeny orální historie proto sahají daleko do minulosti. Ze starých kultur Vaněk připomíná již zmiňovaného Herodota nebo Thukýdida, kteří pro své spisy vědomě čerpali informace od očitých svědků, např. peloponéských válek. Je tedy paradoxem, že orální historie je i v ČR jednou z nejmladších metod moderní historiografie, jejíž kořeny však sahají až na samý počátek dějin, kdy mluvené slovo bylo prvním druhem historie. Tehdy však proces získávání ústního svědectví neměl z pochopitelných důvodů své specifické pojmenování nebo konkrétní název.¹²²

Anglické označení *oral history* v překladu znamená tolik, co čeští autoři navrhovali pod pojmy „mluvená historie“ (Zdeněk Beneš) nebo „vyprávěné dějiny“ (M. Otáhal a Miroslav Vaněk).¹²³ Ani jeden termín se však v českém diskurzu neujal. Je zajímavé, že nezdůvodnil doslovný překlad z angličtiny, tedy „ústní historie“, podobně jako tomu bylo v případě „ústní tradice“ (*oral tradition*). Pro český jazyk zatím jednoznačně platí, že „český ekvivalent termínu *oral history* neexistuje.“¹²⁴ Budu se ho proto držet i v této práci.

V české orální historii nazýváme toho, kdo rozhovor poskytuje, „narátořem“ (z anglického *narrator*, vypravěč) a naopak pro toho, kdo klade otázky, užíváme běžné označení „tazatel“. V angličtině se setkáváme s pojmy *interviewee* a *interviewer*, které jsou utvořeny z klíčového pojmu a zároveň pracovního nástroje orální historie – z rozhovoru (*interview*). V anglicky psané literatuře označení *narrator* někdy supluje nejen *interviewee*, ale i *informant*. S jistou dávkou překladatelské tolerance se v češtině kromě „narátořa“ nejčastěji držíme označení „tazatel“.

¹²¹ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 11.

¹²² Tamtéž, s. 19.

¹²³ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c.d, s. 24.

¹²⁴ Tamtéž, s. 24.

Za anglickým názvem orální historie se skrývají metodické postupy, které zcela specificky zpracovávají autentická ústní sdělení jednotlivce. Zpravidla rozlišujeme dva základní postupy nebo formy orální historie. Milan Otáhal a Miroslav Vaněk je pro český diskurs popsali jako orálně historický rozhovor (interview) a životopisné vyprávění.¹²⁵ Vaněk dodává, že „životopisné vyprávění“ dává přesnější název tomu, čemu angličtina rozumí slovy *oral biography*, *life story* nebo *personal narrative*, němčina *narrative Befragung* nebo *biographische Forschung*, francouzština *histoire de vie* nebo italština *storia de vita*, o kterých říká, že „všechna tato označení vycházejí de facto ze stejné podstaty, zachycení ústního podání celoživotního osudu na zvukový (audiovizuální nosič) v přítomnosti badatele (historika).“¹²⁶

Charakter podstaty těchto označení Vaněk dále precizuje; pro tuto práci je však klíčové, že zde užívané označení „životní příběh“ (*life story*) je drobnou nuancí „životopisného vyprávění“ s jediným rozdílem – životopisný příběh prozrazuje ucelenější způsob ústního podání životopisných dat, kde „příběh“ cítíme jako „ukončený nebo dovršený“.¹²⁷

V případě orálně historického interview se tazatel přidržuje předem zvoleného tematického okruhu a dialog má podobu rychlejší slovní výměny. Tazatel však musí respektovat „osobní, subjektivní přístup dotazovaného a směřuje spíše k rozkrytí jeho osobního prožitku a postoje, případně pohledu na sledovanou událost.“¹²⁸ Pro interview je typické, že se odehrává zpravidla jednou, při jediném setkání s narátorem, zatímco u životního příběhu mluvíme o několika dodatečných shledáních. Jinak řečeno, orální historie je „přímé svědectví získávané pomocí vyprávění.“¹²⁹ Ať už orálně historické interview nebo životní příběh, obojí má vést dobře připravený, proškolený tazatel (badatel, např. historik), který obstarává kvalitní audio či video záznam rozhovoru s narátorem. Jedná se o interaktivní nahrávku rozhovoru ve formátu otázka – odpověď.¹³⁰ Nahrávka však není finálním

¹²⁵ OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav. *Sto studentských revolucí*. Praha : Lidové noviny, 1999, 862 s.

¹²⁶ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c.d., s. 54.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 76.

¹²⁹ PURCELL Hugh. *The Boys' Own Stories...*, c.d., s. 15.

¹³⁰ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 11.

produktem práce orálního historika, jak se někdy občas děje. Jak ukážeme dále, pořízený záznam je třeba šetrně přepsat do písemné podoby (viz níže), shrnout, popsat atmosféru a okolnosti vzniku rozhovoru v tzv. protokolu o rozhovoru a takto připravený materiál zařadit do badatelské knihovny či (on-line) archivu. Nahrávkou podle metodiky orální historie proto není nahraný útržek (roz)hovoru, projevu, čteného deníku apod.¹³¹ Je jím ucelený záznam ústního podání informované osoby, který je uchováván pro potřeby dalšího výzkumu; „rozhovor se stává pramenem přístupným dalším badatelům.“¹³²

2.4.1.3 Jedinec a skupina

Orální historie se zabývá sběrem očitých, mluvených svědectví, která osobně poskytují účastníci nebo svědci nějaké historické události; je to interaktivní proces, který zaměstnává několik osob, v první řadě tazatele a narátora, kteří operují podle předem stanoveného postupu.¹³³ Osobní sdělení formulované ústně a přímým svědkem historické události je pro orální historii klíčové. Paul Thompson, jeden z průkopníků oboru, o kterém již také byla řeč, dnes působí jako emeritní profesor sociologie na Univerzitě v britském Essexu. Ve svém klasickém díle *The Voice of the Past: Oral History* definoval orální historii za pomoci tří klíčových aspektů. Orální historie podle něho 1) opatřuje informace o jednotlivcích, o kterých (či od kterých) nemáme často vůbec žádné důkazy v písemné podobě, 2) zajišťuje nám vysvětlení každodenního života nebo pracovního procesu a 3) umožňuje lidem interpretovat své vlastní životní příběhy.¹³⁴ Orální historie je tedy vědní disciplínou, která se zabývá jak profesionály, tak amatéry. Možnost definovat svou vlastní historickou roli, interpretovat smysl svého životního příběhu je něco, co ostatní výzkumné metody neumožňují. Předmětem zájmu je v orální historii jedinec, jako samostatně ústně svědčící jednotka, nikoli celek společnosti. Mezi narátory, proto patří pamětníci, kteří mohou být, ale většinou nejsou historiky. Jsou jimi jednotliví, často řadoví, obyčejní lidé – „svědci“ minulosti.

¹³¹ RITCHIE, A. Donald. *Doing oral history...*, c.d., s. 19.

¹³² VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 12.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ THOMPSON, Paul. *The Voice of the Past...*, c.d., s. 132–133.

Výsledek výzkumu vedeného metodou orální historie vypovídá jak o jednotlivcích (narátor, ale i tazatel), tak o společnosti jako celku, složeném z mnoha jednotek. „Rozhovor (respektive narátorovo vyprávění) není opisem někdejší narátorovy zkušenosti a prožitku, ale představuje určitý konstrukt, podmíněný tím, jak narátor chápe sám sebe, svoji minulost i přítomnost, i průběžným výsledkem komunikace s tazatelem.“¹³⁵ Proces nahrávání rozhovoru je interaktivním jevem a k formulaci myšlenek, pocitů a zkušeností dochází za účasti obou osob angažovaných v jeho průběhu. Nechat vypovědět narátorův příběh bez necitlivých vstupů a přerušení ze strany tazatele a přesto získat odpověď na zkoumané otázky, je pokládáno za nejvyšší umění v oboru, jak ještě zdůrazníme v kapitole věnované zásadám vedení rozhovoru. Díky vzájemné působnosti narátora a tazatele je orální historie považována za „nástroj, s jehož pomocí se prostřednictvím jedince můžeme více dovědět i o společnosti sledovaného období jako celku, aniž bychom se museli uchylovat ke generalizacím z individuální jedinečnosti nebo naopak přisuzovali jedinci v jeho vztahu s okolím pouze pasivní úlohu.“¹³⁶

2.4.1.4 Ústní tradice, rodinné vyprávění a novinový článek

Z pohledu orální historie je rozdíl mezi vyprávěním legendy, domácí nahrávkou s prarodičem nebo novinářským interview velký a ani jedno se orální historií nedá fakticky nazvat. To, co *oral history* na prvním místě odlišuje od ústní tradice (*oral tradition*), je vztah narátora a popisované události. V případě předávané informace z generace na generaci nejsou narátoři přímými účastníky události, kterou popisují. Zpravidla popisují příběh nebo dějinnou událost z pozice nezúčastněného hlasatele. Řečeno s Janem Vansinou, „zvláštní charakter ústní tradice je odvozen od faktu, že čerpá z nepsaných zdrojů přenositelných pouze ústně. Jejich uchování záleží na kapacitě paměti následných generací.“¹³⁷ Předmětem orálně historického výzkumu by měl být očitý svědek události, pamětník, zúčastněná osoba. To však nebrání tomu, aby některé postupy orální historie nepoužívali folkloristé nebo etnografové pro mapování lidových tradic, písní, pohádek, slovesnosti a jiných informací o životě konkrétní

¹³⁵ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c.d., s. 77.

¹³⁶ Tamtéž, s. 103.

¹³⁷ VANSINA, Jan. *Oral tradition and historical methodology*, s. 122.

lidské skupiny v místě a čase.¹³⁸ Na tento fakt odkážeme níže, v případě „výletu“ do finské školy OH. Obzvláště patrný je tento trend ve finské folkloristické tradici.

Podobně ani audio nebo video nahrávky se vzpomínkami některého rodinného příslušníka nejsou ve Vaňkově pojetí tím, čemu bychom mohli říci orální historie. Nahodilé komentování minulosti nebo současnosti, byť z pozice očitého svědka, ještě automaticky nečiní zvukovou nebo obrazovou nahrávku relevantním historickým zdrojem. Vzpomínky seniorů mohou být např. cenným rodinným klenotem, který po generace připomíná a zpřítomňuje blízkou osobu. V momentě, kdy se ale na rozhovor nepřipravuje školený tazatel, nedohledává a nezjišťuje si dějinné souvislosti a jiné kontextuální informace spojené s objektem zájmu, nelze hovořit o orálně historickém postupu a patrně ani výzkumu. Sběr mluvených informací by měl být veden na základě pečlivé přípravy, která umožní zodpovědět do maximální hloubky dobře volenou otázku a detailně popsat zkoumanou problematiku.¹³⁹

Totéž platí o žurnalistice a novinovém, rádiovém, televizním nebo dnes i internetovém rozhovoru. Hlavním rozlišovacím znakem v těchto případech je účel, pro který je nahrávka pořízena. Novináři se většinou táží proto, aby mohli získat kýženou informaci rychle a následně ji uveřejnit; snaží se poskytnout odpovědi na často velmi aktuální události, bez širšího kontextu. Pro tento účel stačí několik stručných vět, někdy dokonce jen slov, se kterými se tazatel spokojí, nebo je přímo vyžaduje. Nahrávky rozhovorů se zpravidla nepřepisují v původní podobě, ani se nearchivují a nezařazují do badatelských fondů. Technika orální historie je naopak charakteristická (polo)strukturovaným dotazníkem, který stojí na otevřených otázkách. Ty by měly vylučovat jednoslovnou odpověď a narátora nechávají popsat situaci nepřerušovaně, ze široka, vlastními slovy. Novináři tak postupují podle odlišných postupů s orální historií neslučitelných. Ovšem ani tady nelze tvrdit, že vystudovaný novinář nemůže být dobrým orálním historikem. Je k tomu však potřeba dodržovat několik zásad, na prvním místě etické.¹⁴⁰

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ SOMMER, W. Barbara – QUINLAN K. Mary. *The Oral History Manual*, s. 3

¹⁴⁰ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c.d., s. 65.

2.4.1.5 Orální historie v praxi?

Jak tedy uskutečnit správný orálně historický rozhovor, aniž bychom na sebe přivolali výše popsané kritické hlasy? Pro názornou představu se budeme zaměřovat na konkrétní přípravu a správnou podobu praktického výzkumu, jak jej popisuje M. Vaněk. Podíváme se na praktické aspekty natáčení životního příběhu, a dále analýzu nahraného materiálu, jeho přepis a archivaci.

V rámci úvodní podkapitoly o metodě orální historie jsme pojednali o dvou formách získávání verbalizovaných svědectví. Jak napovídá název této práce, v přístupu k bývalým československým politickým vězňům volíme formu životního příběhu, pomocí které budeme mapovat jejich vnímání politického útlaku zejména v období 50. let. Při natáčení jejich jednotlivých životních příběhů volíme chronologický postup vyprávění, který „vyhovuje především starším narátorům, případně těm, kteří se v průběhu života nezabývali intelektuálně náročnější, specializovanou profesí (činností) a pro něž by strukturovaná forma vyprávění byla mentálně namáhavější a zároveň cizí jejich pohledu na svět.“¹⁴¹ V rámci chronologického postupu narátor sleduje svou životní pouť od samého počátku, popisuje své dětství, vzdělávání, profesní i osobní život. Tazatel by měl minimálně vstupovat do linie vyprávění a měl by nechat zaznít přesně tu hierarchii příběhu, kterou si narátor sám určí. Podle toho, které části vyprávění narátor věnuje větší či menší pozornost, můžeme usuzovat, jaký vztah a význam pro něj má. Tazatel sleduje, s jakým prožitkem či přehlížením se objekt jeho zájmu ke svému příběhu staví, případně kterou část se snaží zviditelnit a kterou upozadit.

Pro potřeby této práce je důležité sledovat, jak se ke své životní úloze (či úlohám) staví narátoři, kteří prožili většinu času svého života v prostředí totalitního režimu.

„Vzhledem ke změnám, k nimž docházelo v rámci totalitního režimu, měl pak příležitost [narátor] naučit se určité etapy ve svém životopise zdůraznit a jiné potlačit, a tato zvýraznění či potlačení průběžně adaptovat s ohledem na momentální společenské klima (a to buď kvůli svému bezprostřednímu prospěchu, či ve snaze uniknout a vyhnout se určitým perzekucím), protože v prostředí totalitního režimu nebyl brán vlastní životopis jako informace, ale jako směsice sebekritiky a sebeobhajoby pisatele, který byl příslušnými orgány právě na základě svého životopisu „posuzován“, případně souzen.“¹⁴²

¹⁴¹ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 78.

¹⁴² Tamtéž, s. 79.

Jsme-li rozhodnutí natočit životní příběh vybraného narátora, který s poskytnutím své paměti pro natáčení souhlasí, je třeba přistoupit k přípravě. Nejprve je třeba seznámit se s maximálním množstvím informací o narátorově životě, díle a činech, které v minulosti vykonal. Tato příprava může znamenat desítky hodin v archivu, knihovně nebo i v terénu, kde se narátor pohybuje nebo kde pracuje. Právě tato činnost odlišuje orálně historické rozhovory či vyprávění od ostatních nevědeckých forem natáčení. Badatel by měl „papírově znát“ svého narátora ještě před tím, než se setkají a nahrají spolu první vyprávění. Jakmile si sestavíme základní představu o narátorově životopise, zformulujeme si seznam otázek, které mu chceme klást a můžeme požádat o první sezení.

Správné natáčení metodou orální historie by se mělo odehrávat v prostředí, které je primárně příjemné narátorovi. Vhodným místem pro kvalitní nahrávku bývá domácí prostředí, ale někdy také neutrální území jako pracovna, kancelář nebo kavárna a konečně, proč ne, také exteriér. Vždy ale musíme dbát základních pokynů metodologických příruček orální historie. Pakliže narátora nahráváme poprvé a vzájemně se neznáme, je nutné projekt představit, vysvětlit jeho cíle a získat souhlas s tím, aby byla nahrávka užita pro výzkumné účely. Samostatnou kapitolu příprav představuje perfektní ošetření nahrávací techniky, která by neměla rozhovor zdržet, natož ohrozit. „Měli byste často sledovat nahrávací zařízení a úroveň záznamu, být připraveni na výměnu nahrávacího média, vedle toho udržovat oční kontakt, sledovat konverzaci a dělat si hrubé poznámky o narátorových zkušenostech, které budete chtít objasnit.“¹⁴³ Pakliže připravujeme rozsáhlejší projekt a kromě audio-nahrávky cílíme také na vizuální podobu rozhovoru (video-nahrávka), pak je vhodné pracovat ve dvou. Jeden badatel se věnuje výhradně technickému průběhu rozhovoru, zatímco druhý se plně soustředí na dialog s narátorem v roli tazatele.

Standardně se doporučuje, aby setkání s narátorem proběhla alespoň dvě, kdy při první schůzce vypráví pokud možno s minimálním přerušením o svém životě a při druhé či třetí návštěvě se rozhovor více orientuje na zkoumané téma či období. Tento proces shrnuli pracovníci Centra orální historie do tří fází:¹⁴⁴ Pro první fázi je důležité, aby tazatel na úvod rozhovoru otevřel prostor pro volnou konstrukci narátora příběhu. Nejprve by měl zkontrolovat nahrávací zařízení, spustit ho a setkání uvést představením projektu, narátora i

¹⁴³ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 101.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 101 – 106.

sebe, připomenutím data nahrávání a hlavně pronesením úvodní věty „Jak jsme si domluvili při posledním setkání, mohl byste mi nyní vyprávět svůj životní příběh?“¹⁴⁵

Role tazatele je pro natočení kvalitního rozhovoru (životního příběhu) pochopitelně klíčová. V momentě, kdy tazatel vstoupí do narátorova příbytku nebo pracovny, otevírá se před ním široká škála neočekávaných situací, které s sebou nesou i řadu etických aspektů. Role tazatele je nesmírně důležitá zejména na počátku rozhovoru, kdy je třeba získat si narátorovu důvěru a pochopení, neboť od této chvíle se stává „dárce svého životního příběhu.“¹⁴⁶ Tazatel se od počátku musí snažit pokládat jednoduché, otevřené otázky, které podněcují obsáhlé odpovědi. Jeho role by neměla být dominantní, měla by naopak spočívat v umění naslouchat, angažovaně reagovat a orientovat se na předmět výzkumu, aniž by to ohrozilo výstavbu příběhu a spontánní verbalizaci paměti. Je třeba volit kompromis mezi zdvořilostí a zvědavostí, smyslem pro detail a respektem vůči soukromí a bolestivé vzpomínce. Praxe potvrzuje, že položení např. více otázek najednou má za následek odpověď pouze na jedinou z nich. Je tedy třeba pečlivě zvažovat a formulovat každou otázku.

Podobně trpělivě je třeba vyčkat odmlk ve vyprávění, kdy pauza značí hlubší zamyšlení, vzpomínání nad sdělovaným. V takovém případě je vhodné nechat narátora dokončit myšlenku, případně zopakovat poslední vyřčená slova, aby se „chytíl“. Není vhodné vyprávění přerušovat, skákat do řeči či z tématu na místo. „Přerušit, by měl tazatel narátora tehdy, když nevybočí jen z právě probíraného okruhu, ale z celé tematiky rozhovoru. Pak je na místě, aby tazatel do vyprávění nenásilně vstoupil.“¹⁴⁷ První setkání zpravidla ukončujeme po 1,5 hodinové nahrávce, maximálně dvou hodinách vyprávění v závislosti na narátorově únavě a okolnostech průběhu setkání.

Druhá fáze se týká druhého setkání, které může první nahrávku doplnit o nové informace, případně pokračovat ve sdělování bohatého příběhu. Ani ve druhém rozhovoru není cílem získat „pouze ‘fakta’“, ale především narátorovo osobní stanovisko a vzpomínku na daný prožitek.“¹⁴⁸ Jakmile se nám podaří zachytit celý příběh, tj. narátor dokončí to, čemu

¹⁴⁵ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 101.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 88.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 103.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 104.

sám rozumí pod pojmem „můj příběh“, můžeme přistoupit ke třetí fázi. Teprve zde se můžeme pustit do zjišťování autorova náhledu na témata, která náš výzkumný projekt sleduje. Zpravidla v této fázi padají poslední zbytky bariéry mezi narátorem a tazatelem a vzájemná důvěra se může prohloubit natolik, že lze přizvat narátora k další spolupráci a např. natáčení na video, které má své nesporné výhody. Pakliže se ve vyprávění objeví „sporné body“, jak o nich mluví Alexandr von Plato, pak může nastat i tzv. čtvrtá fáze, ve které dochází ke klarifikaci rozporu mezi dosud známými informacemi a narátorovým náhledem na věc.¹⁴⁹ Definitivní ukončení rozhovoru je vhodné uzavřít otevřenou otázkou, která má povahu životní bilance či odkazu. Narátor se v reakci na ni lépe uvolní a rozhovor uzavře důležitým sdělením, které možná ještě nikdy nezformuloval.

Po ukončení poslední nahrávky následuje vypracování protokolu o rozhovoru a přepis zvukového záznamu. Jedná se o další povinnosti, které orální historik dodržuje hned z několika důvodů. Protokol (záznam) o rozhovoru podává zprávu o průběhu setkání a natáčení. Tazatel v něm uvádí své postřehy a poznámky stran plynulosti, obsahu a prožitku narátorova (prvního i dalších) vyprávění. „Záznam o rozhovoru (který v záhlaví uvádí jméno a datum narození narátora, jméno tazatele, datum a místo konání rozhovoru a název projektu, v jehož rámci se rozhovor vedl) není pouze formálním doplňkem rozhovoru, ale plnohodnotnou součástí práce odborníka v orální historii.“¹⁵⁰ Přepis rozhovoru má za cíl zachytit ústní projev písemně, aby byl přístupnější jak dalším badatelům a jiným potenciálním zájemcům, tak archivaci. M. Vaněk spolu s A. Portellim upozorňuje, že „jako vlastní rozhovor je i jeho nahrávka vnímána sluchem, zatímco přepis je objektem, který je vnímán zrakem.“¹⁵¹ Vzájemně se tedy nemohou nahradit, nýbrž jen doplnit. Během dlouhého procesu transkripce dochází k reflexi vypovězených informací, strukturaci nových, doplňujících otázek a případně stanovení výzkumné otázky (grounded theory, viz. níže). Přepis by měl být co nejpřesnější, i když je jasné, že písemná forma nemůže zachytit všechny jemnosti mluveného projevu. Nezachytí délku pauz ani sílu důrazu na jednotlivá slova, nepopíše narátorův prožitek, se kterým události popisuje, ani jeho mimiku, názorná gesta nebo emoce. „Snad by otázka neměla znít, zda výsledkem rozhovoru (a implicity historickým pramenem)

¹⁴⁹ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 106.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 111.

¹⁵¹ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c.d., s. 87.

je nahrávka nebo přepis rozhovoru. Nahrávka a přepis tvoří dvě složky (komponenty) jednoho pramene a historik bude nejspíše používat obě.¹⁵²

Přepisem rozhovoru tedy myslíme věrný transkript vyprávění, který věrně zachovává obsah, stylistická i jazyková specifika, mimoslovní sdělení naznačuje transkriptivními značkami, ovšem oprostuje od slovních defektů a výplňkových „vatových“ slov.¹⁵³ Mluví-li narátor specifickým nářečím, slangem či argotem, mělo by být možné takové stopy z textu vyčist. Finální podobu přepisu, kterou opravil a autorizoval narátor, je třeba smluvně ošetřit a s narátorovým souhlasem ji poskytnout knihovně či archivu pro další vědecké účely. Přepis ovšem není redakcí rozhovoru. Ta představuje nový zásah do výstavby textu a přichází v úvahu až v případě, že se jej rozhodneme publikovat a narátor nové změny znovu autorizuje. „Redigováním rozhovoru chceme usnadnit jeho srozumitelnost (resp. „čitivost“) pro další badatele a v případě publikování i širší čtenářskou veřejnost.“¹⁵⁴ Redakcí se tak musíme vzdát některých specifík přepisu, nicméně původní smysl sdělení nesmí být překroucen ani doplněn novými zplošťujícími zásahy.

Po protokolu o rozhovoru a přepisu nahrávek následuje analytická část, kterou doprovází interpretace. Obojí není nutnou součástí výzkumu metodou orální historie, řada projektů se spokojila s archivací zvukové nahrávky a přepisu. Snad lehká převaha panuje v zastávání názoru, že přínos z výzkumu je podstatně větší, připojí-li tazatel k sebranému materiálu i analytickou a interpretační část a autentický projev posune a rozpracuje dále. I v této práci budeme analyticky a interpretačně rozpracovávat životní příběhy bývalých politických vězňů. Podívejme se proto, jak postupovat dále.

Autorský tým české publikace „Naslouchat hlasům paměti“ doporučuje k analýze přistupovat jako k rozboru a k interpretaci jako k výkladu nahraného materiálu;¹⁵⁵ M. Otáhal s M. Vaňkem k tomu dodávají: „Cílem analýzy a interpretace rozhovoru je najít a přinést vysvětlení narátorova sdělení, pochopit jeho obsah a smysl, vyložit faktory, které ovlivňovaly

¹⁵² VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c.d., s. 88.

¹⁵³ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 114.

¹⁵⁴ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c.d., s. 89.

¹⁵⁵ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 122.

a formovaly narátorovu zkušenost.¹⁵⁶ Rozborem tedy spolu s nimi rozumím rozčlenění textu celého přepisu na významové celky za pomoci kódování a indexace. Jedná se o širokou paletu hledisek třídění částí rozhovorů, které usnadňují orientaci v přepisu a pomáhají badateli vyhledávat spojitosti s tématem výzkumu. „Historikův přínos spočívá v tom, jaká kritéria (obsahová, faktografická, psychologická, jazyková) si pro vyčlenění těchto prvků zvolí, jak vystihne jejich podstatu a výpovědní hodnotu (pro osobnost narátora i pro určitý projekt).“¹⁵⁷ S pomocí analytických nástrojů, kdy např. sledujeme zaznamenaný ústní projev z hlediska gramatických kategorií, postihujeme smysl sdělení, rozlišit již zmíněnou fakticitu od subjektivity, pochopit osobní stanoviska, vycítit obsah vypovězeného a dokonce i nevyřčeného, ovšem bez hodnotícího soudu, komparativního zařazení nebo kvantifikace. Jak již víme, „orálněhistorické prameny jsou bytostně subjektivní, představují syntézu symbolických univers svých nositelů v kombinaci s reflexí sociálních procesů a dějinných událostí, a tudíž nemohou být posuzovány podle jednotných kvantifikujících měřítek.“¹⁵⁸

Z množství metodologických postupů, které lze aplikovat na životní příběhy zpracovávané metodou orální historie, vybírám jeden, který nám umožní analyticky rozebrat, co vlastně bylo během vyprávění řečeno. Pro potřeby níže předkládaného empirického materiálu volím tzv. zakotvenou teorii (*grounded theory*), coby nejvhodnější analytickou metodu, která umožňuje simultánní sběr dat a analýzu. Při tomto postupu nehledím jen na fakt nebo komentáře, ale hledám proniknutí do podstaty věci a hledám odpovědi na otázky, které nebyly nikdy položeny. „Měli bychom být schopni takto izolovat a popsat problematiku každého interview,“¹⁵⁹ o což se v empirické části názorně pokusím.

Interpretace je navazující strategií tazatele při práci s přepisem rozhovoru. Někdy je koncipována i jako součást analytického postupu. Každopádně interpretací rozumíme výklad analyticky „vypíchnutého“ smyslu narátora sdělení, zachycování jeho možných významů. Z podstaty mluveného projevu plyne, že jisté interpretace se dopouští už sám narátor, neboť většina lidského projevu o minulosti je založena na osobním výkladu uplynulých událostí. Zde opět narážíme na onu subjektivní neobjektivitu. „Při interpretaci

¹⁵⁶ OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav. *Sto studentských revolucí*, c.d., s. 102.

¹⁵⁷ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c.d., s. 102.

¹⁵⁸ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 139.

¹⁵⁹ GRELE, J. Ronald. *Movement without aim...*, c.d., s. 45.

rozhovoru se tedy nemusíme (a snad ani nemůžeme) dopátrat vždy 'pravdy', ale můžeme si učinit určitou představu o tom, co narátor považuje za „pravdivé“ ze svého osobního hlediska.“¹⁶⁰ Jedná se o řadu možných výkladů uvažování narátora. Takto získané poznatky jednak vyzbrojí tazatele novými otázkami pro další sezení a zároveň nabídnou čtenáři jakousi roli průvodce po nahraném životním příběhu. Na druhou stranu, takové počínání nemusí vyhovovat každému badateli, zvláště s ohledem na omezenou schopnost postihnout všechna možná stanoviska, vedoucí k výpovědi právě v takové podobě, v jaké zazněla. Orální historie tak dodává do povědomí lidí jistou demokratizaci historie, její vidění z mnoha úhlů. „Poukazováním na pluralitu dějin, myšlení a zkušenosti se můžeme bránit proti zkosnatělým stereotypům, předsudkům, paušalizovaným názorům, jednostranným náladám apod.“¹⁶¹ Takto definovaným přístupem a počínáním v praxi jsem se řídil při svém badatelském výzkumu. Ještě než se k němu dostanu, podívejme se na konkrétní poznatek o využití orální historie, který jsem rozvinul během svého studijního pobytu na univerzitě ve finském Tampere.

2.4.2 Finská orální historie

„In each country, oral history research is practiced according to different needs and aims, which derive from unique historical circumstances and disciplinary traditions.“¹⁶²

[Orálně historický výzkum se v každé zemi uskutečňuje podle jiných potřeb a cílů, které se odvíjí od výjimečných dějinných okolností a tradic. *Překlad T. B.*]

Aby byl můj pohled na obor orální historie kontrastnější, připomněl jsem si pohled otce-zakladatele Ronalda Greleho, který popisuje orální historii jako „nahrávané (audio nebo lépe video) konverzační vyprávění založené na reflexi minulosti a spoluvytvářené interakcí tazatele a tázaného a determinované jazykovými, sociálními a ideologickými strukturami“.¹⁶³

¹⁶⁰ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c. d., s. 141.

¹⁶¹ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c. d., s. 149.

¹⁶² FINGERROOS Outi – HEIMO, Anne – MAKONEN Elina. Introduction. In *ELORE*, vol. 13 – 1/2006. [online] Dostupné z http://www.elore.fi/arkisto/1_06/fhm1_06.pdf [citováno 15. dubna 2011].

¹⁶³ Tamtéž, s. 11, 16 a 17.

Tato definice doplňuje tu „českou“ o typický prvek interaktivity a dává tak možnost nahlédnout další důležitý pohled na krajinu orální historie. Definice OH je samozřejmě celá řada a ne vždy a všude se orální historií myslí totéž. Jak jsem se pokusil ukázat níže a zároveň také v článku o finské orální historii,¹⁶⁴ existují národní i lokální charakteristiky, které od sebe jednotlivé „školy“ orální historie více či méně odlišují. Kromě výše citovaných „otců zakladatelů“ metody OH v USA a průkopníků metody v Čechách (Otáhal, Vaněk), jsem se při přípravě na vlastní badatelský výzkum rozhodl věnovat vývoji, aplikaci a trendům metody v méně známém prostředí, které dosud nebylo v české odborné literatuře popsáno. Zvolil jsem orálně historický výzkum ve Finsku. Je pro mou práci inspirativní svou vysokou úrovní sociálních věd, dlouhou tradicí orální historie a v neposlední řadě složitou historií, jejíž reflexe neustále probíhá.

Jak známo, severní Evropu neobývají národy se zrovna početnou populací. Přesto tu státy jako Švédsko, Norsko nebo Finsko vynikají v řadě oborů a patří mezi nejrozvinutější země světa. Jejich úspěšnost lze jistě vysvětlit i kvalitou vědecké a pedagogické reprezentace. Finsko je skloňováno v souvislosti s předními příčkami školní úspěšnosti. Místní vzdělávací politika a výzkum a vývoj patří již druhou dekádu mezi světovou špičku. Dokládají to nejenom tradičně pozitivní celosvětová hodnocení (např. známé testy Programu pro mezinárodní hodnocení žáků - PISA¹⁶⁵), ale i vysokoškolská mobilita (dosahuje míry 20% studentů, což je výsledek, který stanovil Boloňský proces jako evropský cíl pro rok 2020¹⁶⁶) nebo produkce vědeckých publikací, která předčí Velkou Británii i Německo.¹⁶⁷

Je-li na tom finská vzdělanostní společnost tak dobře, není od věci podívat se, jak si stojí v odvětvích, která jsou skoro stejně mladá, jako novodobé školské reformy. Mám samozřejmě na mysli orální historii a kvalitativní výzkum v této oblasti. Bádání v oboru

¹⁶⁴ BOUŠKA, Tomáš. Finská orální historie. In doktorandský časopis FF UK *Člověk*. [online] Dostupné z <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cislocianku=2010122901> [citováno 15. dubna 2011].

¹⁶⁵ Např. v roce 2003 zaznamenali Finové prvenství ze 41 států a čtyř testovaných oblastí v čtenářské a přírodovědné gramotnosti, druhé místo v gramotnosti matematické a třetí v řešení problémových úloh.

¹⁶⁶ [online] Dostupné z: <http://www.bologna.msmt.cz/> [citováno 12. září 2010]

¹⁶⁷ VIRKKUNEN, Hanna. A Higher Education. In *Public Service Review: European Union 18*, s. 505. [online] Dostupné z: http://www.publicservice.co.uk/article.asp?publication=European%20Union&id=402&content_name=Focus:%20science%20and%20research%20in%20Finland&article=12909 [citováno 12. září 2010]

soudobých dějin za pomoci ústních svědectví dosud žijících účastníků a očitých svědků si muselo vydobýt své místo na slunci snad všude na světě, i když nerovnoměrně. Ze zkušenosti (nejen) v České republice je patrné, že tato cesta není bez překážek. Jak tomu bylo u finských kolegů? Poradili si se srovnatelnými „bílými místy“ v nedávné historii a kritikou jejich zpracování? Jak vypadají finské projekty založené na sběru vzpomínek, rozhovorů a životopisných vyprávění? Mohou přinést českému prostředí inspiraci a potenciální spolupráci? Jaká vlastně je finská orální historie?

Odpovědi na tyto otázky jsem hledal pro potřeby svého doktorského studia v roce 2008 a 2010 na univerzitách v Tampere a Helsinkách. Soustředil jsem se na příklady výzkumu založeného na interpretaci a analýze biografických dat a to nejen v textech finských autorů, ale i v rozhovorech se samotnými průkopníky finské orální historie (dále jen OH).¹⁶⁸ O genezi orálně historických projektů jsem konkrétně hovořil s Jormou Kalelou, emeritním profesorem historie z Univerzity v Turku, Marjattou Hietalou, profesorkou obecné historie na Univerzitě v Tampere, doc. Outi Fingerroos, etnologkou z Univerzity v Jyväskylā, doc. Ullou-Maijou Peltonenovou z Finské literární společnosti a historikem a spisovatelem Timem Malmim.

2.4.2.1 Finské počátky

Podle mých zjištění patří mezi první výrazný rys finské orální historie její napojení na studium folkloru a tradic místního venkovského obyvatelstva. Systematické nahrávky písní, hudby, poezie a lidové slovesnosti pořizovala Finská literární společnost v Helsinkách¹⁶⁹ již od 30. let 20. století. Nejstarší zvukové nahrávky zaznamenané na voskových cívkách se v tamější sbírce datují dokonce do roku 1905.¹⁷⁰ Právě badatelské bohatství však spočívá v množství písemných materiálů uchovávaných ve finských archivech různého zaměření a

¹⁶⁸ Nahrávky rozhovorů s těmito finskými akademiky vedl autor v r. 2008 a nyní jsou k dispozici v ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*.

¹⁶⁹ *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura* (Finská literární společnost). [online] Dostupné z: <http://www.finlit.fi/> [citováno 12. září 2010].

¹⁷⁰ FINGERROOS, Outi. The advent of oral history in Finland. In *Sborník z 16. konference IOHA 2010 "Between Past and Future: Oral History, Memory and Meaning."* [CD-ROM] 2010 : Praha. s. 2.

původu. Systematický sběr písemností má v zemi dlouhou tradici a patrně jej můžeme odvozovat od luteránské náboženské tradice a konzervativního důrazu na písemný projev.

Bohaté archivní kolekce národních nebo zájmových institucí nejčastěji tvoří přepisy zmiňovaných nahrávek, autobiografie, osobní korespondence, deníky, paměti či odpovědi venkovských dopisovatelů na dotazníkové sbírky pořádané helsinskými archivy. Sbírkovými akcemi, které jsou zde velmi populární, bylo v minulosti získáno rozsáhlé množství materiálu orientovaného na každodennost a obyčejný život na vzdálených farmách a vesnických usedlostech. Jeho rozbor sice vyžaduje rozdílné metodické přístupy, jejich význam však byl pro rozvoj místní folkloristiky a orální historie přesto klíčový. Mnoho finských humanitních vědců, kteří se stali průkopníky orální historie, navíc během své vědecké kariéry v archivech pracovalo. Měli tak snadný přístup k osobním písemnostem a vzpomínkám obyčejných lidí, které tzv. velké dějiny do té doby přehlíželi.

S folkloristkou a dnešní ředitelkou Finské literární společnosti Ullou-Maijou Peltonenovou jsem mluvil o jejím výzkumu a aplikaci metody orální historie právě na archivní materiály. Zajímalo mne, co bylo předmětem tak bohatého šetření, které v šedesátých letech zaměstnalo hned několik institucí najednou. Průkopnická práce Peltonenové se zaměřovala na paměti účastníků a pozůstalých z doby finské občanské války. Právě jejich výpovědi jsou shromážděny v útrobách tří největších finských archivů, které akademička zkoumala: Folklorní archiv Finské literární společnosti, Lidový archiv a Dělnický archiv. Autorka nejprve porovnávala písemné výstupy dotazníkových šetření z 60. let a zabývala se kontextem, v jakém respondenti na dotazy odpovídali. V pozdějších dílech natáčela vlastní rozhovory a životopisná vyprávění, které se mj. zabývaly pamětí finské občanské války. Pro rozvoj finské orální historie jde o natolik závažné téma, že se u něj na chvíli zastavím. Zdejší přístup k vyrovnání se s tímto historickým fenoménem se navíc vyznačuje nemalou podobností s českým problémem, jakkoli časově mnohem rozsáhlejším – obdobím vlády komunismu v letech 1948 – 89, respektive traumatem, které toto období pro Čechy představuje.

Finská společnost si ve 20. století prošla nejméně dvěma dějinnými traumaty – krvavou občanskou válkou mezi „bílými a rudými“ v roce 1918 a zimní, respektive pokračovací válkou (continuation war) se SSSR během druhé světové války. Zejména prvně jmenovaný konflikt představuje ukázkový příklad orálně historického tématu *par excellence*.

Vítězství „bílých“ v bratrovražedné válce vedlo k jednostrannému, oficiálnímu výkladu historie, kdy se několik desítek let ve Finsku vykládaly dějiny vítězů, tedy „bílé dějiny“. Peltonenová na toto téma v odkaze na historiky Rista Alapura a Heikki Ylikangasovou připomíná: „Počty obětí finské občanské války nejsou zcela přesné, nicméně předpokládá se, že během konfliktu a bezprostředně po něm zemřelo na 35 tisíc lidí, většinou ‘rudých’“.¹⁷¹

Občanská válka se v zemi tisíce jezer odehrála počátkem roku 1918 a trvala asi sto dní. Šlo o relativně krátký, zato citelný zásah do národní identity. Vytoužená nezávislost na sousedním, revolucí zmítaném Rusku, postavila celé Finsko před zásadní sociální a majetkové neshody. „V zemi bez vlastní armády a se slabým policejním sborem, neboť po únorové revoluci se ruské četnictvo rozpadlo, se začaly vytvářet dvě soukromé armády: buržoazní občanská neboli bílá garda a socialistická rudá garda.“¹⁷². Výsledkem byla válka, která se dotkla rodiny takřka každého Fini, ať už stála na jedné či druhé straně konfliktu. Jako v každé válce, i v této docházelo ke krveprolití, věznění, odstrašujícím popravám a kopání masových hrobů. Vítězství „bílých“, podporovaných Německem a poražení „rudých“, podporovaných ruskými bolševiky, rozdělilo společnost na vítěze a poražené, přičemž o poražených se toho v oficiální historiografii mnoho neuvádělo. Inu, ne nadarmo se říká, že dějiny píší vítězové. Peltonenová v této souvislosti poukazuje např. na budování kultu maršála Mannerheima: „Finské učebnice dějepisu používané ve dvacátých a třicátých letech nepopisovaly okolnosti poražené strany konfliktu, ani motivy stojící v pozadí občanské války. Místo toho se bílá armáda a občanské gardy bezvýhradně prezentovaly jako jediní strážci zákona a pořádku. V učebnicích byly pouze fotografie bílé strany a skoro v každé z nich byl otištěn portrét maršála Mannerheima.“¹⁷³

A právě umlčená paměť občanské války představovala zásadní výzkumné téma, kterým se velké finské archivy začaly „nově“ zabývat. Stalo se to více než čtyřicet let po válce. Jejich prostřednictvím se k orální historii dostala mj. i U. M. Peltonenová:

¹⁷¹ PELTONEN, U. Maija. The Return of the Narrator. In OLLILA, Anne. *Historical Perspectives on Memory*. Studia Historica 61. Helsinki : Finnish Literature Society, 1999, s. 119.

¹⁷² JUTTIKALA, Eino – PIRINEN, Kauko. *Dějiny Finska*. Praha : Lidové noviny, 2006 (2. vydání), s. 225.

¹⁷³ PELTONEN, U. Maija. *The Return of the Narrator...*, c.d., s. 128.

„I started studying oral history through civil war memories or tales of war atrocities. Tales have been a very good genre for me to try to study what people are telling about the civil war because it's a very traumatic history in Finland and when I started to study folklore I realized that there was a huge collection of oral memories of the civil war. (...) I was comparing the official version of history with the individual version and that was a fruitful combination. I also compared men's and women's stories. In 2003, I wrote a book on remembering the forgotten stories of the civil war: I compared the 'Red' and the 'White' official and unofficial stories so there were many more dimensions present.“¹⁷⁴

[Orální historii jsem začala studovat prostřednictvím válečných pamětí a zmínek o krutostech války. Zmínky o událostech tohoto typu pro mě byl velmi dobrý žánr ke studiu toho, co si lidi o válce vypráví, protože ve Finsku jde o velmi traumatickou minulost. Když jsem začala studovat folkloristiku, uvědomila jsem si, že se dochovala veliká sbírka mluvených vzpomínek na občanskou válku. (...) Rozhodla jsem se porovnávat oficiální historii se vzpomínkami jednotlivců a to byla velice vhodná kombinace. Také jsem porovnávala příběhy mužů a žen. V roce 2003 jsem napsala knihu o vzpomínkách na zapomenuté příběhy občanské války: srovnávala jsem „rudé“ a „bílé“ oficiální a neoficiální příběhy, takže tam bylo mnoho různých perspektiv. Překlad T. B.]

Výsledky tohoto výzkumu shrnula Peltonenová v dizertační práci v roce 1996. To bychom však předbíhali. K individuální a ústně sdělované paměti se totiž ve Finsku začalo jinak přistupovat daleko dříve.

Sběr vzpomínkových materiálů z roku 1918, které můžeme fakticky považovat za podklad orálně historické povahy, začal v šedesátých letech 20. století. Zařazení výpovědí očitých svědků historických událostí coby určitého demokratizačního nástroje do standardní výbavy badatelů bylo úzce spojeno s aktivitami vědeckých ústavů, ale i profesně a politicky orientovaných spolků. Podle Outi Fingerroos založili finští archiváři první biografickou sbírku pořízenou metodou orální historie v roce 1960, a to v archivu dělnického hnutí v Helsinkách, aby tak doplnily údaje poskytované v oficiálních historických pramenech.¹⁷⁵

¹⁷⁴ ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s U. M. Peltonen, tazatel Tomáš Bouška.

Zvukový záznam celého anglického rozhovoru s U. M. Peltonen z 8. dubna 2008 je k dispozici taktéž ve formátu mp3 v archivu COH ÚSD AV ČR.

¹⁷⁵ FINGERROOS, Outi. Faces of Oral History Research in Finland. In Sborník z 15. konference IOHA 2008 "Oral History – A Dialogue with our Times." [CD-ROM] 2008: Guadalajara, Mexico.

Srovnej také FINGERROOS, Outi – LAAKKONEN, Simo – SALMI-NIKLANDER, Kirsti. Review: Finnish Oral History Network. In ELORE, vol. 13 – 1/2006. 2006. Dostupné z: http://www.elore.fi/arkisto/1_06/fls1_06.pdf, [citováno 12. září 2010].

Vedle již zmiňované nezávislé vědecké instituce v podobě Finské literární společnosti tak vstoupili na scénu noví hráči, kteří sběrem pamětí poražených sledovali demokratizaci výkladu tohoto složitého tématu. Z jejich pohledu vykazoval dosavadní obraz dějin hmatatelné nedostatky a postrádal pohled „těch druhých“, tedy poražených.

Radikalizace do té doby upozadňovaného levicového hnutí nabrala počátkem 60. let na obrátkách. Je proto logické, že bílá, respektive v tomto případě spíše „rudá“, místa počátku finské státnosti padla do oka levicovým politikům, aktivistům a odborářům, kteří volali po uveřejnění dějinné „pravdy“, tj. minulosti rudých obětí války. Komise pro orální historii začala v Dělnickém archivu v šedesátých letech organizovat sbírku tematických autobiografií a pamětí dělníků¹⁷⁶. V Lidovém archivu¹⁷⁷ paralelně vznikala pozoruhodná sbírka rozhovorů a pamětí válečných vězňů a politických vězňů (1919 – 1944). Vznikla společenskopolitická poptávka po dosud nezveřejňovaném výkladu nedávné minulosti. Minimálně v tomto bodě můžeme sledovat paralelu s vývojem v ČR v 90. letech a zejména počátkem nového milénia, kdy se zvýšil zájem o historická témata, jejichž výklad komunistický režim cíleně potlačoval. Ve Finsku to však nebyla jen politicky (levicově) motivovaná snaha vytvořit nový obraz historické paměti. Pro „apolitický“ Folklorní archiv Finské literární společnosti se stala poměrně významnou událostí sběrná soutěž pamětí občanské války, která proběhla v letech 1965 – 69. Zaměřovala se spíše na orální historii než na tradiční folklorní žánry. Během následujících dvou dekád se nový výzkumný trend prosadil plošně, ve všech dějepisických organizacích. Začal zohledňovat historickou roli žen, dětí, venkovanů, ale i bývalých elit, seniorů a historicky „neviditelných“ aktérů. Úplně první přednášku o orální historii ve Finsku ostatně uspořádali v roce 1984 právě pracovníci archivu Literární společnosti.¹⁷⁸

Osobní zkušenosti a role obyčejných lidí obecně postupně upoutala pozornost širší vědecké reprezentace, která začala navštěvovat stále populárnější mezinárodní vědecká fóra zabývající se každodenností a sebereflexí člověka v ní. Začátkem 80. let 20. století svedla

¹⁷⁶ Dnes je sbírka k nahlédnutí v Työväenliikkeen kirjasto (Knihovna dělnického hnutí v Helsinkách). Dostupné z: <http://79.134.126.253/?q=node/18> [citováno 12. září 2010].

¹⁷⁷ Finsky Kansan Arkisto (doslovně Lidový archiv); bližší informace viz oficiální web, kde se mj. píše „The People's Archives maintained by the Social Archives Foundation is the central archives of the Finnish left-wing labour movement and popular organisations.“. Web archivu: <http://www.kansanarkisto.fi/> [citováno 12. září 2010].

¹⁷⁸ FINGERROOS, Outi. Faces of Oral History Research..., c.d., s. 3.

dohromady folkloristy, etnology, antropology a sociology z celého Finska. Předmětem jejich zájmu se stala metodologická diskuze vyplývající z početné skupiny hlasů dosud skryté minulosti. Archivní sbírky ze 60. let je přesvědčily, že o společnosti zdaleka nevědí „všechno“. V kontextu vlastního výzkumu si humanitní obory začaly pokládat základní otázky: Co a jakým způsobem lidé vyprávějí o své historii? Komu a proč to sdělují? Jak lidé v komunitách interpretují tato vyprávění ústně a jak písemně? Jak lidé vyprávějí o sobě samotných? Tímto zamyšlením *de facto* zahájili odborný dialog o mluvené, ústně sdělované „historii“ ve Finsku, jakkoli se akademická praxe plně propojila s jejich zkušenostmi (a v neposlední řadě i metodikou archivářů) až v 90. letech minulého století.¹⁷⁹

2.4.2.2 Orální historie z finských papíren

Významnou událostí pro rozvoj finské orální historie se staly dva výzkumné projekty z 80. let. Začněme s tím dřívějším. Vedl ho v letech 1979 – 1986 akademický historik Jorma Kalela. Ujal se historického popisu dělnických odborů, konkrétně Unie papírenských dělníků. Kalela pracoval na konci 70. let v odborovém svazu papírenského průmyslu na historickém popisu jeho vzniku a vývoje. Podle svých slov se s orální historií setkal poprvé v roce 1981: *„I knew the term before that, probably in the 1970s but I had no idea how it worked. We had a Nordic history annual conference on methodology, it was in Denmark in 1981, there was a Danish sociologist and a historian, Maren Bak and Anne-Birthe Ravn, those two presented oral history which was quite new for me.“*¹⁸⁰ [Znal jsem ten termín už předtím, pravděpodobně v 70. letech, ale nevěděl jsem, jak funguje. Měli jsme tehdy konferenci severské historické společnosti na téma metodologie, konala se v Dánsku v roce 1981 a účastnil se jí dánský sociolog Maren Bak a historička Anne-Birthe Ravn. Ti dva představili orální historii, která byla pro mě docelá nová. *Překlad T. B.*]

Kalela se u dánských kolegů inspiroval a výsledkem byl unikátní projekt, který přiměl místní odborové svazy, aby se zaměřily na svou historii pohledem řadových zaměstnanců. *„The idea was that I trained union members to do research in what in their view, was their*

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 2.

¹⁸⁰ ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s Jormou Kalelou, tazatel Tomáš Bouška.

Zvukový záznam celého anglického rozhovoru z 8. dubna 2008 je k dispozici ve formátu mp3 v archivu COH ÚSD AV ČR.

*own history, not the history of the union. I was planning this project when this Nordic conference took place and after I listened to the presentations of these Danish researchers, I realized that the history of those paper mill workers was oral history too.*¹⁸¹ [Celý nápad spočíval v tom, že jsem školil členy Svazu v tom, aby uskutečnili výzkum ze svého vlastního úhlu pohledu, svou vlastní historii, ne historii odborů. Plánoval jsem tenhle projekt a po té, co jsem vyslechl příspěvky zmíněných dánských vědců, uvědomil jsem si, že papírenští dělníci vlastně dělají orální historii také. *Překlad T. B.*] Kalela zahájil první orálně historický projekt s akademickým vedením ve Finsku ve spolupráci se švédskými odbory. Ty v regionu dlouhodobě podporovaly osvětové projekty. Za pomoci norských orálních historiků Edvarda Bulla a Dagfinna Sletana a přelomové inspirace z děl Paula Thompsona a Raphaela Samuela získal Kalela rozsáhlé poznatky o práci a životě v papírnách, které představovaly jedno z nejdůležitějších průmyslových odvětví ve Finsku.

Celková idea projektu vycházela z představy, že řadoví lidé – zaměstnanci papírny si mohou pod vedením školeného historika napsat svou vlastní historii sami. Nově se tak objevila snaha zahrnout do akademických studií tzv. historii nahlíženou „odspoda“, tedy pohledem lidí, kteří byli tradičním historickým výzkumem přehlíženi. Kalela však hrál v projektu hlavní roli, neboť to byl ve výsledku on, kdo fakticky psal orální historii papírenského hnutí, což potvrzuje ve svém článku i O. Fingerroos.

„The aim of the project on the history of the Paper Workers' Union was to produce the history of an organisation that gave expression to the voice of the object of the research. However, the historian Jorma Kalela, as an academically trained historian, was needed to give the paper workers the methodological resources necessary for studying their own history, and in the end it was he who wrote the history.“¹⁸²

[Cílem projektu Svazu papírenských dělníků bylo vydat dějiny této organizace, které umožnily promluvit zdrojům samotného předmětu výzkumu. Ovšem historik Jorma Kalela coby akademicky školený historik, byl třeba k tomu, aby dělníkům zprostředkoval metodologické zdroje ke studiu dějin a byl to ostatně také on, kdo jejich výsledky sepisoval. *Překlad T. B.*]

¹⁸¹ Rozhovor s Jormou Kalelou, tamtéž.

¹⁸² FINGERROOS, Outi. The advent of oral history in Finland..., c.d., s. 4.

2.4.2.3 Orální historie finského parlamentu

V roce 1988 odstartoval v Helsinkách druhý rozsáhlý projekt, tentokrát pod hlavičkou knihovny finského parlamentu. Tento orálně historický výzkum běží s menšími přestávkami dodnes. Předcházela mu pilotní příprava v letech 1983 – 1986 a mezi jeho přední autorky patří akademická profesorka v oboru obecné historie Marjatta Hietala z Univerzity v Helsinkách a Tampere, která byla mj. v r. 2010 zvolena předsedkyní Mezinárodního výboru pro historické vědy.¹⁸³ Cílem projektu je archivace orálně historických rozhovorů s bývalými finskými poslanci a poslankyněmi. Podobnost s projektem historika Senátu USA Donalda A. Ritchieho zde není čistě náhodná. Od začátku se jednalo o orální historii příslušníků finské politické elity ve výslužbě. Projekt mapuje životy veteránů finské politiky, kteří byli mimo státní službu i několik desítek let. O povaze tohoto výzkumu a jeho výstupech jsem hovořil s prof. Hietalou a hlavní projektovou koordinátorkou Kristinou Graae¹⁸⁴.

„I think the main idea was that we would really try to use oral history method in history, because until that time we didn't have any bigger oral history projects,“ vysvětluje na úvod našeho rozhovoru prof. Hietala. [Myslím si, že naše hlavní myšlenka spočívala v tom, že budeme používat orální historii při historickém výzkumu, protože do té doby jsme žádné větší orálněhistorické projekty neuskutečnili. *Překlad T. B.*] Inspirovala se jak orálně historickými projekty v zahraničí (přímo odkazuje na svého kolegu Williama Chaifa z americké Univerzity v Severní Karolině, který její projekt aktivně podporoval), tak mezinárodní historickou konferencí, která se konala v roce 1980 v Bukurešti(!). Mezi aktivními účastníky byl například Jan Vansina, jehož přednášku si M. Hietala podle svých slov živě vybavuje. Se svými studenty později publikovala článek ve finském Historickém časopisu a položili tak základy úspěšnému projektu, jehož výsledkem je už přes 300 zpracovaných orálně historických rozhovorů.

Výzkum paměti finských poslanců a poslankyň je z povahy badatelského záměru vystavěn zcela jinak, než historický výzkum „přehlížených“ dělníků. Narátoři byli po několik let naopak velmi viditelnými aktéry finského veřejného života. Jejich jména postupně upadala

¹⁸³ International Committee of Historical Sciences. [online] Dostupné z: <http://www.cish.org/> [citováno 12. července 2011].

¹⁸⁴ Zvukový záznam celého anglického rozhovoru z 8. května 2008 je k dispozici ve formátu mp3 v archivu COH ÚSD AV ČR.

v zapomnění po jejich odchodu do politického důchodu. „*The tape is a primary document. Of course we listen to the narrators and if they want to give some accurate knowledge, they can. But at the same time it is very exceptional,*“ popisuje svou práci Kristina Graae, která vystudovala politologii a na plný úvazek pracuje v parlamentní knihovně. [Nahrávka je primární-původní zdroj. Samozřejmě posloucháme narátory, a pokud chtějí doplnit nějaké zpřesňující údaje, mohou tak učinit. Zároveň k tomu ale dochází velmi zřídka. *Překlad T. B.*] Podle ní se valná část narátorů účastní tohoto výzkumu s velkou chutí, mj. proto, že nahraný materiál podléhá korektuře a autorizaci a je následně exkluzivně uložen v parlamentním archivu. Takto pořízený materiál je chráněn archivními pravidly a ani dílčí výstupy z něj nesmí být po určitou dobu publikovány. Z hlediska metodologie tedy sledují realizátorky projektu základní etická pravidla orální historie. Podle obou autorek tento postup přispívá k velmi otevřeným výpovědím a osobním informacím, které politici na mikrofon ochotně sdělují. V neposlední řadě u nich tazatelé podle vlastních slov pozorují určité zadostiučinění způsobené badatelským zájmem o jejich osobu, často velmi dlouho po složení jejich poslaneckého mandátu.

Na samém začátku projektu se tazatelé obraceli na nejstarší ex-poslance a ex-poslankyně, kteří zasedli v lavicích finské Eduskunty¹⁸⁵ krátce po nabytí nezávislosti, tj. ve 20. a 30. letech 20. století. Postupně natáčeli rozhovory mladších politiků, kteří úřadovali i v 90. letech 20. století. Každému rozhovoru předchází velmi náročná příprava právě pod vedením K. Graae, která má za úkol sestavit rozsáhlý sumář otázek a tematických okruhů, které školení tazatelé pokládají během rozhovoru. „*At first we sent a letter, where we explained, what this project is about and we also posted our questionnaire to them,*“ vysvětluje Graae. [Nejprve zasíláme narátorům dopis, ve kterém vysvětlujeme, o čem je náš projekt a kdo jim posílá náš dotazník. *Překlad T. B.*] Tazatelé, kterých v projektu působí celkem 14 a jsou všichni bez výjimky školenými historiky v oboru finských dějin, následně navštěvují narátory přímo v jejich domácím prostředí. Tam pořizují nahrávky životopisného rozhovoru v rozsahu 2 až 12 hodin (!). Kromě vzpomínek na dětství a rodinnou historii se badatelé orientují hlavně na důvody a podstatu politické kariéry narátorů, interpretaci politických rozhodnutí, vyjednávání a poslanecké soutěže v rámci legislativního procesu.

¹⁸⁵ Finský název jednokomorového parlamentu.

„For example we had some Swedish speaking Parliamentarians, so then we needed someone who spoke Swedish. The most important in our project was that we really wanted to have professional people, not students. To have a docent status was almost demanded,” upřesňuje prof. Hietala na adresu metodologické čistoty projektu, která je podle ní pro jeho úspěch klíčová. [V projektu jsme měli např. švédsky hovořící poslance, takže jsme potřebovali tazatele, který mluví švédsky. Nejdůležitější v našem projektu však bylo, že jsme chtěli profesionální tazatele, nikoli studenty. Vstupní kvalifikací byl takřka docentský titul. *Překlad T. B.*] Výsledkem důsledné přípravy školeného tazatele je zaznamenaný rozhovor v podobě archivovatelné audionahrávky, její primární přepis a autorizovaná verze a CD s elektronickými kopiemi všech sebraných materiálů. Toto vše putuje do Archivu paměti Parlamentní knihovny v Helsinkách pro použití dalších badatelů. Na adresu smysluplnosti svého výzkumu, který dodnes finský parlament financuje prostřednictvím Parlamentní knihovny, Marjatta Hietala dodává:

„And it's really a big change, when we think about these old Parliamentarians and the youngest ones, I mean those, who were in the Parliament during the late 1990's. All campaigns have changed and media has become so important. In the earlier times our Parliamentarians traveled around the whole country and we recorded many descriptions about how they made their campaigns, how many speeches they had, how they traveled, how difficult it was. On the other hand through these background factors we could see that many of them, who came to the Parliament, had a rich carrier before they became Parliamentarians, good occupation. They were somehow not as dependent on the party as it is today, because they had always the possibility to return and that's really interesting. I think that this long time period gives us a possibility to compare how big change happened in Finland during all these decades after the Second World War.“

[A je to opravdu velký rozdíl, když se podíváme na starší a naopak nejmladší poslance, kteří byli v Parlamentu v 90. letech. Politické kampaně se velmi změnily, média se stala tak důležitá. Dříve se naši poslanci vydávali na kampaň po celé zemi a my jsme tak nahráli mnoho popisů toho, jak se kampaně připravovaly, kolik projevů měli, jak těžké to cestování bylo. Na druhou stranu tyhle zákulisní informace nám umožnily nahlédnout, jak bohatou kariéru starší poslanci měli, než byli zvoleni. Nebyli tolik závislí na stranách, jako jsou dnes, protože se vždycky mohli vrátit k jejich původnímu zaměstnání a to je opravdu zajímavé. Myslím si, že takhle dlouhé období nám umožňuje dokumentovat, jak velkými změnami Finsko prošlo v desetiletích po skončení druhé světové války. *Překlad T.B.*]

2.4.2.4 Akademický výzkum

Vlastní akademický výzkum metodou OH lze ve Finsku datovat od druhé poloviny 90. let 20. století, kdy se konečně natrvalo usadil i v univerzitním prostředí. Z dosavadního terénního, neakademického nástroje se stal uznávaný výzkumný obor, který analyzoval např. národní sbírky z 60. let. A zde se dostávám k tomu, co jsem nakouzl výše v pojednání o finských archivech. Prvním uceleným dokladem posunu na poli OH byla doktorská práce zmiňované Ullly-Maiji Peltonenové s názvem *Punakapinan muistot*¹⁸⁶ [Paměti občanské války]. Práci obhájila roku 1996 na Univerzitě v Helsinkách. Autorka, dnes jedna za nejuznávanějších kapacit finské folkloristiky, v ní představila analýzu ústně tradovaných lidových pamětí týkajících se bolestivé a společensky velmi citlivé občanské války v roce 1918. Říká o ní:

*„In my dissertation I didn't have any interviews because the material was done in the 60s and I was interested in the context of how people talked about it in the 60s. Then I compared interviews from the 60s to some from the 80s and 90s but without any special academic purpose because I am not interested in the accuracy of the memories but rather in how people interpret at the time when they are telling the story. It is not particularly fruitful to ask about dates and this kind of questions. It is much more interesting to focus on the psychology and the interpretation. You can reach a deeper level of understanding like this but it depends on your research questions.”*¹⁸⁷

[Ve své disertaci jsem nepoužívala žádné rozhovory, protože ten zdrojový materiál byl pořízen v 60. letech a mně šlo o to, jakým způsobem o událostech mluvili právě v 60. letech. Pak jsem srovnávala rozhovory z 60. let s těmi z 80. a 90., ovšem bez zvláštních akademických důvodů, protože mi nešlo o přesnost vzpomínek, jako spíše o interpretaci v době vyprávění příběhu. Není to ani moc přínosné, když se člověk ptá na data a podobné detaily. Je mnohem zajímavější zaměřit se na psychologii a interpretaci. Dosáhnete tím hlubšího porozumění, ovšem hodně záleží na vašich výzkumných otázkách. *Překlad T. B.*]

¹⁸⁶ PELTONEN, U. Maija. *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. (Paměti občanské války. Studie formování ústních tradic finské dělnické třídy). Rukopis doktorské práce. Helsinki : Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1996. 443 s.

¹⁸⁷ ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Citovaný rozhovor s U. M. Peltonen.

Akademička ve své práci použila termín „znovu sebraná vyprávění“, do nichž zahrnula životní příběhy, paměti, místní legendy, pověsti a také pomluvy¹⁸⁸. Obzvláštní zájem věnovala tomu, jak lidé reagovali na svévolné násilí, jak se s ním vyrovnávali, jak ho chápali a konečně, jak se jim ho dařilo přežívat a mimoděk tak přispívat k tvorbě finské národní identity. Do té doby bylo toto téma společenským tabu a někdejší politické účtování mezi „bíлыми“ a „rudými“ z počátků finské státnosti zůstávalo doslova zapouzdřené a čekalo na své odhalení. Doktorská práce Peltonenové významně přispěla k otevření tohoto tématu, které je ostatně ve finském veřejném diskursu pozorovatelné dodnes a v posledku i k jisté míře usmíření kdysi rozděleného národa.

Také další akademická práce Jyrki Pöysyho s názvem *Jätkän synty*¹⁸⁹ [Zrození dřevorubce] obhájená v roce 1997 představuje druhý schod poměrně dynamické cesty vzhůru k aplikaci metody orální historie na akademické půdě. V této práci se autor zaměřil na proces utváření společenských kategorií, které narátoři vtělují do dějinných situací. I zde si autor vybral pro své studium vzpomínky obyčejných lidí, v tomto případě dřevorubců.

Na přelomu dvacátého a jedenadvacátého století zaujaly metody OH množství odborníků na folklorní studia, etnologii a přirozeně i moderní dějiny. Finští etnologové se ve svých textech začali masivně zabývat tématy každodennosti. Vznikly práce na téma:

- Orální historie dřevorubců - terénní výzkum a rozhovory.¹⁹⁰
- Paměti konfliktu v otázce mateřství a výuky k mateřství ve Finsku.¹⁹¹
- Vzpomínky na dětství.¹⁹²

¹⁸⁸ FINGERROOS, Outi. *Elore*, c.d. s. 2. [citováno 20. září 2010].

¹⁸⁹ PÖYSÄ, J. *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*.

¹⁹⁰ SNELLMAN, Hanna. *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä ja uittotyöstä*. Oulu: Pohjoinen, 1996.

¹⁹¹ HELSTI, Hilka. *Kotisyntytysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*.

¹⁹² KORKIAKANGAS, Pirjo. *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuudentyönteon ja leikkien muistelussa*.

V oblasti folklorních studií se pro mnohé staly klíčovými pojmy vzpomínky a vypravování o osobních zkušenostech. Finští folkloristé se začali zabývat:

- Vzpomínkami a vyprávěním evakuovaných obyvatel Karélie.¹⁹³
- Rozborem charakteristik hovoru o vzpomínkách uvnitř dělnického hnutí a mezi kovodělníci.¹⁹⁴
- Studium osobních prožitků spojených s moderním porodem a vyprávěním o nich.¹⁹⁵

Mnoho badatelů užilo materiálů získaných archivními sbírkami. Takto byly obohaceny například práce o rodinné historii, v níž autoři zkoumali vzorce vypravování a náhledy na zemědělskou společnost¹⁹⁶. Finští badatelé, jak potvrzuje O. Fingerroos, samozřejmě připouští, že nezbytnou badatelskou metodou pro tento druh výzkumu je srovnávání různých zdrojů informací – rozhovorů, údajů z archivů a psaných pamětí. V současné době je na finských univerzitách rozpracováno několik doktorských prací, které se zabývají orální historií nebo metodu používají k vlastnímu výzkumu. Tyto práce mají logicky vztah hlavně k místním sociálním konfliktům a společenským vztahům. Pestrá paleta výzkumu metodikou OH si tak našla cestu na akademickou půdu a na konci 90. let se stala přínosným pracovním nástrojem pro řadu finských oborů. „*In Finland, the field of oral history has established its position in the academic world as an interesting and significant tool for the production of valid information. It can, therefore be claimed, that oral history took root in Finland as a result of two factors: the enthusiasm of the archives for collecting material in the 1960 and the ideas of the “history from below” movement of the 1980s.*“¹⁹⁷ [V akademickém světě se orální historie usadila jako zajímavý a specifický nástroj pro produkci platných informací. Dá

¹⁹³ RANINEN-SIISKONEN, Tarja. *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta.*

¹⁹⁴ UKKONEN, Taina. *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina.*

¹⁹⁵ MARANDER-EKLUND, Lena. *Berättelser om barnafödande. Form, innehåll och betydelse i kvinnors muntliga skildring av födsel.*

¹⁹⁶ LATVALA, Pauliina. *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta.*

¹⁹⁷ FINGERROOS, Outi. *The advent of oral history..., c.d., s. 4.*

se proto říci, že orální historie zakořenila ve Finsku ze dvou důvodů: úsilí archivů shromáždit materiál v 60. letech a myšlenka hnutí „dějin viděných zdola“ v 80. letech [Překlad T.B.]

2.4.2.5 Orální historie jako román a poezie

Velice specifickou podobu orální historie najdeme u posledního z finských historiků, se kterým jsem pro účely tohoto článku ve Finsku hovořil. Timo Malmi je svérázný renesanční člověk, který svůj profesní život zasvětil jako šéf komunikace Univerzity v Tampere, volnočasově však žije psaním a tak trochu, řečeno s Hrabalem, „pábitelstvím“. Je autorem několika románů, básnických sbírek, mnoha článků a také vlivných popularizačních iniciativ. Nosné téma jeho rané tvorby je venkovský život, příběhy obyčejných lidí z kraje Pirkanmaa v jižním Finsku. Později se věnoval orální historii finských veteránů druhé světové války a válečných vězňů zavlečených do pracovních táborů v bývalém SSSR. Malmi ke své počáteční tvorbě říká:

„I heard and remembered the stories of my grandmother and grandfather and I collected a poetry book based on them. Maybe you know the American poet Edgar Lee Masters who had published the Spoon River Anthology. It is a very famous book in our country. It tells stories from the graveyard, where the gravestones with names and birthdays are telling their own stories. Here I have my book called “Welaatta – Milk, Country and Water”. There are the stories of a land called Welaatta, it is some kind of a Holy Land for me, the country of dreams, where I return to find my childhood. I see those old people in their best time, when they are young and strong and full of energy. Each of the poems has a name, this one is called Svante Kukkanen which is a name of one fellow from a small village. Harald Salmesvuori, Kukonharjan Jussi, Hietasen Manni and so on. These are names of real people. I heard these stories from my grandfather and I saw these people walking in a village and working on the field, fishing and drinking in bars that newly appeared in the countryside. I wrote small stories of these people. I didn’t manage to be a scientist so I tried to find a new way to tell these stories and you can see the tradition of oral history was inside me.”¹⁹⁸

[Slyšel jsem a pamatoval jsem si vyprávění mé matky a babičky a sbíral jsem poezii na nich založenou. Možná znáte amerického básníka Edgara Lee Masterse, který vydal Antologii lžičkové řeky. U nás je to velmi známá kniha. Vypráví příběh ze hřbitova, kde náhrobky se jmény a daty narození vypráví příběhy.

¹⁹⁸ ÚSD COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s T. Malmi, tazatel Tomáš Bouška.

Zvukový záznam celého anglického rozhovoru s T. Malmi ze 7. května 2008 je k dispozici ve formátu mp3 taktéž v archivu COH ÚSD AV ČR.

Tady je má kniha „Welaatta – Mléko, země a voda“. Tam jsou příběhy kraje, který se jmenuje Welaatta. Pro mě je to něco jako Svatá země, země snů, kam jezdím, abych hledal své dětství. Vidím tam staré lidi v jejich nejlepším věku, plné síly a energie. Každá z těch básní má jméno, takhle se jmenuje po jednom vesničanovi, a tady jsou další. To jsou jména skutečných lidí. Jejich příběhy jsem slyšel od svého dědy a vídal jsem je chodit do vesnice a pracovat na polích, rybařit a pít v hospodách, které se nově otevíraly na venkově. Napsal jsem krátké příběhy těchto lidí. Nepovedlo se mi stát se vědcem a tak jsem se pokusil najít jinou cestu, jak sdělit lidské příběhy a tady vidíte, že orální historie ve mně přebývá. *Překlad T. B.*]

Vzpomínky prarodičů a blízkých vesničanů Malmi zpracoval v roce 1998 do básnické sbírky *Welaatta. Maito, maa ja vesi* (Welaatta. Mléko, země a voda), kterou na svých webových stránkách doprovodil tímto komentářem: „Welaatta. Milk, land and water – An anthology and tribute to Grandmother. The dear departed of the old village are remembered with a rough warmth while seeking for one's own road in life.¹⁹⁹“ Zpracovává v nich prvky obyčejného života na samotách, farmách v okolí lesů a jezer, kde žili chudí venkovští starousedlíci. Historický lesk polozapomenutým příběhům dává i první slovo v názvu sbírky poezie, tedy Welaatta, původní název vesnice asi 45 km severně od města Tampere. Finština jménu odňala písmeno „W“ a užívá jednoduché „V“, tedy Velaatta. Dvojitě W je tak charakteristickým odkazem na minulost, kdy se v kraji ještě používal švédský místopis. A jakoby nestačilo netradiční zpracování životních příběhů a vyprávění formou poezie, připojil Malmi ještě jeden popularizační majstrštyk. Na hlavní silnici, která protíná Velaattu, zrekonstruoval přístřešek pro konve s mlékem, které dříve stály před každou farmou. Staří Finové tomuto zařízení říkali „*maitolaituri*“, tedy v překladu „můstek na mléko“. Sedláci do něj ukrývali před nezmarým počasím čerstvě nadojené mléko. Odtud je pak sváželi zaměstnanci mlékáren ke zpracování. Jde o starý venkovský zvyk, který z paměti života na venkově téměř vymizel. Malmi na něj však začal chytře upozorňovat. Každoročnímu zahájení expozice v jeho mléčném mini-muzeu se dostává náležité publicity v regionálním tisku. Podivínská iniciativa z Velaatty měla za následek obnovu desítek dalších přístřešků na mléko v celém kraji. Malmiho muzeum *maitolaituri* se navíc dostalo do geocachingových map, má

¹⁹⁹ Univerzitní webová stránka Tima Malmi. [online] Dostupné z: <http://www.uta.fi/~titima/englanti.html> [citováno 23. října 2010].

vlastní profil na Facebooku a slavnostní zahájení muzejní sezony lze sledovat už i na YouTube²⁰⁰.

Téma finských válečných pamětí představovalo námět pro další okruh Malmiho tvorby. Dostal se k němu díky vzpomínkám svého tchána, který bojoval v zimní i pokračovací válce proti Rudé armádě v Karélii. O tchánovi mluví s respektem. „*He was an excellent story teller. Both, me and my wife, are very “family-orientated” and we go every weekend to meet her family. At first I thought it was stupid and I was very tired of it, but then I said to myself: “OK, I will take a tape with me,”*“ přiznává se Malmi k prvopočátku svého amatérského výzkumného záměru. [Byl to vynikající vypravěč. Nejdřív se mi to zdálo hloupé a byl jsem z toho unavený, ale pak jsem si řekl, dobře, příště si s sebou vezmu diktafon. *Překlad T. B.*] Postupně začal shromažďovat vzpomínky nahrávané na audiokazetách, zajímal se o širší historické souvislosti a metodiku jejich zpracování a interpretace. Osvojil si tak důležité postupy, které záhy uplatnil v další práci s narátory. Tchán pro něj znamenal významnou kontaktní osobu a počátečního hybatele známého orálněhistorického efektu sněhové koule, díky kterému pronikl hluboko do komunity finských veteránů. Tady je malá ukázka tchánova významu pro Malmiho badatelskou činnost:

„He was working as a soldier at a front but there was no support from the state to his wife who had to work hard alone at their farm. He was an excellent story teller, as I said, and I have many records of him, even different versions of same stories. It was very easy for me, because I was the first one who was interested and that’s why we kept very good contact. That is the most important thing, I think, to be in a good contact with the narrator. It is not always easy to do it, same as in photography. The best photographers are able to get into contact with strange people and they make them feel that they are friends, to feel comfortable with them.“

[Byl jako voják na frontě, ale jeho žena nedostávala žádnou státní podporu a tak musela pracovat na farmě sama. Jak jsem už řekl, byl to výborný vypravěč, mám s ním mnoho nahrávek. Bylo to snadné, protože jsem byl prvním, koho jeho příběh zajímal a tak jsme byli v přátelském kontaktu. To je to nejdůležitější, zůstat s narátorem v dobrém kontaktu. Není to vždy snadné, jako ve fotografii. Ti nejlepší fotografové dovedou kontaktovat osamělé lidi a navodit pocit, že jsou přátelé, aby se s nimi cítili dobře. *Překlad T.B.*]

²⁰⁰ Maitolaiturimuseo. In *YouTube*. [online] Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=0qfjMkbrt94> [citováno 23. října 2010].

A tak se zrodila látka pro Malmiho akademickou práci. Dopsal a obhájil ji v roce 1995 a přinesla mu titul Lic., tedy starší finský mezistupeň magisterského titulu a „velkého“ doktorátu. Název jeho diplomové práce ve volném českém překladu znamená „Ustavení rady finských válečných vězňů pokračovací války“.²⁰¹ Malmi pro ni natočil podle svých slov na třicet životních příběhů, ze kterých čerpal: „*Let's say about thirty. I made several interviews with each of them and with Risto Kiiskilä, my main interviewee, it was almost ten. And it was very difficult. If you hear the stories about dangers and strange situations, you, who live in warm houses and eat every day, it is very difficult to understand.*“ [Kolem třiceti. S každým vězněným jsem točil několikrát a Risto Kiiskilä byl můj hlavní narátor, s tím jsem natáčel skoro desetkrát. A bylo to velmi těžké. Když slyšíte o všem tom nebezpečí a zlomových situacích, vy, který žijete v teplém domově, máte denně co jíst, je potom velmi těžké tomu porozumět. *Překlad T. B.*] Paradoxně však nepokračoval v práci na dizertaci, neboť údajně nikdo z tehdejších tamperských akademiků neměl pochopení pro jeho výzkum paměti založený na ústním sdělení přeživších veteránů. Rozhodl se tedy pro vědeckopopularizační přístup ke svému tématu, opustil akademickou půdu a v roce 1999 vydal román „Píseň válečného vězně“²⁰². Na svém webu o něm píše: „*Tähtäpää. The song of the prisoner of war. A novel on longing for home among Finnish prisoners of war in Soviet prison camps in 1941–1945.*“²⁰³ [Píseň válečného vězně. Román finských válečných vězňů v sovětských táborech 1941 – 45 a stýskání po domově. *Překlad T. B.*] O příbězích válečných vězňů pokračovací války pak píše v popularizační knize „Finští váleční vězni v SSSR“²⁰⁴ s dovětkem: „Finnish prisoners of war in the Soviet Union. Stories told by old men – both a work of reference and of literature. The book answers questions on what it was like to be a prisoner of war in the Soviet Union in 1941 – 1945, and how the Finns endured it. Malmi blends their voices in a symphony of fate.“²⁰⁵ [Finští váleční vězni v Sovětském svazu. Příběhy vyprávěné starými

²⁰¹ MALMI, Timo. *Jatkosodan suomalaiset sotavangit neuvos tojärjestelmässä*. Tampere : Univerzita v Tampere, 1995. Diplomová práce, katedra historie. 143 s.

²⁰² MALMI, Timo. *Tähtäpää, sotavangin laulu : romaani*. Jyväskylä : Atena, 1999. 255 s.

²⁰³ [online] Dostupné z: <http://www.uta.fi/~titima/englanti.html> [citováno 23. října 2010].

²⁰⁴ MALMI, Timo. *Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa 1941 – 1944: miehet kertovat*. Jyväskylä : Atena, 2002. 256 s.

²⁰⁵ [online] Dostupné z: <http://www.uta.fi/~titima/englanti.html> [citováno 23. října 2010].

muži – obojí, příručka i beletrie. Tato kniha odpovídá na to, jaké to bylo být vězněm v symfonii zkázy. *Překlad T. B.*]

Malmi však nezůstal jen u historického tabu druhé světové války. V roce 2008 vydal spolu s historikem Ari Järvelou historickou publikaci „Tampere v plamenech 1918,“²⁰⁶ která pojednává o bolestné paměti na výše zmiňovanou občanskou válku běsnící v hlavním městě finského textilního a dřevařského průmyslu. Válka byla v relativně lidnatém „Manchesteru severu“ obzvláště krvavá, nicméně o jejích obětech a poražených se příliš otevřeně dlouho nehovořilo. Malmi proto napsal scénář historické rekonstrukce bojů bílých a rudých v Tampere. 6. dubna 2008 se v samém centru města zúčastnilo připomínky této dějinné události několik desítek dobrovolníků z řad alumni místní univerzity. V historických uniformách a dobových oděvech simulovali boj o město přímo v jeho ulicích. Největší přínos této akce spočíval v zapojení městské samosprávy, osobností veřejného a kulturního života a široké veřejnosti. Ti všichni sledovali za přítomnosti televizních kamer celé představení v masivních zástupech pod širým mrazivým nebem. Akce měla za následek celonárodní debatu o roli bílých a rudých ve finské minulosti, která v zemi dosud neutichla. Malmiho osvětový projekt je navíc poutavou cestou komunikován za pomoci moderní webové stránky www.tampere1918.fi, kterou za tímto účelem financoval právě spolek absolventů Univerzity v Tampere²⁰⁷.

Timo Malmi dozajista není akademickým orálním historikem pravém slova smyslu. Spíše by mu slušela nálepka popularizátora této disciplíny. Nic to však nemění na tom, že věnoval nezdolné úsilí mapování životních příběhů venkovanů a válečných veteránů za výrazného přispění nástrojů orální historie. A patrně v této oblasti také ještě neřekl své poslední slovo. Svědčí o tom i jeho nedávné rozhodnutí vrátit se do akademických vod. Po letošní konzultaci na katedře historie Univerzity v Tampere se jeho původnímu záměru napsat dizertaci o finském válečném vězni dostalo podpory. Malmi tak ve dvaasedesáti letech začal pracovat na titulu PhD.²⁰⁸

²⁰⁶ JÄRVELÄ, Ari – MALMI, Timo. *Tampere tulessa 1918*. Jyväskylä : Atena, 2008. 251 s.

²⁰⁷ [online] Dostupné z: <http://www.tampere1918.fi/> [citováno 23. října 2010].

²⁰⁸ Informace z emailové korespondence autora ze září 2010.

2.4.2.6 Suulinen historia vs. muistitietotutkimus

Pro milovníky jazykových specifík není bez zajímavosti pohled na finský přístup k názvu samotné orálně historické disciplíny. Anglický termín *oral history* se ve Finsku nevžil v nepřeložené podobě tak, jako např. u nás. Finština termín překládá buď doslovně vlastními slovy, nebo používá zcela jiný výraz, jelikož výzkum zde má svá vlastní specifika (zejména odvozená z tradice archivních dokumentů subjektivní povahy). Jak jsme popsali výše, písemné vzpomínkové materiály byly (a jsou) ve Finsku shromažďovány po celou dobu existence archivů, tedy již od první poloviny 19. století. Finské archivy obsahují neobyčejně velké množství primárních dat, mj. přepisy mluvených materiálů, popisy kulturních tradic a zvyků, náboženských ceremonií a oslav, rodinné historie, dopisní vzpomínky apod. Jak jsem se již zmínil, obzvláště během dvacátého století nashromáždili finští archiváři značné množství životopisů a pamětí z období tzv. „velkých dějin“, zejména z občanské války (1918) a tzv. zimní (1939-40) a pokračovací války (1941 – 44), které jim s velkým nadšením posílali obyvatelé i z nejvzdálenějších a často územně ohrožených koutů země (Laponsko, Kárélie aj.).

Projekt orální historie finského parlamentu spoluautorek M. Hietaly a K. Graae je příkladem výzkumu, který Finové nazývají *suulinen historia*. Rozumí mu stejně, jako jejich kolegyně a kolegové německým a švédským ekvivalentům *mündliche Geschichte*, respektive *mundligt historia*, tedy ústní, ústně sdělované dějiny. Podobně lze ve finštině použít termínu *puhutta historia*, který odpovídá anglickému *spoken history*, česky mluvené dějiny.

Všechny tyto termíny odkazují na narativní či dialogický charakter nahrávek, při kterých hraje důležitou roli přítomnost tazatele a narátora v procesu rozhovoru. Na druhou stranu tradiční archivní doklady o vzpomínkách jednotlivců, které byly zaznamenány očitými svědky písemně, si žádají jiných analytických metod než při výzkumu nahraného „živého“ slova. Tomuto druhu výzkumu proto odpovídá jiný finský termín *muistitietotutkimus*, který je stejně ekvivalentní k anglickému termínu *oral history*, doslovně však znamená „výzkum vzpomínaných informací“ (research on remembered information).²⁰⁹

U. M. Peltonenová používá druhý jmenovaný termín. Na jeho adresu uvedla: „We use ‘muistitieto’ which means ‘remembering’ and ‘knowledge’. Some people are starting to use this expression, ‘muistitieto tutkimus’. I think we have a good word for it. Oral history

²⁰⁹ Tamtéž, s. 6.

*sources and research are often mixed up so we have tried to conceptualize a stricter understanding of what oral history is.*²¹⁰ [My používáme termín „muistitieto“, což znamená „vzpomínání“ a „vědění“. Někteří začali používat „muistitieto tutkimus“. To je, myslím, dobré pojmenování. Mluvené zdroje a výzkum jsou často zaměňovány a tak jsme se pokusili postihnout přísnější chápání toho, co orální historie znamená. *Překlad T. B.*]

2.4.2.7 FOHN

Během posledních několika let byla skupinou finských orálních historiků založena a funkčně propojena síť kontaktních osob nazvaná FOHN (*Finnish Oral History Network*). Tato skupina byla formálně založena v roce 2005. Na pohled připomíná méně formalizovanou verzi České asociace orální historie (COHA)²¹¹, neboť zahrnuje akademiky a vědce z různých finských i zahraničních univerzit a vědeckých pracovišť. Činnost této sítě má mezinárodní charakter a jejím účelem je zviditelnit aktivity finských orálních historiků. FOHN si však neklade za cíl založit vědeckou instituci. Namísto toho usiluje o vytvoření tvůrčích podmínek pro nejružnější oborové aktivity a projekty a podle slov svých zakladatelů dokonce vítá všechny zájemce, kteří se zabývají analytickým sběrem materiálu za pomoci orální historie.²¹²

Nejaktivněji FOHN spolupracuje s badateli ze sousedních baltských zemí, Polska a Ruska. Geograficky i tematicky blízká spolupráce vyústila ještě před vznikem FOHN v založení Seversko-baltské sítě orální historie (*The Nordic-Baltic Oral History Network*). Myšlenka této starší vědecké sítě byla poprvé diskutována na třinácté mezinárodní konferenci IOHA v Římě v roce 2004.²¹³ První setkání se uskutečnilo v září roku 2004 v Rize a následovalo další v Tartu v říjnu 2005, potom v Rize v lednu 2006, v norském Hamaru v dubnu 2006, Helsinkách v listopadu 2006, Stockholmu v červnu 2007, Petrohradu v srpnu 2007, Krakově v listopadu 2007 a opět v Rize v červnu 2008. FOHN na tamější akademické půdě připravila multidisciplinární vědecká fóra, jejichž cílem je stimulovat vzájemnou diskuzi

²¹⁰ ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s U. M. Peltonen, c.d.

²¹¹ [online] Dostupné z www.oralhistory.cz [citováno 12. září 2010].

²¹² O. FINGERROOS: Elore, c.d. s. 4.

²¹³ 16. konference IOHA se uskutečnila v červenci 2010 v Praze; viz <http://www.ioha2010prague.cz/> [citováno 12. září 2010].

a seznamovat mezi sebou badatele z oboru a to nejen regionálního, ale i mezinárodního významu. Klíčovými řečníky, kteří na setkání FOHN vystoupili, byli např. Alistair Thomson, Vieda Skultans nebo Alessandro Portelli. Nejbližší budoucí avizovaná konference proběhne ve dnech 2. – 3. prosince 2010 v Helsinkách na téma „(Znovu)užití a interpretace výzkumných materiálů“ (*The (Re)use and Interpretation of Research Materials*).²¹⁴ FOHN je také personálně propojen s poměrně rozšířeným elektronickým publikačním nástrojem Elore²¹⁵. Jeho šéfredaktorkou je právě Outi Fingerroos. V tomto otevřeném internetovém časopise Finské folklorní společnosti²¹⁶ v roce 2006 poprvé publikovali členové FOHN společně. Toto tematické vydání je dostupné online všem čtenářům a navíc je k dispozici v angličtině.²¹⁷ Je rovněž výsledkem snahy nalézt nové způsoby propagace orálně historického výzkumu pro širší veřejnost v regionu i na celém světě. Fingerroos v tomto vydání mj. informuje o založení FOHN a výše zmiňovaných podobách finské orální historie. Nejnovějšími tématy se staly environmentální orální historie pobřežních regionů Baltského moře a v nedávné době také digitalizace starších nahrávek.

2.4.2.8 Finská orální historie jako inspirace pro českou?

Základní poznatek, který jsem při studiu orální historie ve Finsku učinil, by se dal shrnout takto: v zemi tisíce jezer používá orální historii řada humanitních vědců, aniž by byla jejich „mateřským oborem“. Po prvním boomu v 60. letech, který vycházel ze zájmu finských archivních institucí o vzpomínky běžných obyvatel na dobu občanské války, následovala druhá „pionýrská“ vlna. Ta vybudovala v 80. letech minulého století pevné základy interdisciplinárního výzkumu OH v řadě oborů. Mezi průkopníky OH ve Finsku může směle zařadit prof. Jormu Kalelu, prof. Marjattu Hietalu, U. M. Peltonen, Tainu Ukkonen a další. Pomyslné otěže od nich pomalu přebírá druhá generace badatelů, kteří jsou v zásadě jejich žáky, jako např. Outi Fingerroos nebo Timo Malmi.

²¹⁴ Konferenci vyhláší Finská literární společnost, další informace: fohn@finlit.fi.

²¹⁵ Elore. [online] Dostupné z: <http://www.elore.fi/ojs/english.html> [citováno 12. září 2010].

²¹⁶ Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura. [online] Dostupné z: <http://cc.joensuu.fi/~loristi/skts/> [citováno 12. září 2010].

²¹⁷ Viz Elore. [online] Dostupné z: http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elore1_06.html [citováno 12. září 2010].

Někdejší kritika OH byla na severu Evropy dávno překonána a tato „multidisciplína“ je dnes v zemi etablovaným nástrojem, respektive jedním z nástrojů, běžnou výzkumnou metodou. Nic více, nic méně. Není na místě její roli přeceňovat, ani ji příliš upozadovat. Mezi dominantní prvek finské OH dodnes patří větší důraz na písemné, archivní sbírky, než je tomu zvykem v anglosaském světě. Protestantská tradice opatrování písemného dědictví předků i v této disciplíně sehrála významnou roli. I díky tomu je zde OH právoplatným vědním oborem, v jehož rámci se odborně připravují desítky mladých akademiků po celém Finsku. Jedna z průkopnic finské OH, U. M. Peltonenová trefně shrnuje: „*I think people are rather open-minded about oral history in Finland: writings of oral stories are also considered oral history not just oral interviews; I think that's the main difference from other countries' oral historians.*“²¹⁸ [Řekla bych, že Finové jsou poměrně nezaujatí vůči orální historii: psané vzpomínky jsou taktéž považovány za orální historii, nikoli jen rozhovory. To je, myslím, hlavní rozdíl mezi pojetím orálních historiků z jiných zemí. *Překlad T. B.*] K tomuto závěru ostatně směřují i výpovědi ostatních finských akademiků, s nimiž jsem hovořil a jejichž práci na poli OH jsem výše poodhalil.²¹⁹ Finští orální historici se za pomoci ústně i písemně sdělených, subjektivních vzpomínek zamýšlí nad podstatou paměti a vzpomínání, a to jak přehlížených, tak příslušníků elit.

Finská OH je dynamicky se rozvíjejícím vědním oborem s nadějnou mezinárodní perspektivou, a proto jistě disponuje určitým potenciálem k inspiraci (nejen) pro české badatele. Např. projekt parlamentní paměti dosud nemá v českém prostředí reálnou oporu, přitom by mohl znamenat minimálně cenný nástroj pro výzkum zakladatelského období polistopadového federálního Československa, respektive novodobé ČR po 1. 1. 1993. Podobně je tomu s pamětí ostatních významných institucí – exekutivy, judikatury, velice zajímavá by mohla být orální historie vojenství a policie ČR apod. Systematický výzkum OH zatím s vlažnou podporou a omezeným rozpočtem uplatňuje pouze Centrum orální historie při ÚSD AV ČR v. v. i. a jednotlivci z České asociace orální historie. Patří jim za to uznání, nicméně širší institucionální záštita nad OH výzkumem v ČR by na sebe neměla déle nechat čekat.

²¹⁸ ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s U. M. Peltonen, c.d.

²¹⁹ Srovnej: ÚSD COH, sbírka *Rozhovory*. Rozhovor s J. Kalelou, O. Fingerroos, M. Hietalou a K. Graae, c.d. a dále FINGERROOS Outi. *Faces of Oral History in Finland*. c.d.

Finská síť profesně spřízněných akademiků FOHN dále představuje relevantní partnerskou organizaci k českému protějšku – COHA. Kromě navázání formální spolupráce se v této entitě nabízí relevantní spoluhráč pro mezinárodní výzkumné projekty a grantové soutěže. Možnosti expanze vědecké spolupráce tímto geografickým směrem dosud nebyly na poli OH reálně započaty, natož vyčerpány. Za zamyšlení také stojí elektronický časopis ELORE, který finským kolegům umožňuje publikovat výsledky orálně historického výzkumu levnou a přitom mezinárodně dosažitelnou cestou. I zde bychom se mohli nechat inspirovat a nabídnout českou alternativu. Historické paralely mezi oběma zeměmi (trauma finské občanské války vs. trauma vlády komunismu v Československu nebo trauma válečné generace ve Finsku a ČR, tzv. Sudetská otázka vs. násilné odtržení Karélie) představují nikoli shodné, jistě však (zejména svými následky) podobné dějinné fenomény, které si zaslouží podrobnějšího rozpracování metodou OH. Tyto otázky se nabízejí zejména s ohledem na nelítostné tempo, kterým čas decimuje řady potenciálních narátorů na obou stranách. Příklad práce spisovatele a popularizátora OH Tima Malmi vybízí k zamyšlení nad literární vědou a poezií, které jsou životopisným vyprávěním a příběhy více než ovlivňovány. Následné porovnání a prozkoumání výstupů v ČR a Finsku může být předmětem první spolupráce mezinárodního projektového týmu při univerzitách, COHA, či jiných institucích. Jistě, zemí, které by se nabízely jako „papíroví“ kandidáti ke vhodné spolupráci, je mnoho. Nicméně málokterá z nich může nabídnout zkušenost s jedním z nejlepších školských a výzkumných systémů na světě, který OH přijal jako perspektivní obor (nejen) moderní historiografie. Málokde jsou také orální historici nakloněni k vzájemné spolupráci tak, jako ve Finsku. Nemá to výzva?

2.5 Politictivezni.cz

Součástí předkládaného výzkumu popsaného v následující kapitole je i jeho vedlejší „popularizační produkt“, který byl postupně vybudován na internetové adrese www.politictivezni.cz a jeho anglické mutaci www.politicalprisoners.eu. Stalo se tak během mého doktorského studia a s velkou pomocí zkušeností a znalostí o české i zahraniční OH. Rád bych o tomto produktu referoval jako jeho zakladatel a spoluautor právě na tomto místě, neboť můj dosavadní badatelský výzkum doplňuje a představuje můj příspěvek ke studiu publikačních a popularizačních možností orální historie na internetu. Navíc – podle mého názoru – názorně rozvíjí paletu jejího využití a díky rozmachu multimédií a ICT přispívá do

debaty o zapojení atraktivních edukačních nástrojů do vzdělávacího procesu a výuky ve školách. Publikace výstupů badatelského výzkumu na internetu a jejich další využití jsou posledními poznatky mé teoretické práce s orální historií před tím, než se přesuneme k empirii.

Jak výše uvedené webové stránky napovídají, problematiku orální historie politických vězňů jsem spolu s kolegy doktorandy z dalších českých a zahraničních vysokých škol rozpracoval do institucionální podoby, což považuji za jeden z pozitivních aspektů, který orální historie dobře umožňuje. Za pomoci několika finančních nástrojů, metodologických opor a organizačně-personálních opatření vznikla na půdorysu tří let životaschopná organizace, která pravidelně předkládá hmatatelné výsledky badatelské práce, které komunikuje na českém i zahraničním internetu a také prostřednictvím různých veřejných debat, konferenčních panelů a mládežnických workshopů. Ty se již zdaleka nevěnují jen „jáchymovským muklům“, nýbrž celé řadě aspektů ze života a vyprávění bývalých politických vězňů a vězeňkyň. Právě o jejich popularizaci a komunikaci v projektu *Politictí vězni.cz* / *Political Prisoners.eu* bych chtěl níže stručně pojednat, neboť představují konkrétní příklad využití orální historie v praxi.

Prostřednictvím tří grantových projektů, navázání dobrovolnické spolupráce s kolegy z oborově spřízněných kateder na českých i zahraničních vysokých školách a za pomoci partnerství s desítkami organizací a institucí vyústil náš společný terénní výzkum v založení řádně registrovaného a životaschopného občanského sdružení, založeného podle českého práva.²²⁰ Na počátku úsilí stál projekt Specifického výzkumu FF UK, který byl úspěšně podpořen v roce 2007 pod názvem „Perzekuce politických vězňů – orální historie jáchymovských muklů“.²²¹ Hlavním řešitelem byl autor této práce. V projektu jsem se zabýval tzv. žitými dějinami a pracoval s životními příběhy českých a slovenských politických vězňů perzekuovaných v 50. letech 20. století v jáchymovských pracovních táborech a uranových dolech. Výstupem projektu bylo šest životních příběhů zaznamenaných v audio a video podobě, odborné přepisy jejich jednotlivých částí a souhrnný článek

²²⁰ Registrace o. s. *Politictí vězni.cz* byla provedena 19.11.2010 pod č.j. VS/1-1/82048/10-R; přidělené IČO organizace má tvar 22847821.

²²¹ Projekt byl evidován pod číslem 224127 a trval od 20. 2.2007 do 31.12.2007.

publikovaný v doktorandském on-line časopise *Člověk*.²²² V roce 2008 následovala žádost o grantovou podporu v rámci dotačního programu Evropské unie Evropa pro občany – Aktivní evropská paměť. I projekt s názvem „Czechoslovak Political Prisoners: Oral Histories of Victims of Stalinism.“ byl úspěšný a uskutečnil se v době od října 2008 do konce srpna 2009.²²³ Předmětem tohoto projektu byla popularizace navazujícího badatelského výzkumu formou čtyř veřejných aktivit se zástupci evropské mládeže,²²⁴ kniha rozhovorů, DVD s nahrávkami pamětníků a webová stránka. A právě díky tomuto projektu spatřila světlo světa doména www.politictivezni.cz a její anglická mutace www.politicalprisoners.eu, na kterých jsem v roce 2008 spolu s kolegyní Klárou Pinerovou z Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK publikoval první orálně historické, redakčně upravené rozhovory s bývalými politickými vězni a vězeňkyněmi a související tematické informace.

Dalším milníkem na cestě rozvoje zmíněných webových stránek a popularizační činnosti týmu mladých badatelů byla žádost o podporu projektu s názvem „Českoslovenští političtí vězni 50. let 20. století – životní příběhy“, která byla podpořena v roce 2009 Úřadem vlády ČR.²²⁵ Projekt splnil v době 20. výročí pádu Železné opony vytyčené cíle tím, že úspěšně působil v oblasti vzdělávání a šíření povědomí o problematice československých politických vězňů. Oproti situaci na jeho počátku byl zásadně rozšířen archiv rozhovorů s bývalými politickými vězni a vězeňkyněmi, a to jak ve fyzické, tak v elektronické podobě na internetu. Dále byla v nákladu 2000ks vydána česká tištěná publikace „Českoslovenští političtí vězni – životní příběhy“, která symbolických sedmnáct vybraných příběhů doprovází čtyřmi odbornými kapitolami, a v této práci z ní na několika místech cituji. Za pomoci tohoto projektu se podařilo konsolidovat obě webové stránky a učinit z nich pravidelný, veřejný a samozřejmě bezplatný informační nástroj z oblasti badatelského výzkumu orální historie bývalých politických vězňů a vězeňkyň.

²²² BOUŠKA, Tomáš. Orální historie jáchymovských 'muklů'. In *Člověk*, doktorandský časopis FF UK, červen 2008. [online] Dostupné z: <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cisloclanku=2008061508> [citováno 12. dubna 2011].

²²³ Active European Remembrance Project / Education and Culture DG. Projektové číslo REM 2008 / 009.

²²⁴ Popisy jednotlivých akcí jsou k dispozici např. na webové stránce Politické vězni.cz. [online] Dostupné z: <http://www.politictivezni.cz/akce-konference-seminare.html> [citováno 12. července 2011].

²²⁵ Rozhodnutí č. 21/2009 – OEZ o poskytnutí finančních prostředků ze státního rozpočtu formou neinvestiční dotace z kapitoly 304 – Úřad vlády na rok 2009.

Zcela novým komunikačním nástrojem se po webové stránce a obou publikacích stal dokumentární film. V občanském sdružení jsme v roce 2011 uskutečnili natáčení prvního portréту bývalé politické vězeňkyně Karly Charvátové, které vycházelo z rozhovoru, který s ní uskutečnila (a na webu publikovala) členka sdružení, psycholožka Kristýna Bušková. Premiéra tohoto nízkonákladového studentského projektu se uskutečnila 17. listopadu 2011 v pražském kině Světozor a v tuto chvíli probíhá testování využitelnosti tohoto – pro sdružení nového – komunikačního nástroje při výuce dětí i dospělých v ČR i zahraničí. Projekt vznikl díky ryze dobrovolnické práci pětičlenného studentského týmu mladých tvůrců a nezbytné finance na jeho postprodukci a uvedení do veřejného prostoru poskytli individuální dárci. Filmový dokument je tak další disciplínou, ve které může orální historie politické perzekuce nalézt uplatnění a inspiraci.

Díky postupně získané viditelnosti²²⁶ a za podpory kontaktů shromážděných při vystoupeních v ČR i zahraničí, se postupně podařilo společnou badatelskou práci rozšířit také personálně a celkově ji systematizovat. Tým badatelů - dobrovolníků se v roce 2008 rozrostl o sociálního antropologa Michala Louče z FF Pardubické univerzity a expertku na vězeňskou poezii a literaturu Petru Čáslavovou z FF a FSS Masarykovy univerzity v Brně. Dále v roce 2009 nastoupila do rozjetého vlaku kolegyně Kristýna Bušková, absolventka magisterského studia psychologie na University of Glasgow ve Skotsku a sociální a vývojové psychologie na Cambridge University. V roce 2010 již do čerstvě založeného občanského sdružení Političtí vězni.cz vstoupila Ivana Vránková, studentka magisterského studia Orální historie a soudobých dějin z FHS UK v Praze a dosavadní badatelský peloton (léto 2011) uzavírají nováčci Jaroslav Vaňous, orální historik a doktorand FHS UK a Tomáš Herajt, posluchač Policejní akademie ČR se zájmem o dějiny bezpečnostních sborů na území ČSR v letech 1918 – 1991. Kromě T. Herajta a I. Vránkové, kteří dosud studují na magisterském stupni, jsou (v létě 2011) všichni jmenovaní badatelé univerzitními doktorandy a spojuje nás zájem o politické vězně a vězeňkyně 50. let. Valnou většinu členů si sdružení získalo díky pravidelným orálně historickým workshopům na hradě Sovinci, které již deset let pořádá pražské Centrum orální historie ÚSD, AV ČR v. v. i. Právě sem se sjíždějí z celé ČR (i Slovenska) orální historici, aby se s ostatními podělili o výsledky svého dosavadního výzkumu. Takto utvořený studentský tým od r. 2010 systematicky publikuje své výsledky na

²²⁶ Viz Příloha III. Graf návštěvnosti webu Političtí vězni.cz.

webech www.politictivezni.cz a www.politicalprisoners.eu, čímž vytváří produkt spontánní badatelské spolupráce směřující do profesionálně organizované badatelské entity.

Aby nezněla popisovaná geneze projektu Političtí vězni.cz / Political Prisoners.eu i obou internetových stránek jen jako bezostyšná sebechvála, podívejme se nyní na samotný obsah práce této iniciativy a její *modus operandi*. Jak plyne z výše uvedené projektové geneze a personálního nástinu, pod názvem Političtí vězni.cz / Political Prisoners.eu s kolegy soustavně vyvíjíme vědeckou, popularizační a osvětovou činnost za pomoci moderních nástrojů orálně historického výzkumu. Tento společný cíl stál a stojí před mnoha technickými, technologickými, metodologickými a etickými překážkami a jistě se nedá považovat za dokonale fungující celek s vyváženou lokální i mezinárodní působností. Zároveň je třeba upozornit, že vedle tohoto internetového projektu fungují více či méně podobně zacílené projekty a iniciativy a nelze tudíž tvrdit, že by sdružení a jeho webové stránky pracovaly v oboru s jakoukoli exkluzivitou a vynutitelnou výjimečností. V občanském sdružení Političtí vězni.cz o sobě otevřeně tvrdíme, že vycházíme z etických principů a metodologických mantinelů orálně historické práce, což osobně považuji za pokus o zaplnění části veřejného prostoru s nedostatkem takového přístupu v oblasti popularizace badatelského výzkumu. Na následujících řádcích se pokusím vysvětlit, co tím – jako zakladatel a realizátor tohoto projektu – vlastně myslím a nakolik věřím, že se nám náš pokus daří. Je však nesporné, že vysvědčení o správnosti a funkčnosti popisované iniciativy může vystavit nestranný a tedy nezúčastněný pozorovatel či hodnotitel. Tedy půjde o subjektivní popis celého námětu, jak pracovat s výstupy mé dosavadní práce a také předložím osobní hodnocení dosavadní zkušenosti s publikací orální historie na internetu.

2.5.1 Životní příběhy na internetu

Publikované internetové příběhy sestavené za pomoci orálně historických rozhovorů představují snadno dostupný zdroj informací o životě a vzpomínkách jednotlivce. V případě projektování webové stránky www.politictivezni.cz a její anglické mutace jsme se vydali cestou redakčně upravených autorizovaných textů, s jejichž publikací narátoři písemně souhlasili.²²⁷ Publikované rozhovory tak představují vyvrcholení poměrně vleklého a

²²⁷ Vyplněný formulář k poskytnutí souhlasu s publikací rozhovorů viz Příloha IV.

„nenovinářského“ procesu, který sestává z několika návštěv u bývalého politického vězně či vězeňkyně (nejčastěji doma), pořízení několika audio a video nahrávek, jejich přepis, editace, autorizace a publikace na webové stránce. Kostrbaté slovo „nenovinářský“ zde používám záměrně, neboť „novinářské“ rozhovory s pamětníky bývají kvůli rostoucí popularitě příběhů obětí komunistického režimu zaměňovány za vědeckou práci.²²⁸ Původní, „syrové“ přepisy s narátorem, jakož i protokoly o rozhovoru a celé nahrávky jsme se proto rozhodli archivovat v pražském Centru orální historie při ÚSD AV ČR, v. v. i a uchovávat tak celistvé informace o vzniku a průběhu rozhovorů s narátory. Máme za to, že tento postup (na rozdíl od publikovaných textů na internetu) poslouží dalšímu badatelskému výzkumu a umožní nahlédnout ve větším detailu způsob sestavování mozaiky publikovaných příběhů. Na internet tedy se souhlasem narátora umísťujeme pouze syntézu několika orálněhistorických rozhovorů. Jeho jednotlivé podčásti jsou k dispozici v badatelně a teprve ony umožňují širší pohled na konstrukci narátorova příběhu. Tímto přístupem se někdy výrazně lišíme od postupů kolegů z podobně orientovaných internetových iniciativ. Dnešní technologické zázemí průměrného badatele dobře umožňuje redakční přepisy publikovaných rozhovorů na internetu ilustrovat za pomoci audia, videa či doprovodných fotografií a oscanovaných dokumentů, jejichž pomocí texty doplňujeme a obohacujeme. V tomto ohledu se naopak přibližujeme novinářskému přístupu.²²⁹ Příběh pamětníka tím nabývá na čtenářské (respektive divácké a posluchačské) atraktivitě.

Vedle životopisných rozhovorů a vyprávění publikujeme na webové stránce celou řadu souvisejících informací. Stránku chápeme jako badatelskou křižovatku při hledání relevantní literatury, archiválií, odkazů na podobné webové stránky a iniciativy. Pro amatérské zájemce o tematiku politických vězňů jsme zavedli kontextuální rubriku s názvem „historie“, která informuje o základních pojmech a datech spojených s pojednávanou problematikou. Web je také virtuálním úložištěm, ve kterém jsme zpřístupnili zdarma ke stažení obě naše dosavadní publikace. Ve formátu pdf prostřednictvím stránek nabízíme českou i anglickou verzi knih o československých politických vězních i vězeňkyních.²³⁰ Dále používáme webové aktuality coby komunikační nástroj o aktuálních aktivitách sdružení a jeho členů, zveme a reportujeme

²²⁸ Srovnej: VANĚK, Miroslav. Sběrači, lovci a „vědecký“ antikomunismus..., c.d.

²²⁹ Viz samostatná Příloha V. – printscreen rozhovoru s brig. gen. A. Husníkem.

²³⁰ Obě publikace jsou dostupné na jediném odkaze na webu www.politictivezni.cz. [online] Dostupné z: <http://www.politictivezni.cz/vice-o-projektu.html> [citováno 12. srpna 2011].

o různých workshopech, konferencích a veřejných debatách, které organizujeme s pamětníky i odborníky na konkrétní témata. V sekci „o projektu“ shrnujeme metodologii a cíle naší iniciativy a také představujeme celý badatelský tým. Webová stránka tedy neslouží „pouze“ k publikaci autorizovaných rozhovorů a souvisejících multimédií, ale jako ucelený komunikační kanál, ve kterém se zrcadlí život celého badatelského sdružení a jeho partnerů. Dáváme tím prostor pro informování nejen o našem vlastním badatelském výzkumu, ale i o souvisejících vzdělávacích, osvětových a popularizačních aktivitách, což z webové stránky vytváří multifunkční zdroj o problematice československých i zahraničních politických vězňů tak, jak je vidíme a jak jim jako autoři rozumíme.

Obr. č. 1: Náhled na koncepci uspořádání webové stránky Političtí vězni.cz (červenec 2011).

Cestu internetové publikace problematiky politických vězňů a vězeňkyň jsme mj. zvolili i s neskrývaným cílem obohatit výuku ve školách o konkrétní ilustrační a motivační materiál. Z poznatků s prací se životními příběhy publikovanými na zmíněné webové stránce také souvisí následující „edukační“ hypotéza vyplývající z interaktivní a multidisciplinární povahy orální historie. Spolu s kolegy jsem postupem času zjistil, že orální historie bývalých politických vězňů je poměrně snadné předkládat mladé generaci ve školní i neformální výuce

formou konkrétních příkladů a cvičení, neboť pro mladé posluchače se tyto příběhy zdají být srozumitelnější, než na pohled „odcizená“ a stále ještě těžko uchopitelná psaná historie socialistického Československa. Mám za to, že žáci a žákyně se při školní výuce dovedou s příběhem (tehdy) mladého vězně lépe ztotožnit, vžít se do jeho situace a pochopit atmosféru doby, ve které se příběh odehrál. Dnešní mladé generaci tak mohou životní příběhy věkově blízkých politických vězňů posloužit v roli určitého zúčastněného průvodce minulostí. Jakoby mimoděk orální historie mladých „muklů“ upozorňuje na související historické, politické nebo kulturní souvislosti doby. Domnívám se proto, že ideální cílovou skupinou, které by mohly být předkládané výsledky projektu o. s. Političtí vězni.cz zvláště užitečné jsou pedagogové školská mládež a vysokoškoláci, a to nejen v ČR, ale i v zahraničí. V případě překladu shromážděných rozhovorů a jejich kontextu do cizího jazyka a jejich vhodné distribuce potenciálním studentům historie, politologie, sociologie či jiných společenských disciplín (např. prostřednictvím multimédií a internetu) může naše úsilí usnadnit pochopení historických souvislostí, a to i z pohledu zahraničního auditoria. Každého mladého zájemce či zájemkyni o středoevropskou historii 20. století předkládané životní příběhy on-line snad i povzbudí v dalším bádání, a tedy lepším pochopení dějinných spojitostí. Tuto hypotézu je třeba verifikovat na reprezentativním vzorku žáků a studentů, abychom atraktivitu takto komunikovaných historických událostí ověřili. Rád bych však za pomoci naší webové stránky přispěl do debaty, jak účinně vyvolávat zájem o studium nedávné historie. Jsem s kolegy připraven web více přizpůsobit požadavkům studentů či pedagogů. Za tímto účelem jsme ostatně v létě 2011 také navázali spolupráci s projektem Stopy totality, jehož cílem je „vyzvat žáky a studenty ve věku 12 až 19 let, aby sami aktivně vyhledali pamětníky a zaznamenali jejich příběhy, zachránili fotografie a dokumenty, porovnali je s dobovým tiskem a archivy.“²³¹

2.5.2 Etické mantinely webové OH

Tak jako v případě každého orálně historického výzkumu, i problematiku bývalých politických vězňů je třeba zkoumat při dodržování základních badatelských principů, které respektují práva narátora a povinnosti tazatele. V kontextu diskurzu bývalých politických

²³¹ Anotace na webu *Stopy totality*. [online] Dostupné z: <http://www.stopytotality.org/o-projektu/anotace>, [citováno 12. srpna 2011].

vězňů je třeba zvláště varovat před politizací a senzacechtivou medializací jejich příběhů. Rozhovory s nimi jsou plné emotivních a někdy dokonce šokujících momentů (vyšetřovací praktiky StB, práce a životní podmínky v trestaneckých pracovních táborech aj.), kterými lze snadno manipulovat a podporovat tak černobílé vidění období vlády komunismu v bývalém Československu. Jako první obrana, před nesprávným nebo lépe tendenčním výkladem informací z publikovaných rozhovorů slouží již zmíněná autorizace přepisů a narátorův souhlas s publikací textu i multimédií na internetu. Navíc mám za to, že se kvalita odvedené badatelské práce odvíjí od odborné připravenosti tazatele. V případě týmu sdružení *Politiciťi vězni.cz* jde bez výjimky o školené orální historiky se zázemím ve studiu některé humanitní vědy na vysoké škole. Nejde o pokus vytvářet elitářské uskupení, kde by se jeho členové považovali za jediné, kdo ví, jak dělat správný výzkum politických vězňů za pomoci orální historie. Jde „pouze“ o dodržování původně nastavené úrovně badatelské práce ve sdružení, která měla od počátku určitý metodologický přístav v pražském Centru orální historie a později v České asociaci orální historie.

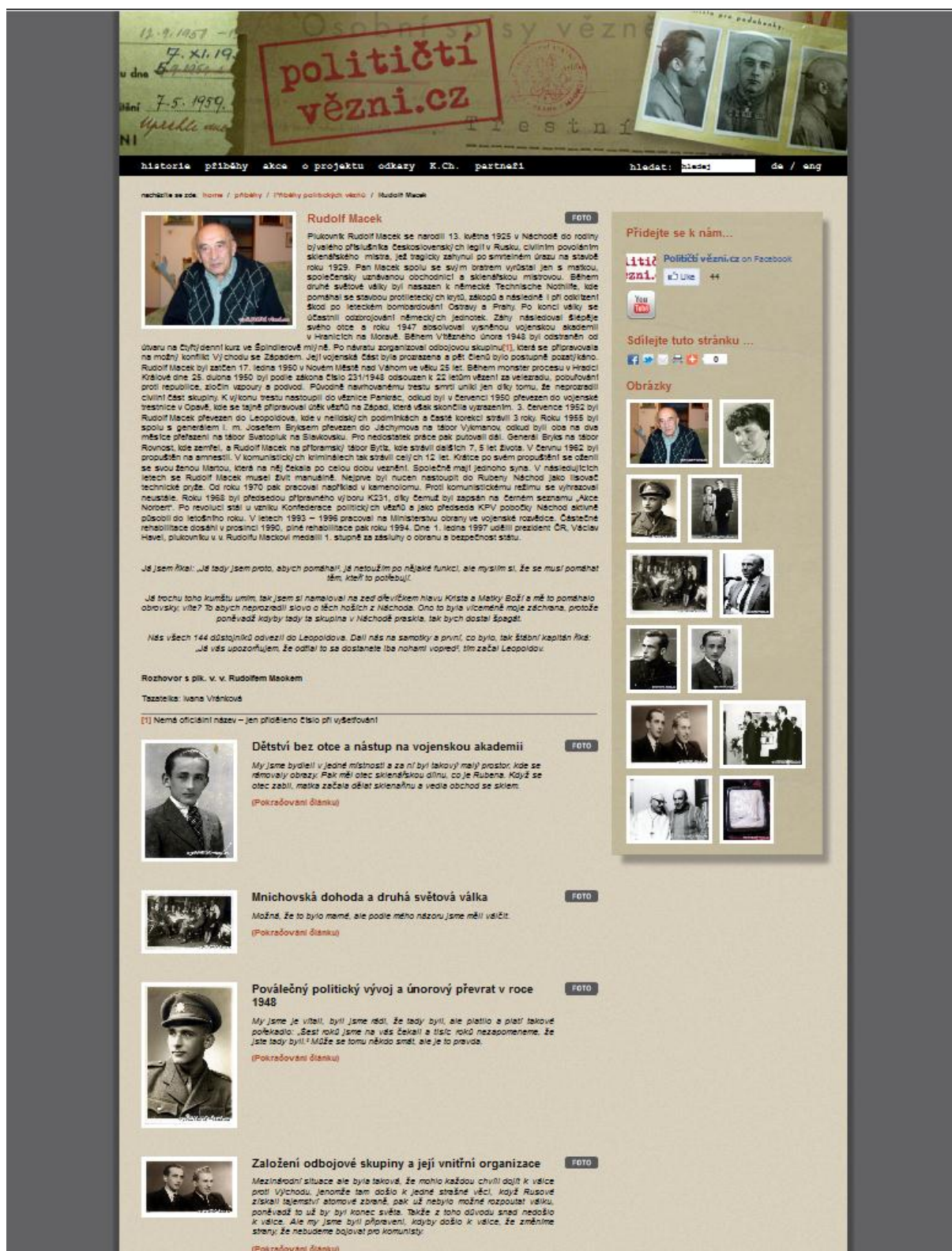
Metodologická čistota sběru publikovaných rozhovorů hraje kruciólní roli také proto, že v případě webových stránek jde o otevřený zdroj informací, který je snadno dostupný každému „nepřipravenému“ uživateli internetu. Takové prostředí vyžaduje – podle mého názoru – úplnou informaci, aby (ne)úmyslně nemanipulovalo a citlivými detaily rozhovorů nezavádělo falešnou představu o životě a činech narátora. Rozhovory mohou ovlivnit náhled čtenáře na konkrétní události nebo osoby a díky uživatelsky atraktivním multimédiím mohou zaujmout jen svou částí, která je na webu k dispozici např. v audio či video sekvencích. Na adresu narátora se proto na webu *Politiciťi vězni.cz* snažíme poutat čtenářskou pozornost, ovšem vždy v kontextu celého příběhu a pokud možno širší dějinné situace (nenabízíme jen jeho „nejatraktivnější“ epizodu). Na druhou stranu neuvádíme publikované texty subjektivním hodnocením a snahou vysvětlovat, co si o příběhu myslet, nebo dokonce jak o osobě pamětníka smýšlet. Ve veřejně přístupných rozhovorech „pouze“ více konfrontujeme vypovězené informace s „tvrdými“ historickými daty v odborné literatuře a archivních zdrojích, vysvětlujeme jednotlivá (zdánlivě banální) klíčová slova a pojmy a uvádíme tak celek rozhovoru do bohatšího kontextu, což bychom v případě např. tištěné publikace tak pečlivě nedělali. Čtenář internetového rozhovoru s bývalým politikým vězněm však (má-li být dobře informačně obsloužen) vyžaduje větší množství kontextuálních informací a vysvětlivek. Po školeném tazateli a autorizovaném textu se tak jedná o třetí podpůrné

opatření, které brání v účelové publikaci tendenčních a např. oslavných textů. Publikace orální historie na internetu je v tomto smyslu větším etickým oříškem než její otištění ve fyzických publikacích a periodikách, kde je na ně čtenář mentálně více připraven a nemůže být tolik ovlivněn např. dojmem z přehraného videa. Díky digitální revoluci a rychlému rozvoji internetu lze takřka každou tematiku zprostředkovat mnohem větší čtenářské obci a s tím také většímu množství velmi rozdílně informovaných uživatelů internetu (v případě webu *Političtí vězni.cz* se v roce 2011 jednalo v průměru o 80 unikátních návštěvníků denně²³²). To má svoje klady, ale i zápory. Domnívám se, že v tomto ohledu je třeba texty na webové stránky umísťovat náležitě ošetřené a uchopitelné pro mladé i starší čtenáře.

K tomu, že je vhodné přistupovat k etické úpravě a metodologické čistotě orální historie na internetu maximálně pozorně, jsem dospěl ve spolupráci s kolegy ze sdružení až posléze. V počátcích budování internetových stránek *Političtí vězni.cz* jsem samozřejmě přistupoval k této otázce nepřipraven a to jak v případě české, tak anglické verze stránek. Etické mantinely sběru a zpracování rozhovorů jsme ve sdružení ctili vždy, ale teprve během provozu stránek jsem začal více vnímat nedostatečnost publikovaných informací a nejasnou srozumitelnost webem komunikovaných rozhovorů. Ve spolupráci s kolegy ve sdružení, stejně jako se stážisty – rodilými mluvčími z USA, jsme se od jara roku 2010 začali více zaměřovat na podstatu sdělení našeho webu. Jednoduchým dotazováním náhodných čtenářů, kteří web nenavštěvovali pravidelně, se ukázalo, že dobře rozumí jen částem rozhovorů a dochází k nespojení nebo nepochopení jejich dobových souvislostí (zejména u mladších návštěvníků stránek a zahraničních čtenářů). Celý proces vyvrcholil v červnu 2011 funkčním přenastavením stránek, aktualizací všech anglických překladů rozhovorů a zjednodušení práce s texty i multimédií. Ukázalo se také, že původně publikované rozhovory působí v délce několika stránek A4 demotivačně, neboť pro mladé čtenáře jednoduše byly příliš dlouhé. Inspirovali jsme se proto několika zahraničními iniciativami a na příkladu publikovaného rozhovoru s panem Rudolfem Mackem jsme čtenářům v červenci 2011 nabídli typově novou strukturu internetového rozhovoru. Ten je členěn po tematických kapitolách a „neútočí“ tak na čtenáře v celé své délce. Tímto novým publikačním přístupem sledujeme vyšší uživatelskou kvalitu a reflexi dosavadní funkce stránek, nebo si to přinejmenším myslíme. Ovšem zůstává nadále otázkou a interním vývojovým úsilím, jak web dále optimalizovat. Jistě zde zbývá (a s rozvojem ITC přibývá) mnoho otázek, které budeme v budoucnu řešit.

²³² Viz Příloha III. Graf návštěvnosti webu *Političtí vězni.cz*.

Jisté však je, že webové stránky se ukázaly jako funkční popularizační nástroj badatelského kolektivu zmíněného občanského sdružení a jejich dosavadní provoz se v praxi osvědčil.

Obr. č. 2: Nová podoba publikovaných rozhovorů s narátorem představená v červenci 2011.

3. EMPIRICKÁ ČÁST

3.1 Terénní výzkum

Odvraťme nyní naši pozornost od metodologického rámce, který jsem pro účely předkládané doktorské práce zmapoval na předchozích stránkách, a zaměřme se na praktické zkoumání řadových představitelů dějinného fenoménu, který byl v bývalém Československu úmyslně přehlížen – fenomén politického vězeňství na Jáchymovsku. V podkapitole 1.1.3 jsem přiblížil, koho rozumím pod nálepkou „politický vězeň“, v následující části své práce pak osvětlím s kým a o čem jsem konkrétně vedl svůj badatelský výzkum. Jak už jsem prozradil v úvodu, půjde o příběhy, které jsou verbalizovány na pozadí konstruktů paměti a velké historie.

Hlavní empirický materiál této práce představují orálně historické rozhovory s dvanácti bývalými politickými vězni, kteří byli odsouzeni v zakladatelském období komunistického režimu v bývalém Československu (období stalinismu), část (nebo i celý) trest odnětí svobody strávili v trestaneckých pracovních táborech na Jáchymovsku a dnes jsou organizováni v Konfederaci politických vězňů ČR. Okolnosti jejich uvěznění spolu s rozsudkem Státního soudu, který z nich učinil vězně „politické“, představovaly hlavní kritéria pro jejich zařazení do zkoumané skupiny. Dále bylo přihlíženo k jejich společensko-politické orientaci před uvězněním, tzv. trestné činnosti, která jejich uvěznění formálně nebo reálně zapříčinila a k jejich náboženskému vyznání, profesi a sociálnímu původu. Cílem však nebylo zařadit do skupiny představitele „všech“ pronásledovaných, respektive „pronásledovatelných“ skupin obyvatel, neboť to pro reprezentativnost orálně historického výzkumu nehraje roli. Daleko důležitější bylo zachytit autentické vzpomínky-interpretace dosud žijících „muklů“, které spojuje osobní zkušenost s jáchymovskými uranovými doly a trestaneckými pracovními tábory, coby specifickým typem nucené práce v bývalém Československu. Všechny prepisy rozhovorů a vyprávění s analyzovanou skupinou narátorů jsou v redakčně upravené verzi dostupné k náhledu či další analýze a interpretaci na internetu²³³ a v pracovních verzích pro badatele v pražském archivu Ústavu pro soudobé dějiny.

²³³ Webová stránka o.s. Politictí vězni.cz, rubrika Příběhy politických vězňů. [online] Dostupné z: <http://www.politictivezni.cz/pribehy-politickych-veznu.html> [citováno 12. července 2011].

V níže předkládané mozaice vyprávění se bez výjimky jedná o orálně historické výpovědi vězňů mužského pohlaví, nejčastěji narozené v druhé polovině 20. let. 20. století. Zkoumaný vzorek politických vězňů nebyl vybírán v této věkové kategorii cíleně, nýbrž vyplynul z reálné situace. Pro období, kdy jsem rozhovory pořizoval (po r. 2006), je charakteristické mj. to, že dosud žijící politické vězně a vězeňkyně zastupovali již jen ti nejmladší z odsouzených na konci 40. a počátkem 50. let. Poměrně dlouhá doba, která uplynula od jejich zatčení a věznění, si vyžádala svou daň. Valná většina starších vězňů 50. let se nového milénia nedožila a ti, co ano, tak logicky bylo možné zastihnout pouze v (často vysokém) seniorském věku. Svědčí o tom i průměrný věk všech dvanácti narátorů, který činil (k roku 2009) 82,2 let. V roce 2011 žilo již jen osm z nich. Fakt, že všichni narátoři byli věznění v mladém věku a o svých životech vyprávěli ve vysokém stáří, nezaměnitelným způsobem ovlivnil způsob a podobu interpretace jejich životních příběhů. Toto považuji za první důležitý aspekt tohoto terénního výzkumu. Tuto skutečnost se také níže pokusím demonstrovat v komentované mozaice jednotlivých tematických vzpomínek. Úryvky vzpomínek na následujících stranách cituji v redakčně upravených verzích přepsaných rozhovorů. Místy se jedná o poměrně dlouhé pasáže, které jsem považoval za vhodné ocitovat v celé délce, neboť mají velkou vypovídací hodnotu. Všechny citace jsou označeny uvozovkami a vizuálně odlišeny od ostatního textu kurzívou a menší velikostí písma. Každá citace je označena poznámkou pod čarou, která uvádí jméno tazatele, narátora i datum pořízení rozhovoru. V oddílech, kde dochází k dialogické formě citované pasáže rozhovoru jsem rozlišil tazatele od narátora písmeny „T:“ a „N:“ vždy na začátku citace, aby nedocházelo k záměně rolí v citovaném textu.

3.1.1 Výběr narátorů

Jednotliví kandidáti na užší výběr dvanácti narátorů předkládaného výzkumu byli kontaktováni autorským týmem tazatelů²³⁴ na základě kontaktních údajů Konfederace politických vězňů nebo díky osobním referencím jejích členů (pro orální historii příznačná kumulace respondentů za pomoci tzv. „snowball efektu“). Díky tomu se ve zkoumaném vzorku objevili narátoři, kteří se znali již jako spoluvězni (např. brig. gen. A. Husník a Z.

²³⁴ Tým sestával nejčastěji z autora této práce, dále pak Mgr. Michala Louče, Mgr. Kláry Pinerové a Bc. Ivany Vránkové. Více o narátorech a jejich „vězeňských“ datech viz Příloha I. – Tabulka narátorů.

Kovařík nebo F. Šedivý a J. Málek), dále „kolegové-členové KPV ČR“, kteří se poznali v této organizaci až v 90. letech (plk. v. v. R. Macek či A. Bubník znají např. J. Málka, H. Procházku či F. Šedivého coby úřadující místopředsedy KPV ČR a potkávají je na různých veřejných akcích této zájmové organizace) anebo individuální pamětníci, kteří se s ostatními ve zkoumané skupině osobně neznali (J. Kycka, J. Celba či M. Šlechta). Takto oslovený a vybraný vzorek jáchymovských „muklů“ z okruhu aktivních členů KPV ČR představuje pestrou skupinu mj. pro zkoumání individuální a kolektivní paměti, která – jak ukáží na konkrétních tématech – je velmi zajímavá např. z hlediska vzájemného ovlivňování pamětí a tzv. tradovacích typů, kdy díky kolektivnímu vzpomínání dochází ke zbytnění vzpomínaných událostí a stávají se z nich trvale sdílené „odindividualizované“ vzpomínky.²³⁵ Zkoumaná skupina narátorů je zároveň poměrně silně uzavřená a z hlediska vězeňské populace jáchymovských trestaneckých táborů neúplná, neboť v řadách členů KPV ČR bychom těžko hledali např. bývalé komunistické funkcionáře, retribuční vězně či vězně kriminální (navzdory formálním podmínkám členství v KPV ČR!)²³⁶, kteří prošli Jáchymovem stejně, jako vězni státní, tj. „političtí“ – muklové. Z tohoto důvodu nejsou do zkoumaného vzorku zahrnuti zástupci ostatních vězeňských skupin, přestože se na Jáchymovsku v 50. letech hojně vyskytovali a tvořili by díky tomu další logickou cílovou skupinu mého výzkumu.²³⁷ Z totožného důvodu nelze předkládaný terénní výzkum pokládat za kvantitativní, vycházející z reprezentativního vzorku všech zástupců jáchymovských vězňů. Jde o kvalitativní výzkum bývalých jáchymovských politických vězňů z okruhu kontaktů KPV ČR, které považuji za specifickou skupinu pamětníků a k jako takovým jsem se obracel při vedení rozhovorů. Vysvětlení takto úzce zacíleného vzorku je nasnadě: představitele ostatních jáchymovských

²³⁵ Blíže na téma tradovací typy viz opět WELZER, Harald – MOLLEROVÁ, Sabine – TSCHUGNALLOVÁ, Karoline. *Můj děda nebyl nácek...*, c.d.

²³⁶ Formální náležitosti členství v organizaci popisuje KPV ČR na svých webových stránkách takto:

„Konfederace politických vězňů České republiky, dále jen KPV ČR, je dobrovolnou organizací, která sdružuje politické vězně komunistického režimu bývalého Československa. Rovněž sdružuje osoby, které byly v rozhodném období nuceny z prokazatelně politických důvodů opustit Československo a požádat o politický azyl v jiné zemi, a kterým byl tento azyl udělen. Sdružuje také osoby, které se v rozhodném období prokazatelně zapojily v cizině do boje proti komunistickému režimu. Dále sdružuje osoby, které byly v rozhodném období vzhledem ke svému protikomunistickému smýšlení a postojům odsouzeny tzv. Lidovým soudem trestním pro údajné trestné činy z oblasti hospodářské nebo zemědělské, a byly následně vězněny a podle zákona 119/1990 Sb. rehabilitovány.“ [online] Dostupné z: <http://www.kpv-cr.cz/?pid=116> [citováno 12. července 2011].

²³⁷ Zdroj: BURSÍK, Tomáš. *Trestanecké pracovní tábory...*, c.d., s. 50.

vězeňských skupin jednoduše nelze nalézt a kontaktovat za pomoci členů KPV ČR a metody „sněhové koule“ členů a sympatizantů této organizace. Výše jmenované další cílové skupiny jáchymovské vězeňské populace jsou proto námětem na nový a možná ještě zajímavější terénní výzkum, v této práci je však nenajdeme.

Archivované rozhovory, které vycházejí z jednoho, dvou, ale i více rozhovorů s narátorem, byly pořízeny školenými tazateli – členy zmíněného badatelského týmu. První rozhovor byl nejčastěji natočen za pomoci diktafonu, čemuž předcházelo představení smyslu a obsahu výzkumu, formy dotazování apod. Po prolomení úvodního ostychu, případně nedůvěry narátora (velmi zřídka), byla další sezení (zpravidla uskutečněná v jiný den) zachycena také kamerou a následně přepisována a autorizována, což je v souladu se standardně doporučovaným postupem badatelského výzkumu za pomoci orální historie.²³⁸ Otázky byly kladeny podle semi-strukturovaného dotazníku s načrtnutou kostrou badatelských okruhů připravených v chronologickém sledu. Praxe ukázala, že je vhodnější nahrát nejprve linii životního příběhu tak, jak ji narátor sám strukturuje v obsáhlejší vyprávění, a teprve po té přichází řada na interview v pravém slova smyslu. Po té, co jsme se seznámili s úvodní interpretací narátorovy životní linie, ptal(i) jsme se na konkrétní téma v rámci připraveného semistrukturovaného dotazníku. Rozhovory jsme často začínali dotazem na dětství narátora a končili otevřenou otázkou „co se Vám vybaví pod jménem Jáchymov?“, případně bilanční „Co byste chtěli sdělit/poradit mladé generaci?“.

Všichni narátoři poskytli tazatelům souhlas podle zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů ve znění pozdějších předpisů, ke zpracování svých osobních a citlivých údajů zaznamenaných během rozhovorů a redakčně upravené přepisy svých vyprávění umožnili publikovat na internetu. Díky tomu také v této práci mohu pracovat s jejich osobními údaji a pracovat s poskytnutými vzpomínkami. Na webové stránce www.politictivezni.cz jsou u každého redakčního přepisu rozhovoru uvedeny i krátké medailony každého narátora. Tyto jsem nepovažoval za nutné kopírovat do předkládané práce; v případě zájmu je čtenář snadno nalezne pod jmény narátorů na webu. Zvukové

²³⁸ Viz VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c.d., s. 105.

nahrávky, jakož i další přepisy rozhovorů a související informace o jejich pořizování jsou pak k dispozici v plné šíři v archivu Centra orální historie ÚSD AV ČR v. v. i.²³⁹

3.1.2 Reflexe role tazatele

Domnívám se, že mou roli v terénním výzkumu významně ovlivnil fakt, že jsem před narátory předstupoval s identitou vysokoškolského studenta – (orálního) historika – badatele a ne-novináře. V řadě případů byli dotazovaní mile překvapeni, že je oslovuji s cílem zařadit jejich vyprávění do širšího výzkumu a nikoli „jen“ do novinářského článku. Několik narátorů v době před natáčením se mnou, či s mými kolegy, absolvovalo rozhovor(y) s jinými tazateli a tuto zkušenost nehodnotili jako příliš pozitivní. Často se jim nelíbila senzacechtivost, kontextuální neznalost, případně stručnost vedených rozhovorů. O to snazší byla, v jejich pojetí, spolupráce s mladým vysokoškolačkem-výzkumníkem. V řadě případů přerostlo úvodní kontaktování a nezbytná korespondence v trvalou až několikaletou komunikaci. Potenciální přátelské impulzy jsem se snažil „objektivně“ oddělovat od badatelské práce, nicméně považuji za nutné tento důležitý aspekt své tazatelské role na tomto místě zmínit. Identita studenta se zájmem o „zapomenuté“ životní příběhy mi v tomto smyslu otevřela řadu pomyslných dveří, které možná zůstaly některým novinářům či méně „důveryhodným“ badatelům zavřeny. Mám na mysli různá osobní pozvání domů k narátorům, představení rodinných příslušníků (a pozdější korespondence s nimi, zejména po úmrtí narátorů), vyjevení tajných výrobních postupů a nástrojů na šachtách (tajné vynášené dárkové předměty a korespondence z táborů a vězení), prozrazování intimnějších vzpomínek, tajných skrýší, dosud „neprozrazených“ souvislostí aj.

Je otázkou, nakolik vzájemnému sblížení s narátory napomohlo genderové hledisko, tj. mužské pohlaví v mém případě a kolegy Louče a ženské v případě kolegyň v badatelském výzkumu. Na tomto místě budu mluvit výhradně za sebe, nicméně z rozhovorů s členy badatelského týmu jsem vyrozuměl, že ženská i mužská identita mohou svým způsobem na narátora kladně zapůsobit. V případě mužské totožnosti je to snazší identifikace narátora s tazatelem ve smyslu „my“ („chlapi“, obtěžkatelní údělem horníků potřebných v uranovém průmyslu více, než ženy; proto i genderové pojmenování „mukl“) a „ony“ (ženy, případně

²³⁹ Sbírka rozhovorů v Centru orální historie v Praze. [online] Dostupné z: <http://www.coh.usd.cas.cz/cs/katalog-a-sbirky-rozhovoru> [citováno 12. července 2011].

„zženštilí“ či manuální práce neschopní jedinci). Na druhou stranu kolegyně dotazující se narátorů-mužů z pozice ženy-tazatelky často referovali o pořízeném rozhovoru jako o snadno navázaném vztahu „nic netušícího, křehkého stvoření“ a „zkušeného, režimem a lety zoceleného harcovníka“ (prosím o shovívavost při takto zkusmém nálepkování obou stran zúčastněných při natáčení rozhovorů). Snaha narátorů o zaujetí specifických rolí v reakci na genderovou identitu narátora/ky však nebyla v předkládaném výzkumu souvisle zkoumána a zmiňuji jej pouze okrajově. Pro zodpovězení ne/platnosti takové hypotézy by proto bylo zapotřebí vlastního výzkumu, který není součástí této práce.

Ať tak či tak, v obou případech sehrál, dle mého názoru významnou, roli mladý věk našeho badatelského týmu a apriorně předpokládaná „správná“ politická orientace. Při každém rozhovoru jsem zaznamenal více či méně patrné odkazy na mou „neposkrvněnost“ bývalým režimem v Československu danou skutečností, že mě pád železné opony zastihl ve věku devíti let, což mi přirozeně v očích narátorů zajišťovalo kladné body. V případě mých kolegů šlo o věk ještě mladší. Další důležitá souvislost, kterou bych rád zmínil v kontextu své tazatelské role, je spojena s určitým implicitním motivem, který narátoři mému badatelskému výzkumu přisoudili. Původní a tedy „pravý“ motiv natáčení byl nejčastěji stručně představen na začátku prvního setkání a rozhodně nevycházel z nějaké deklarace politické příslušnosti či světového názoru, konkrétně „antikomunismu“. Ať je tato nebo podobná politická identita tazatelů vlastní, nebo není, neměla by – s ohledem na kvalitu výstupů – být narátorům zdůrazňována jako motiv pro vzájemnou spolupráci. Touto poučkou jsem se snažil s kolegy od počátku řídit a narátory jsem se nijak zvlášť nepokoušel o svých postojích, např. k bývalému režimu či jeho představitelům, ujišťovat. Přesto jsem byl dříve či později v očích narátorů s ideou antikomunismu ztotožněn a důvody mého zájmu o jejich osoby z něho – v jejich chápání situace – nutně vyplývaly. Je to, podle mého soudu, další důležitý jev, který můj terénní výzkum „muklů“ provázal a úzce koresponduje s jejich vlastní identitou naznačenou v kapitole 1.1.3 definující cílovou skupinu mého výzkumu. Zájem o životní příběhy, navíc v nezvykle dlouhém, ne-novinářském formátu, byl narátory interpretován jako příslušnost k „nám“ (antikomunistům). Musím však dodat, že identitu mladého a politicky „správně“ orientovaného badatele, jsem se v očích narátorů nesnažil vymlouvat, neboť jsem z ní při natáčení přirozeně profitoval a není mi ani cizí.

Osobní důvody pro zacílení na skupinu jáchymovských politických vězňů jsem naznačil již výše v kapitole 1. 3. a opět mohu v této souvislosti jen připomenout, že v mém

výzkumu nehrály roli rodinné důvody a minulost mých vlastních příbuzných, jejichž role v minulosti by mě mohla k práci motivovat. Tento fakt rovněž považuji vzhledem ke své badatelské roli za podstatný.

3.1.3 Tematické okruhy

Předmětem předkládaného empirického výzkumu je ukázka použití orální historie v praxi v podobě analýzy následujících tematických okruhů, na které byli narátoři dotazováni anebo vyplynuly z vypovězených informací. V níže uvedených tematických oddílech nalezneme mozaiku úryvků vyprávění, která umožňuje nahlédnout do konstruktů muklovské paměti v těchto oblastech:

- „Protistátní činnost“ vedoucí k zatčení, uvěznění a eventuální následné perzekuci po propuštění na „svobodu“.
- Vyšetřovací metody StB.
- Rozsudky a výše trestů otevírající cestu (mj.) do jáchymovských dolů.
- Podmínky výkonu trestu a zacházení s vězni na Jáchymovsku.
- Pracovní rutina v táborech a při dobývání a zpracování uranové rudy.
- Tajná výroba dárkových předmětů a kontakt s rodinou.
- Trvalé následky (politického) věznění.
- Vzpomínky na Jáchymov.

O analýze některých z těchto tematických okruhů jsem částečně informoval ve zmiňované studii o jáchymovských „muklech“ publikované v r. 2008.²⁴⁰ Na rozdíl od ní je tu

²⁴⁰ BOUŠKA, Tomáš. Orální historie jáchymovských 'muklů'..., c.d. [online] Dostupné z: <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cisloclanku=2008061508> [citováno 12. dubna 2011].

však řada dalších, nových pohledů, které zůstávaly při analýze tehdejšího vzorku šesti narátorů skryty a přitom představují zásadní příspěvek k poznání charakteristických rysů paměti politického věznění na Jáchymovsku v řadách členů KPV ČR. Tak, jako jsou následující stránky bohatší ve srovnání s dílčí analýzou publikovanou v r. 2008, dá se stejně tak předpokládat, že by při dalším rozšíření sledovaného vzorku narátorů vytanuly v budoucnosti další okruhy, poznatky a tematické souvislosti. Z tohoto důvodu nelze než opět připomenout, že ani v této práci předkládaný výzkum nelze považovat za uzavřený a tedy konečný. Je to další charakteristický rys kvalitativního výzkumu soudobých dějin. Kdyby kvůli ničemu jinému, tak minimálně kvůli interaktivní povaze a dopadu časového odstupu na tazatele i narátora nelze předkládané období a výpovědi považovat za konečné, neměnné a zcela zmapované.

3.2 Orální historie bývalých jáchymovských politických vězňů

Nyní přistupuji k analýze jednotlivých témat, které jsem si pro potřeby této práce vytyčil. Sleduji a porovnávám v ní vypovězené informace (většinou) ve všech dvanácti rozhovorech a předkládám různé podoby interpretací totožných nebo velmi blízkých témat. V jejich analýze a komentáři se držím chronologického postupu vyprávění a pokračuji v logické tematické souslednosti od důvodů zatčení, jeho průběhu, vyšetřování, soudu, vazby, příchodu na Jáchymovsko, výkon trestu až k propuštění a následkům.

3.2.1 „Protistátní činnost“

Podle shromážděných rozhovorů i dostupné historické literatury nešlo na sklonku 40. a počátkem 50. let v bývalém Československu o nahodilé perzekuční zacházení s „řadovými“ odpůrci režimu, nýbrž o systematické potírání a „vyrábění“ politického nepřítele, bez ohledu na jeho věk, původ, náboženství, politickou orientaci nebo zastávanou profesi. Problémovým člověkem se z pohledu státu jedné strany mohl stát v podstatě kdokoli, jak dokazují i rozhovory s narátory, s jejichž vyprávěním jsem v této práci nejvíce pracoval. Státní bezpečnost postupovala v prvních letech diktatury KSČ více či méně brutálně, nezákonně a s

cílem vynutit ze zadržených doznání bez ohledu na míru jejich provinění. To odpovídá charakteru politické perzekuce, kterou popisuje historik Karel Kaplan.²⁴¹

Nejostřejší podoby politické perzekuce se v Československu odehrály v rozmezí let 1948–1953. Jan Pešek je dělí do tří etap: „První z nich bezprostředně po únoru 1948 měla zajistit a zdůvodnit komunistický převrat, ve druhé, probíhající od podzimu 1948 do sklonku roku 1949, bylo hlavním cílem komunistů monopolně ovládnout všechny oblasti života společnosti a cílem třetí etapy, trvající do jara 1953, byla totální přestavba společnosti podle sovětského modelu, odpovídající v první řadě zahraničněpolitickým zájmům Sovětského svazu a přípravám světové války.“²⁴² Pro toto období je charakteristická masová nezákonnost, nedodržování základních lidských práv, demokratických principů. Rozhodnutí stranických orgánů KSČ byla nadřazena zákonům. „Cílené a účelové perzekuce směřovaly proti sociálním vrstvám, politickým a zájmovým skupinám i pouze jinak smýšlejícím občanům a jejich rodinám; v určitém momentě se však obrátily i proti skupinám a jednotlivcům režim ve větší či menší míře podporujícím.“²⁴³

Na jiném místě na adresu režimní StB a jejích nezákonných aktivit Kaplan píše:

„Nejzávažnějšími trestnými činy Státní bezpečnosti byly provokace. Její příslušníci, opět s vědomím či z iniciativy nadřízených sami 'protistátní skupiny' organizovali, podněcovali, jejich utváření, řídili je, sami do nich vstupovali nebo nasazovali své agenty, aby protistátní aktivitu skupin vystupňovali, rozšiřovali, usměrňovali a skupiny kontrolovali. Dosud nelze přesně určit počet takto vytvořených a řízených skupin.“²⁴⁴

Režimní představitelé si osvojili masivní státní propagandu, za pomoci které zasévali do povědomí široké veřejnosti smyšlené informace o třídním nepříteli, „reakci“ a „rozvracecích lidově demokratického zřízení“ a hrozící nebezpečí dokládali odhalenou a „spravedlivě“ trestanou činností protistátních skupin. Na počátek analýzy vyprávění bývalých

²⁴¹ KAPLAN, Karel. *Politická perzekuce...*, c. d., s. 6–52.

²⁴² PEŠEK, Jan. *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*, s. 16.

²⁴³ JANÁK, Dušan. *Kapitoly o československém vězeňství...*, c. d., s. 25.

²⁴⁴ KAPLAN, Karel. *Nebezpečná bezpečnost...*, c. d., s. 210.

jáchymovských politických vězňů proto cíleně umísťuji téma tzv. protistátní činnosti, na základě které byly oběti politických procesů zatýkáni, vyslýcháni, obžalováni, usvědčeni a konečně odsouzeni a vězněni. Interpretace tohoto fenoménu v paměti dnešních členů KPV ČR otevírají kapitolu samotného důvodu vedoucího ke vzniku a dalšímu budování jejich muklovské identity.

Na počátku úřadu každého politického vězně, který strávil nějakou část výkonu trestu na Jáchymovsku, musel být domnělý nebo skutečný „trestný“ čin, který režimu umožnil jeho aktéra/y potrestat. Podívejme se nejprve na to, jak si důvody vedoucí k zatčení a odsouzení narátoři vysvětlují, respektive jak o nich po více než padesáti letech mluví a přemýšlí. Jakou protirežimní, protistátní nebo protikomunistickou činnost vlastně ve svém pohledu na věc vykonávali? Odpověď jsem hledal ve vyprávění všech dvanácti pamětníků (v ostatních tematických sekcích jsem striktně na dvanácti příkladech netrval, ale tato úvodní je, domnívám se, kruciólní). Není bez zajímavosti, že zdaleka ne všech dvanáct narátorů se stalo režimem pronásledovanými zcela bez vlastního přičinění a tedy „nevinně“. F. Šedivý své přechinění v obecné rovině formuloval následovně:

„(...) teď ještě v tom byl ten moment, že to byli většinou národní socialisté, že tedy ta národněsocialistická mládež byla nejpočetnější na vysokých školách i na těch středních školách, takže to nebylo nic zvláštního, no a tak se udržovaly tyhle okruhy, tak jsem je udržoval já taky. A mezitím, jak říkám, byla ta příprava, nejenom studijní příprava, ale i na to, co by se dělalo, kam by se šlo, prostě taková příprava na ozbrojený konflikt. My jsme neměli nikdy žádné zbraně, my jsme nikdo nebyli žádní vojáci, ale byla to prostě příprava na situaci, kdyby k tomu dni X došlo, abychom věděli, co máme dělat, což teda byla část, která byla vlastně tou hlavní konspirací proti komunismu.“²⁴⁵

F. Šedivý konkrétně dvakrát převedl uprchlíky přes státní hranice do Německa, ale tento přechin zůstal podle něj neodhalen. Jako aktivní sympatizant Československé strany národně socialistické a mladší bratr Z. F. Šedivého, uprchlého do zahraničí a pozdějšího redaktora Radia Svobodná Evropa, měl k aktivnímu odporu a vědomé „protistátní“ činnosti blízko. Stihl jí vykonávat až do zatčení dne 8. května 1952 v podobě organizace

²⁴⁵ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Ing. Františkem Šedivým vedl Tomáš Bouška, 2. 4. 2007.

národněsocialistické skupiny odpůrců komunismu. Převádění přes hranice v jeho „protistátní činnosti“ oficiální důvod k zatčení nepředstavovalo:

„Ihned jsem slíbil pomoc při organizování přechodů hranic. Šumavu jsem moc neznal, a tak jsem musel vhodné místo pro přechod nejprve najít. Tehdy mi to nepřišlo moc nebezpečné, ale když se nad tím zamyslím dnes, tak to bylo pěkně riskantní. Asi dvakrát jsem si to prošel sám. Pak za mnou po doporučení přišli nějací starší lidé, abych je doprovodil přes hranice. Nevím, jak se jmenovali. To byla dohoda: Já nic o nich, oni nic o mně. Byla to záruka, že vás za hranicemi neprozradí. Ve sběrných táborech se to hemžilo agenty StB. Setkali jsme se až na místě a v noci jsme vyrazili na pochod asi 10 km dlouhý. Když jsem viděl, že už jsem na německé straně, tak jsme se rozloučili a já vyrazil zpět. Pak jsem provedl ještě jeden přechod, mladé ženy se dvěma dětmi. Tato moje činnost zůstala tak utajena. Ihned po příchodu na vysokou školu jsem kromě přípravy a šíření letáků, začal pracovat na rozsáhlé síti protikomunistických skupin na všech fakultách.“²⁴⁶

Podobně charakterizuje svou protistátní (v tomto případě rozuměj politickou) činnost dr. J. Málek, který shrnuje i svůj pohled na atmosféru doby, ve které se dobrovolně rozhodl zapojit do protirežimních aktivit:

„Naše činnost, za kterou jsme byli uvězněni, tak řečená protistátní činnost, byla fakticky pokračováním činnosti národněsocialistické mládeže. Na této bázi jsme se dále scházeli i po únoru 1948 a chtěli jsme proti nastupujícímu režimu něco udělat. Vyskytla se možnost, tak jak nám říkali naši kolegové, navázat se na zahraničí, na zahraniční zpravodajskou službu, a poskytovat informace s tím, že ty informace budou použity, jakmile vypukne obecně očekávaná třetí světová válka, které my bychom se potom také zúčastnili.“²⁴⁷

Nezávisle na tom se k Československé straně národně socialistické a tedy k politicky opoziční síle vůči KSČ v našem rozhovoru přihlásil H. Procházka. Kromě tisku a distribuce letáků údajně navázal i spolupráci s agenty zpravodajské služby armády Spojených států.:

„T: Jak jste se k té Národní socialistické straně dostal? Bylo to Vaše rozhodnutí?“

²⁴⁶ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Ing. Františkem Šedivým vedl Tomáš Bouška, 2. 4. 2007.

²⁴⁷ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Jiřím Málkem vedl Tomáš Bouška, 1. 8. 2007.

N: To bylo vyložené moje rozhodnutí, protože jinak u nás celá rodina byla více či méně velmi křesťansky založená, a já jsem se tam dostal, protože jsem to považoval za nejvíce pravicovou stranu, která tehdy vůbec existovala.“

(...), N: V té době už došlo k omezení svobodných informací ze strany tehdejších médií, takže jsme měli zájem na tom, abychom informovali lidi o věcech pravdivě. Ať už se to týkalo mezinárodních událostí, nebo domácích událostí.

T: Takže to byly vlastně zprávy.

N: To byly naše zprávy, v podstatě.

T: V jakém nákladu jste tiskli?

N: Asi tak sto až dvě stě výtisků. Tehdy samozřejmě byly úplně jiné podmínky na rozmnožování, to byl použitelný jedině cyklostyl v té době, takže se to muselo psát na blány, tímto způsobem rozmnožovat, tak to nebylo zdaleka jednoduché, ten větší počet výtisků nějak dát dohromady. A protože se to dělalo ve východních Čechách, tak centrum bylo v Heřmanově Městci, tam většina lidí z té skupiny nějakým způsobem patřila.

(...) My jsme v průběhu doby kromě vydávání tiskovin navázali kontakty se dvěma agenty – Eliášem a Marcálem – a jim jsme dodávali nějaké špionážní informace, které se týkaly především pardubického letiště. To je odjaktěživa vojenské letiště, tak o to tam byl eminentní zájem, a další, co jsme uznali za vhodné.

T: Oni měli také svoji vysílačku někde?

N: Oni měli svého radistu i svou vysílačku, jenomže zaprvé chtěli mít rezervu a zadruhé, ona občas nefungovala. Měli s tím potíže.

T: Co to bylo za agenty?

N: CIC.²⁴⁸

Navázání „protistátní“ spolupráce s pracovníky CIC H. Procházka ještě lépe osvětlil ve starším rozhovoru takto:

„N: Začali jsme samozřejmě vydáváním letáků a časopisů, no a postupně jsme navázali kontakt se dvěma agenty Eliášem a Marcálem. Ti byli od CIC, přímo tedy napojení, on ten Milan Eliáš měl strýčka v americké armádě. Takže měl přímý kontakt a tam já jsem fungoval jako radista a v podstatě ještě jsem pomáhal zase vzhledem k našim lidoveckým vztahům rodinným, protože nejstarší sestra maminky byla zástupkyní velebné matky u Školských sester. A ty tedy začátkem války se odstěhovaly do Říma, s vedením toho řádu, tak potom jsem pomáhal různým mnišským řádům ve vzájemném kontaktu, takže jsem objížděl, Želivem počinaje, občas ty kláštery, když něco potřebovaly. To našťěstí všechno na mě neprasklo, akorát ty časopisy.“²⁴⁹

²⁴⁸ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 13. 10. 2007.

²⁴⁹ Tamtéž.

Také Z. Kovařík se podle svých slov aktivně účastnil protikomunistického odboje, jak je narátory opoziční činnost proti KSČ nazývána. Jeho součástí byla akce naplánovaná na předvečer 1. máje 1949 v Hradci Králové. Později ve vyšetřovací vazbě následovalo jeho přiznání k tomuto činu, který nepopírá ani dnes. Obojí popsal takto a později shrnul i další domnělé přestupky, které StB klasifikovala jako trestné:

„(...) To byl výklad, respektive propagační krám, tehdejší komunistické strany. Bylo to na stávající Karlově třídě, celkem dost frekventovaná ulice. Tam jsme o půlnoci před prvním májem dali nálož, která vyrazila okno a vyrazila tabule a destruovala ty plakáty, které tam visely. Jinak se vůbec nic nestalo. To byla nejtěžší naše činnost, to byla, jak to estébáci nazvali, akce Petarda. S tím si rok a půl lámali hlavu, kdo to byl, kdo to udělal, než to právě tenhle dobrák na nás řekl.

(...) Stalo se to, že já jsem si ty protokoly přečetl a zjistil jsem, že tam je můj komplic, Ctirad Andrys, můj komplic Lubka Škaloud. Tak jsem si říkal: ‚To je fajn, tak jsme v tom jenom tři.‘ Oni tam prakticky vypsali ty věci, které už zatlouct nešly. Tak jsem říkal, že s tím souhlasím. Tak jsem to podepsal a tím to skončilo. Pak se jim to nezdálo a volali mě asi za čtrnáct dní. To se už konaly výsledky přímo ve věznici.

(...) Já jsem tam měl rozdělané rádio. Chtěl jsem si udělat rádio a gramofon dohromady, protože tehdy takové věci nebyly k sehnání. Tak si mysleli, že to je nějaká konstrukce vysílačky. Inklinoval jsem ale k Američanům a od šestačtyřicátého roku jsem dostával z americké ambasády bulletin. Nebyly tam žádné politické věci proti komunismu, ale byl to bulletin, který vydávalo ministerstvo zahraničních věcí. To byl taky to usvědčující materiál, když nás potom soudili za amerikanismus.“²⁵⁰

Jediný z dvanácti pronásledovaných, A. Bubník (zatčen ve věku 21 let), byl součástí známého „celonárodního“ monstrprocesu s československými hokejisty, zpracovaný StB pod názvem *Ing. Modrý a spol.*²⁵¹. Bubník byl souzen „vojenským soudem jako voják základní služby Armádní tělovýchovné jednoty“²⁵². A. Bubník k tomu vysvětlil:

„V březnu 1950 mi bylo 21 a půl roku. Já jsem vlastně na vojnu ještě vůbec neměl jít. Šel jsem jako ‚základák‘, protože šel na vojnu Vovka Kobranov, což byl můj největší kamarád, se kterým jsme hráli už dva

²⁵⁰ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor se Zdeňkem Kovaříkem vedl Tomáš Bouška, 5. 12. 2007.

²⁵¹ Název dle Vyšetřovacího spisu Státního soudu Praha č. V-2654; spis studován v Archivu bezp. složek MV ČR.

²⁵² ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Augustinem Bubníkem vedl Tomáš Bouška, 23. 8. 2007.

roky předtím za národní mužstvo. Tak ten mě přemluvil, že jsem se nechal nalít na vojnu o rok dřív, i když jsem ještě nemusel. Chtěl jsem být na vojně, abychom oba hráli za Armádní tělovýchovný klub.“²⁵³

A pokračovat můžeme dalšími dvěma vojáky. Tehdejší voják z povolání A. Husník interpretuje důvod svého pronásledování jako fiktivní ilegální činnost v podobě napomáhání k přechodu přes hranice. Nepřímo to mj. potvrzuje i několik nekonkrétních zmínek na bohužel autorsky nepodepsaném a metodicky nejasně vedeném rozhovoru na webu Paměti národa.²⁵⁴ Po r. 1989 rehabilitovaný a vyznamenaný brigádní generál o důvodu svého zatčení hovořil v rozhovoru pro tento výzkum doslovně takto:

„Důvod byl, že jsem Kuzmíkovi pomohl přes hranice. Byl to ale nesmysl, protože Kuzmík na hranicích sloužil. V té době byly moderní tzv. monstrprocesy. Snažili se dát dohromady velkou skupinu. Nás tam v Čáslavi zavřeli asi čtrnáct. Stálo to dost bití a týrání, ale udělat z toho skupinu se jim nepodařilo. Na mě si s bitím nepřišli, byl jsem tvrdý. Ale psychika, to bylo ošklivé. Vyhrožovali, že nám vezmou dítě a manželku zavřou.“²⁵⁵

Druhý profesionální voják, R. Macek, patří podle svých slov mezi ty, kteří na konci 40. let aktivně bojovali proti režimu. Ve svém vyprávění uvádí, že vedl skupinu, která byla prozrazena díky pokusu jednoho z jejích vojenských členů nechat se oddat církevním sňatkem, tedy proti vojenským pravidlům, za což byl záhy vyšetřován:

„On si zažádal o povolení k sňatku, jenomže on ho nedostal, ale on se přesto oženil 30. prosince. To byla poslední možnost, kdy platil církevní sňatek. On se ženil v kostele a nepotřeboval úřad. Farář ho oddal bez povolení armády a oni ho 10. ledna zavřeli a vyslýchali. Zřejmě pod nátlakem něco přiznal a mě zavřeli 17. ledna. Potom dalšího zavřeli 24. ledna, za týden na to. Tak vlastně padla ta část vojenská. Ovšem ta část,

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ 25. října 2006. *Příběhy 20. století* (Post Bellum). [online] Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/story/husnik-antonin-1921-72> [citováno 12. dubna 2011].

²⁵⁵ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Brig. gen. Antonínem Husníkem vedl Tomáš Bouška, 23. 9. 2009.

kterou jsem měl já tady, i když se o ní mluvilo, že je tady na Náchodsku protistátní, protikomunistická skupina, nebyla prozrazena. Já jsem to nepustil. ²⁵⁶

Další narátor, J. Kycka, byl obviněn dokonce z podezření, že by protistátní činnosti „mohl vykonat“. Vědomě ji podle svých slov nevykonával. Znal se však s kamarádem z dětství, který údajně pracoval pro francouzskou tajnou službu, což ve spojitosti s civilním (!) zaměstnáním pana Kycky v Jáchymovských dolech vytvářelo dostatečnou záminku k obžalobě:

„Rozsudek zněl tak, že státní senát zasedáním v Chebu došel k názoru, že jsem mohl z titulu své funkce prozradit nanejvýše důležité věci pro obranu vlasti, a proto se odsuzuji na osmnáct let těžkého žaláře. Navrhovali mně trest smrti. ²⁵⁷

Adventista M. Šlechta se v očích komunistického režimu provinil úplně jinak. Při výkonu základní vojenské služby pravidelně narážel na to, že musel jako voják sloužit a cvičit i v sobotu, kdy mu to náboženské učení zakazovalo. Formuloval to takto:

„Vyměňoval jsem si služby se spoluvojáky. Asi třikrát mě ze sympatií přijal v sobotu na ošetrovnu posádkový lékař. O sobotách jsem nenastupoval do služeb, ale nedalo se to ani s pomocí sympatizujících spoluvojáků nijak utajit. Krize nastala, když byl jednou v pátek, po začátku soboty, kolem půlnoci vyhlášen celouťvarový cvičný poplach s okamžitým nástupem všech v plné polní ke služební pohotovosti a následujícímu nočnímu pochodu. Já jsem odmítnul účast. Můj velitel mé počínání kvalifikoval jako vzpouru a odvedl mne do basy. Proto jsem byl po Novém roce eskortován do vojenské věznice v Českých Budějovicích, s obviněním z odmítnutí rozkazu pro náboženské přesvědčení. ²⁵⁸

²⁵⁶ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s plk. v. v. Rudolfem Mackem vedla Ivana Vránková, 23. 9. 2010.

²⁵⁷ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Jozefem Kyckou vedl Tomáš Bouška, 26. 11. 2007.

²⁵⁸ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Miroslavem Šlechtou vedl Michal Louč, 20. 10. 2007.

To pan A. Macek po úspěšném útěku z Československa vstoupil do služeb CIC a pravidelně překračoval hranice tam a zpět při plnění nejrůznějších tajných úkolů. Jak lze předpokládat, jednou se mu přechod nepovedl a protistátní úklady mu mohly být snadno předestřeny. Na osudový přechod vzpomínal takto:

„Zajeli jsme tedy do Heidmühle, což byla poslední zastávka na Bavorské straně. Tam končil vlak a dál už byly vytrhané koleje. Na druhé straně byly Volary. Hranice jsme přešli kolem půlnoci. Cukráře musel Honza vzbudit. Já jsem čekal na něj venku. Po půl hodině vystřelil z bytu a povídal: „Lojzo, rychle pryč, volal policii.“ Instinktivně jsem se otočil směrem k hranici, ale on mě popadl a táhnul mě do vnitrozemí. Tři dny a tři noci jsme šli mimo cesty. Všude byly větve, chrastí a maliní. Museli jsme ve dne spát a v noci chodit, řídili jsme se podle hvězd. Tenkrát měli obkličovací pásmo asi 25 km, které okamžitě zatáhli. Platilo, že když se dostanete mimo těchto 25 kilometrů, tak byla relativní šance, že to zvládnete a utečete. Po třech dnech plahočení, 4. dubna ráno, jsme vyšli na cestu a jako naschvál do náruče hraničářů!“²⁵⁹

Nejstarším ze zkoumaných narátorů byl dr. Jan Pospíšil (nar. 1916). Po skončení 2. světové války pracoval jako tajemník ministra Jaroslava Stránského (přední představitel a poválečný člen předsednictva ČsNS). Činnost, která vedla k propuštění ze zaměstnání hned v únoru 1948, popsal v rozhovoru následovně:

„Když se vrátila londýnská vláda a projížděla Brnem, tak se zároveň vrátil doktor Stránský, který přednášel na brněnské fakultě trestní právo. Protože mě znal a věděl, že mám zájem o věci týkající se politiky, tak mě požádal, jestli bych nenastoupil do jeho kabinetu. On byl nejdříve ministr spravedlnosti a pak přešel na předsednictvo vlády jako náměstek předsedy vlády. Já jsem měl tehdy zájem o pořádnou práci, tak jsem přijal jeho nabídku a nastoupil jsem druhého ledna 1946 na Úřad předsednictva vlády do Prahy, do jeho kabinetu. V tomto kabinetu jsem dělal národní hospodářství a pro ministra Stránského jsem připravoval balík návrhů, které se ve vládě v té době projednávaly. Tak jsem pracoval až do voleb v roce 1946, kdy po volbách přešel ministr Stránský do ministerstva školství a já jsem tam přešel s ním jako osobní tajemník. Byl jsem na ministerstvu školství až do „slavného“ Února. Vidíte, nejsem žádný obr ani nevypadám nějak bojovně, ale v únoru 1948 mě vyvedlo sedm samopalníků z kanceláře ministerstva školství.“²⁶⁰

²⁵⁹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor Aloisem Mackem vedla Klára Pinerová, 30. června 2006.

²⁶⁰ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Dr. Janem Pospíšilem vedl Tomáš Bouška, 7. 6. 2008.

Následovalo zatčení dr. Pospíšila v květnu 1949 na základě napomáhání útěku J. Stránského a dalším lidem z Československa:

„Když jsem byl bez zaměstnání, tak jsem se věnoval přechodům příležitostně a pomohl jsem ještě několika lidem. Zajímal jsem se speciálně o přechody na Karlovarsku a Vimpersku.“²⁶¹

Poslední narátor – ve výběru atypický kvůli podepsanému souhlasu o spolupráci – si důvody svého zatčení vykládal rolnickým původem své rodiny, respektive její nechutí spolupracovat na založení JZD Jednotného zemědělského družstva a dále samostudiem anglického jazyka. Na adresu osudového přestupku svého a své rodiny uvedl:

„Šlo už to od té vojny, a pak prostě otec nechtěl do družstva. Oni věděli, že když to táta nepodepíše, tak že družstvo nezaloží. Tady byli jen baráčníci, co měli jenom hektárek nebo půl hektaru, a pak my, a tak nás teda sebrali asi kvůli tomu. Vystěhovali tu ještě jako jediného Kopáčka, měl asi dvacet hektarů, a pak tu udělali malý družstvo. Švagrovi, ten už byl ženatý, Pokorný, museli dát u Bartoňů volno z práce do té doby, dokud dědu nepřesvědčí, aby šel do družstva, a tak děda řekl, že to podepíše.“²⁶²

Narátoři se v rozhovorech logicky prezentují jako oběti politického útlaku a násilí, které byly souzeny civilními nebo vojenskými soudy v různě medializovaných procesech s lokální nebo dokonce celostátní důležitostí a náležitým dopadem na jejich celý další život a život blízkých. Jednalo se o procesy se skauty (Z. Kovařík a H. Procházka), s národněsocialistickou mládeží a úředníky (dr. J. Málek, Ing. F. Šedivý a dr. J. Pospíšil), o individuální soud s J. Kyckou, vojenské procesy se skupinami R. Macka a A. Husníka, monstrproces s Augustinem Bubníkem s hokejovými mistry světa, s kulackou rodinou Celbových, převaděčem přes hranice A. Mackem a adventistou M. Šlechtou. Sedm z nich vědomě „bojovalo“ proti režimu a více či méně si uvědomovalo nebezpečí, které jim za jejich činy hrozilo. Byli to A. Macek, R. Macek (shoda jmen je zde čistě náhodná, nešlo o

²⁶¹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Dr. Janem Pospíšilem vedl Tomáš Bouška, 7. 6. 2008.

²⁶² ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Josefem Celbou ml. vedla Ivana Vránková, 18. 1. 2010.

příbuzné), Z. Kovařík, J. Pospíšil, H. Procházka, J. Málek a F. Šedivý, kteří podle svých slov opravdu protistátní, nebo spíše protikomunistickou činnost vědomě vykonávali a tušili, jaký osud je za to může potkat. Druhá polovina narátorů však sedla na lep StB buď nevědomky (A. Bubník, J. Kycka) nebo byli pronásledováni z důvodu náboženského (M. Šlechta) nebo politického přesvědčení (A. Husník), aniž by vědomě jakoukoli rozvratnou činnost úmyslně podnikali. Zvláštním případem je dvojnásobně trestaný J. Celba mladší, který měl být nejprve trestán za samostudium anglického jazyka během vojenské služby a později za kácení dříví v lese, který jeho rodině dříve náležel. Patrně i on by spíše spadl do kategorie jmenovaných na druhém místě, zjednodušeně řečeno „nevinných“. Podle dostupných archivních materiálů však měl J. Celba v roce 1961 podepsat spolupráci s Ministerstvem vnitra pod krycím jménem „agent Josef“ a měl podat na 18 zpráv k jednotlivým osobám, které však nebyly dále perzekvovány.²⁶³ Toto podezření (nedovolují si na základě dosavadního ohledání tazatelky Ivany Vránkové použít pojem „zjištění“) z něho dělá jediného pamětníka ze všech dvanácti, který se dle dostupné dokumentace mohl pod nátlakem rozhodnout s režimem aktivně spolupracovat. Chybí pro to však explicitní důkaz, který by J. Celbu ze spolupráce jasně usvědčil. Z pohledu mého výzkumu to však není určující. Nejmladším ze skupiny zkoumaných pamětníků byl v době zatčení citovaný Zdeněk Kovařík a Alois Macek (oba 19 let), nejstarším pak dr. Jan Pospíšil (31 let). Nyní se zaměříme na to, jakým způsobem je StB po zatčení vyšetřovala.

²⁶³ Tazatelka I. Vránková v Protokolu k 3. rozhovoru s odkazem na archivní materiál Archivu bezpečnostních složek píše: „Josef Celba je v těchto dokumentech hodnocen jako průměrný spolupracovník, který se pravidelně dostavuje na schůzky. Tento styk však není nikdy činěn z jeho iniciativy. Podává písemná předání, která jsou po prověření pravdivá. Celkem podle dokumentace podal 18 zpráv k jednotlivým osobám, na jejichž základě však nebyla provedena žádná soudní realizace. Spolupráce pak byla ukončena ve spojitosti s propuštěním z výkonu trestu 23. února 1963. (...) Josef Celba celou věc shrnul se slovy, že se jedná o nedorozumění, že o žádné spolupráci nikdy nemohla být řeč. Jako hlavní protiargument uvedl, že nemohl podávat písemné zprávy proti svým spoluvězňům už jen proto, že nemá dobré písemné vyjadřovací schopnosti a žádnou zprávu by tak ani sepsat nedokázal. Na jeho vlastnoruční prohlášení o zavázání se ke spolupráci reagoval se slovy, že myslel, že se jednalo o prohlášení k práci v kanceláři v Sedle. Svazek nedokázal vysvětlit a celý jej považoval za kamufláž ze strany moci. Další nesrovnalostí, kterou jsme společně s panem Celbou nad svazkem objevili, že spolupráce je datována na 11. října 1961 z Ostrova nad Ohří. V té době byl Josef Celba ještě svobodným občanem. Dle své výpovědi i dat uvedených v knize Dagmar Vlčkové byl zatčen až 9. listopadu.“

Viz ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Protokol k 3. rozhovoru s Josefem Celbou. Rozhovor vedla Ivana Vránková, 25. 8. 2011.

3.2.2 Vyšetřovací metody.

„Po zatčení osoby nebo realizaci skupiny rozhodovalo o jejich dalším osudu vyšetřování: Tam se přesunulo těžiště práce Státní bezpečnosti a posunula výrobní technologie politického procesu. Ve vyšetřování se do roku 1953 uplatňovaly zásady, jejichž dozvuky přežívaly i později.“²⁶⁴ Výsledky se po r. 1948 staly jediným zdrojem důkazů, po příjezdu sovětských poradců na podzim 1949 byly navíc rafinovaně kombinovány s fyzickým násilím a psychickým nátlakem. Cílem bylo vynutit ze zatčených doznání, přiznat se k jakémukoli obvinění, splnit každý požadavek vyšetřovatelů a podepsat bez výhrady vyšetřovací protokoly. Výsledkem bylo, že se drtivá většina vyslýchaných vzdala jakéhokoli odporu a byla „připravena“ k demonstrativnímu soudnímu přelíčení a rozsudku.²⁶⁵

Rozhovory s dvanácti narátory odkrývají konkrétní situace ve vyšetřovacích vazbách v celé řadě oblastních vyšetřoven StB v tehdejším Československu. Při pořizování většiny rozhovorů bylo třeba doptávat podrobnosti k vyšetřovacím metodám cílenou otázkou, neboť narátoři měli tendenci ve svých vzpomínkách zmiňovat tuto nepříjemnou kapitolu spíše okrajově. To je pochopitelné s ohledem na fakt, že se zpravidla jednalo o nejbrutálnější část celého procesu výroby vězeňské identity, často provázenou surovým bitím, vydíráním a psychickým terorem vůbec. Jedním z důvodů může být rovněž fakt, že toto téma je úzce spojené s otázkou vynutitelnosti doznání vězňů, tedy přistoupení na formulaci „kriminálního“ činu, se kterým vnitřně a jistě zpětně nesouhlasili a (přes podpis na vyšetřovacím protokolu) dodatečně jej odmítali. Zde je třeba uvědomit si realitu vyšetřovací vazby, kde celková atmosféra připouštěla daň nejvyšší a věznění (mladí) muži se nejednou báli o život. Právě rozhovory s očitými svědky těchto událostí nám pomohou těžko uvěřitelné podmínky v kulturně i hospodářsky rozvinutém Československu pochopit.

A. Bubník, mladá hokejová hvězda národního mužstva, se při vyšetřování k protistátní činnosti nedoznal, neboť žádnou – podle svého vyprávění – vědomě nevykonával. V době zatčení v březnu 1950 působil jako hráč armádního hokejového klubu ATK díky výkonu

²⁶⁴ KAPLAN, Karel. *Nebezpečná bezpečnost...*, c.d., s. 137–138.

²⁶⁵ K metodám vyšetřování viz tamtéž, s. 138–150.

základní vojenské služby. Na vyšetřovací metody v pověstném pražském „domečku“²⁶⁶, kam jako voják podle vyšetřovatelů příslušel, vzpomíná takto:

„Já pamatuji, že jsem se jednou dostal dokonce do Perglovy kanceláře²⁶⁷, a když jsem viděl na jeho stole a na stěnách ty jeho všelijaké nástroje, které tam visely... jednou mi dali takový železný pásek kolem hlavy a ten utahovali, že člověk myslí, že mu rozdrtí hlavu. Svázali vám ruce, takže jste se nemohl nijak bránit, a dělali si z vás, co chtěli. Já jsem opravdu za tu dobu, co jsem tam byl, ztratil třicet kilo váhy. Já jsem tam přišel s váhou kolem osmdesáti kilo, a když jsem odcházel, tak jsem měl sotva padesát. Takže ten hlad, ale hlavně ten psychický tlak... stále mě chtěli usvědčit, že já jsem byl tím největším iniciátorem a zrádcem, že jsem dokonce já přemlouval hráče k emigraci.“²⁶⁸

Bubník také komentoval své „nepřiznání“ ve vyšetřovací vazbě k trestné činnosti a přidal i své vzpomínky na postoj jednotlivých členů „protistátní skupiny“ hokejistů. Je však otázka, jak otázce „Byl někdo z vás šesti [hráči Armádního tělovýchovného klubu vyšetřování v Domečku], kdo se nepřiznal?“ přesně rozuměl. V rozhovoru totiž uvedl:

„Určitě se přiznal Jirka s tím, co všechno oni na něj věděli. Určitě se přiznal Hajný[10], ten dokonce dostal jenom rok za to, že se přiznal, že měl úmysly zůstat v zahraničí. Byl to velmi chytrý a inteligentní kluk, dělal

²⁶⁶ „Specifickou vazební věznicí pro vojáky se stal tzv. Domeček v Kapucínské ulici v Praze–Hradčanech, který byl zařízením 5. oddělení hlavního štábu neboli smutně proslulého obranného zpravodajství (OBZ). Byli sem převáženi především zadržení vojáci z povolání a krutými metodami výslechu, na nichž se podíleli i příslušníci StB, nuceni vypovídat tak, jak bylo určeno předem.“ Zdroj: BÍLEK, Jiří. Nástin vývoje vojenského vězeňství v letech 1945 – 1953. In: *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955*. Opava, Slezské zemské muzeum v Opavě 2001, s. 127.

²⁶⁷ František Pergl – viz např.: VALIŠ, Zdeněk. Trestní řízení nebylo zavedeno ...In *Vojenské rozhledy* 3/2000. [online] Dostupné z: http://www.army.cz/avis/vojenske_rozhledy/2000_3/124.htm [citováno 12. července 2011]. „Štábní kapitán František Pergl alias ‘Suchá lípa’ nebo ‘Černý penicilín’ byl ‘pouze’ správcem ‘Domečku’, tzn. vyšetřovací věznice 5. oddělení hlavního štábu v Kapucínské ulici. Pergl, jako správce věznice, byl znám svou surovostí už za služby v předválečné čs. armádě. Vyplnil každý příkaz, který mu byl dán vyšetřujícími pracovníky k týrání vězňů a sám iniciativně vymýšlel různé způsoby týrání. K tomu vedl i své podřízené – strážné (vojáky základní služby!), kteří konali službu ve věznici. K mučení a týrání vyšetřovanců používal různých způsobů, jako například bití obuškem, fackování, dávání do želez (zaplombování), pochodování v noci po cele, cvičení až do umdlení, buzení vyšetřovanců, kopání a bití přes chodidla (tzv. baštonáda), zvedání za uši, bití přes mokré ručník, ‘kolotoč’ atd.“

²⁶⁸ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Augustinem Bubníkem vedl Tomáš Bouška, 23. 8. 2007.

*taky lehkou atletiku a měl spojení s Václavem Mudrou. Václav Mudra se po osmačtyřicátém roce stal největším šéfem myslím toho OBZ, protože byl atlet a oni spolu dělali atletiku ve Slavii. Takže je možné, že Mudra mu tehdy trochu pomohl k tomu, že ho z celého toho případu vytáhl. Přiznal se určitě Jirka, co všechno dělal, co provázel přes hranice a všechno ostatní. Španinger se neměl k čemu přiznat, protože byl v celém tom případě úplně náhodně, ten s námi nebyl v tom Švýcarsku, kde se hlasovalo o tom, jestli zůstaneme. Štock také, ten měl vlastně letět poprvé v životě hrát za národní mužstvo a podle těch spisů, jak jsem zjistil, tak Štock řekl takové věci, o kterých vlastně ani mluvit nemusel. Takže ze Štocka dostali úplně všechno, co chtěli. Určitě se nepřiznal Vofka Kobranov ani já.*²⁶⁹

Právě zde se ukazuje potřeba konfrontace orálně historického rozhovoru s dostupným archivním materiálem (neberme však ani tento za „objektivní“ zdroj informací, zvláště v případě výslechové dokumentace StB), který v tomto případě narátorovo stanovisko poměrně zajímavě osvětluje, respektive vyvrací. Ve vyšetřovacím svazku StB se na poslední straně výslechového protokolu s A. Bubníkem ze dne 27. března 1950 píše o jeho doznání, které je níže na stránce stvrzeno jeho podpisem (viz kopie dokumentu níže).²⁷⁰ Bubník měl vyšetřovatelům údajně doslova vypovědět následující souvětí: „Jsem si vědom toho, že (...) jsem se dopustil vážného provinění ať již tím, že jsem jednání těchto osob nehlásil kompetentním činitelům anebo tím, že jsem s nimi v některých případech úmyslně nebo i neúmyslně spolupracoval.“ Podle vlastních slov tak ale neučinil a dá se předpokládat, že k podpisu byl nucen hrozbou nebo skutečným násilím. Pro úplnost však třeba dodat, že toto tvrzení je rovněž v rozporu s tím, co Bubník uvedl v rozhovoru pro knihu V. Škutiny a R. Bakaláře *Ztracená léta*.²⁷¹ Bubník v ní přiznává: „Byl jsem po těch třech nedělích tak zdecimovaný, že jsem podepsal i výpovědi, které bych normálně nepodepsal, protože nebyly pravdivé. Ale ani z nich nevyplývalo, že jsem špiónem a velezrádcem...“ Hokejistův obhájce, JUDr. Vladimír Lindner, k tématu „přiznání se“ k protistátní činnosti uvedl: „Víte, já míval

²⁶⁹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Augustinem Bubníkem vedl Tomáš Bouška, 23. 8. 2007.

²⁷⁰ Vyšetřovací spis státního soudu Praha s názvem „Modrý Bohumil a spol.“ Archiv bezpečnostních složek, MV ČR, V-2654 MV. Vyšetřovací protokol s A. Bubníkem, s. 60. Viz Příloha VI. - Vyšetřovací spis StB údajně podepsaný A. Bubníkem.

²⁷¹ ŠKUTINA, Vladimír – BAKALÁŘ, Robert. *Ztracená léta. Příběh hokejového zločinu*. Pardubice : Helios, 1990. 176 s.

jako klienty nějaké chlapy. Vojáky, ať už ze západní armády nebo od Dukly. A taky podepsali. Kdokoliv byl ve vazbě, podepsal...“²⁷²

Vraťme se ale zpět k popisu vyšetřovacích metod StB. Vzpomínky na „domeček“ uvedl i brig. gen. A. Husník, jakkoli jeho výpověď svědčí o tom, že i v tak pověstném vyšetřovacím zařízení bylo možné vymoci si „lepší zacházení“. Osobně si ho vysvětloval svým výsadkářským výcvikem a často poukazoval také na zkušenost z nacistických věznic, která ho před nástupem komunismu značně „proškolila“. Je však otázka, nakolik průběh jeho vyšetřování představoval výjimečný případ:

„Když jsme přišli na kraj těch dveří, tenkrát to ještě nebylo propojený jako později, tak ten Bohata vždycky volal nahoru na Pergla. Říkalo se mu Suchá lípa: „Tak ti ho posílám, zase si nemůže na nic vzpomenout.“ To už byla výzva ke „zvláštnímu zacházení“ ze strany Pergla. Ještě potom jsem napsal haldu dopisů a pak byl konec. Byl jsem tam opravdu zoufalý. Tam mi dávali k „dobru“, že dítě manželce vezmou a že ji zavřou jako kulackou dceru, že je to všechno jedno protistátní plemeno.

(...) Pergl si na mě nedovolil, protože když se po mně poprvé na štábu ohnal, tak mně shodil čepici, ale nezasáhl. A já jsem se po něm ohnal také. Měl jsem výcvik u para a cítil jsem se silný.“²⁷³

Další z pamětníků popsal vyšetřovací postup v Klatovech:

„Asi takhle: jestli člověk koupí nějakou tu facku nebo kopanec, tak to celkem jde. Když na vás ale začnou psychicky a začnou vás vydírat, že když nebudete mluvit, že zavřou manželku nebo rodiče nebo tak, tak to už je potom takový horší, třeba tam jste si nesměl –, já sem čtrnáct dní musel chodit, to si nesmíte sednout, ani se zastavit, už kopali do dveří. Za dveře jsem neudělal krok bez zavázání očí, furt se zavázanýma očima vás vodili, dokonce i vyšetřování probíhalo některý se zavázanýma očima, zřejmě tam byl někdo známej, koho bych byl znal, nebo tak, a to ani nevíte, od koho a kdy jakou koupíte.“²⁷⁴

²⁷² Tamtéž, str. 85 a 97 – 98.

²⁷³ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s brig. gen. Antonínem Husníkem vedl Tomáš Bouška, 23. 9. 2009.

²⁷⁴ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Jozefem Kyckou vedl Tomáš Bouška, 26. 11. 2007.

Druhý rozhovor pokračoval proti konkrétním dotazům výčtem perzekučních opatření a zacházení ve vyšetřovací vazbě v Klatovech, na kterou Kycka „viditelně“ nerad vzpomíná:

„T: Jaká tam byla hygiena nebo strava?

N: Strava byla strašně bídná. Když jste takhle na samotce, tak počítáte všechno. Aby člověk nezblblnul, tak si vymyslíte vždycky nějaké zaměstnání. Třeba jsem si opakoval básničky nebo různé věci. Třeba jsem počítal suky v podlaze, v prknech, pak jsem se zkoušel, jestli jsem si zapamatoval, kolik suků je v pátém prkně od zdi. Já jsem úplně nemyslel na to, co oni se ptali, abych si zachoval zdravou mysl.

Hygiena... tam nebyl hřeben, tam jste neměl kartáček na zuby. Na smetání podlahy byl takový mop hadrový, ale vypadalo to jako smeták na klacku. Hadr asi třicetkrát třicet cm, na vytírání podlahy. Do toho jste se musel umýt, poutírat a teprve pak se vytírala podlaha. Na snídaně byly tak dvě deci takového černého kafe, takového nechutného. A krajiček chleba. Ovšem ten krajiček chleba byl na celý den. V poledne, v takovém smaltovaném hrníčku, jak jsem říkal, že jsem všechno počítal, tak jsem počítal, kolik lžic polívky tam bylo. Někdy jich bylo devatenáct, někdy devatenáct a půl lžičky polívky. To bylo všechno, to byl celý oběd. Pak k večeři zase bylo to černý kafe. My jsme tomu říkali nafta. A chleba už nebyl, protože ten člověk snědl hned. Bylo to asi dvanáct a půl deka chleba. Já vím, že když mě zatýkali, tak jsem měl dvaadvadesát kilo, protože jsem byl zrovna asi dva dny předtím na preventivní prohlídce. Tam nás vážil doktor, tak vím, že jsem měl devadesát dva kilo. A pak mě asi za dva měsíce nebo za dva a půl vážili v Klatovech a měl jsem jednašedesát. Šlo to rychle dolů.

Lepší to bylo v Nitře, i když tam byli grobiáni taky, ale tam aspoň člověk dostal najíst. A spalo se v pozoru. Kavalec se svalil doprostřed podlahy pod lampu. Člověk lehnul na záda, asi takhle po pás přikrýt dekou a ruce na deku, vedle sebe. Tomu říkali spát v pozoru, aby si člověk nepodřezal žíly, nebo tak. Žárovka svítila pořád.

T: Vy jste tam utrpěl nějaké trvalé následky během toho vyšetřování?

N: Tak mimo ztráty zubů ani ne.

T: Co to znamená, ztráty zubů?

N: No, nějaký zub mi tam vypadl.

T: Jak se to stalo?

N: Jak se to stalo? To udělala ženská. To bylo jednou, tam přišla k tomu mému referentovi nějaká žena. Dala si potvrdit nějaké papíry. Já jsem seděl, takhle ruce vzadu spoutaný za židlí, za opěradlem, a jak procházela za mnou, tak najednou jsem dostal takovou ránu, že jsem letěl i s tou židlí na zem a měl jsem plnou hubu zubů. Čtyři jsem měl přeražené a čtyři se viklaly. Ale usadily se. Stejně jsem o ně potom přišel. To byla rána... a čím mě uhodila, nevím. Jestli loktem... Zkrátka koupil jsem ránu a byl jsem na zemi.

T: Vy jste tam měl jednu nepříjemnou zkušenost s elektrickým proudem, je to tak?

N: Jo, tak to jo. To taky přišli za mnou. To víte, když jste se tam nemyl tři měsíce a utíral jen takovým hadříkem, učesat jste se nemohl. Vlasy jsem měl dost dlouhý, to bylo všechno polepený, tak přišli, jestli se nechci vykoupat. Tak jsem šel. Tam mi uvázali ručník na hlavu a teď mě vedli do té koupelny. To vám byla tak krásná vana, voda čistounká, teplá. Já už jsem se těšil, tak jsem se svlékl, vlezl jsem do ní a najednou to začalo se mnou cvičit. Já to snad neumím popsat. Mrkal jsem, huba mi lítala, teď ruce, nohy... vypadl jsem z té vany ven, ale to byla v každém kloubu taková rána. To dělala elektrika připojená na tu vanu. Tak už jsem byl nadlouho vykoupán. Pak mně bachař zavázal oči. On se řehtal, koukal takovým okýnkem, to bylo vidět, jak se šklebí. Zavázal mi oči a takhle mi dal ruku na zed' a poslal mě a zařval na druhou stranu chodby: „Já ti ho posílám.“ Na tom konci chodby byl asi druhý. Jenže jsem do něčeho narazil. To byl strašný rachot, já myslel, že spadla věznice. Tak jsem si to strhl z očí a v tu ránu byli u mě. To vám byly umyvadla, takové ty lavory tam byly naštosované, a já jak jsem šel, tak jsem je asi porazil. To byl strašný randál. To byly takové ty cínové, ještě z Rakouska-Uherska, a ony se takhle hrozně hlasitě točí dokola. Teď jsem dostal ránu do nohy, upadl jsem a zase jsem dostal ránu po hlavě. Bavili se, no.

T: Tohle všechno probíhalo ve vazební věznici v Klatovech?

*N: Ano, ve vyšetřovačce.*²⁷⁵

Jinou zkušenost popsal jeden ze dvou nejmladších narátorů, který zažil vyšetřovací metody v Hradci Králové ve věku 19 let. Tehdy mladý Skaut Z. Kovařík popsal traumatizující zážitek ze dne zatýkání a dnů bezprostředně navazujících ve vyšetřovací věznici v Hradci Králové, kam byl převezen z rodných Pardubic. Z jeho vyprávění je dobře vidět, jak se vyrovnal se svým doznáním, jakkoli to v jeho případě bylo „snazší“ než např. v případě A. Bubníka. Kovařík aktivně bojoval proti režimu a při vyšetřování šlo hlavně o to, co všechno na něj StB věděla:

„V den mého zatčení sebrali ve skautském domově asi 30 mladých chlapců a vyslýchali je skoro až do rána, postupně je propouštěli, protože StB na nás shánělo kompromitující důkazy. Pro ty mladé chlapce to byl krutý nezapomenutelný zážitek, s mnohými jsem mluvil po mém návratu. Pak mě odvezli se zavázanýma očima z věznice na Ulrichovo náměstí, kde byly kanceláře StB. To mě vzali na první výslech. Ten první výslech trval od rána asi od desíti hodin do takové jedné hodiny v noci. Stále mě přesvědčovali o tom, abych jim něco řekl, ale já jsem pořád říkal: „Já o ničem nevím, nic nevím.“ Zatloukal jsem, tak to v noci skončili,

²⁷⁵ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Jozefem Kyckou vedl Tomáš Bouška, 8. 12. 2007.

odvezli mě zpátky do věznice. Druhý a třetí den se to opakovalo a čtvrtý den mně řekli: „Hele neblázni, tady máš protokoly, zavřeli jsme ještě tyhle a tyhle a ty řekli všechno to, co jste dělali.

(...) Oni tam prakticky vypsalí ty věci, které už zatlouct nešly. Tak jsem říkal, že s tím souhlasím, podepsal jsem to a tím to skončilo. Pak se jim to nezdálo a volali mě asi za čtrnáct dní. To se už konaly výsledky přímo ve věznici v Hradci. Já jsem byl na cele kousek od vyšetřovací kanceláře. To bylo asi deset metrů daleko, takže jsem slyšel výsledky, které se tam konaly. V noci to bylo brečení a nebo nějaké bití. Nebylo to nic příjemného, když najednou v jednu hodinu slyšíte ukrutný řev. Jednak řvali oni a pak řval ten postižený, který nařikal, jak ho tam tloukli.“²⁷⁶

Nikoli nepodobné vzpomínky uvedl H. Procházka v souvislosti s vyšetřováním na stanici StB v Bartolomějské ulici v Praze a později ve vyšetřovací vazbě v Pardubicích. Z jeho vzpomínek je dobře vidět, jak byly vyšetřovací metody kombinovány s mučením hladem a zimou:

„N: Oni mě před Vánoci [1951] vyslýchali v Bartolomějské celou noc. Ráno mě pustili, no tak jsem nezávahal a ani jsem nejel domů, jel jsem rovnou do toho Heřmanova Městce zlikvidovat vysílačku. Protože kdyby se mi to nepovedlo, tak to asi špatně dopadlo i pro celou rodinu, protože to bylo v rodinném baráku. To se mi povedlo zlikvidovat, no a toho čtvrtého ledna [1952] mě zase sebrali na Karláku.

T: V Praze, zase?

N: V Praze, když jsem šel z ústavu.

T: Kam vás odvezli z toho Karláku?

N: Do Bartolomějské. Tam mě nechali čtyři dni, po výsledku, samozřejmě. Já jsem byl v takovém stavu, že by mě asi těžko mohli někam převážet, a tak mě potom převáželi do Pardubic. Celou tu skupinu vyšetřovali v Pardubicích na Státní bezpečnosti.

T: Co s vámi v té Bartolomějské dělali, jestli se Vám o tom chce mluvit?

N: No strašným způsobem mě zrychtovali, stálo mě to tři zuby a jedno ucho. Do dneška takřka neslyším na levé ucho.

(...) T: Po těch čtyřech dnech v té Bartolomějské vás tedy vezli do Pardubic. Co tam se dělo?

²⁷⁶ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor se Zdeňkem Kovaříkem vedl Tomáš Bouška, 5. 12. 2007.

N: No tam už byly normální výslechy. Tam jsem byl tři měsíce na samotce, ta byla také otrěsná. To bylo nejméně tak velké jak tohle, mělo to čtyři malá okénka, ani jedno netěsnilo a bylo to v lednu. Topilo se tam jednu hodinu denně. Slovy, písmem, jednu hodinu denně. Katastrofa.

T: Jaká tam byla strava?

N: Dvě tři brambory na dně ešusu bez čehokoliv, my jsme říkali jednou s kminem, jednou bez kminu. Ani se solí to nebylo, a k tomu trochu nějaké vodnaté polévky a ráno melta.²⁷⁷

Ne vždy ale k použití fyzického násilí při vyšetřování došlo, jak Procházka doplnil:

„(...) Jinou situaci tam sehráli s jedním mým přítelem, kterému neřekli vůbec nic, a on řekl, že nebude vypovídat. Oni to akceptovali, že nebude vypovídat, a dokonce se to takto dostalo k soudu, že nebude vypovídat, že bude usvědčován. To byla zajímavá komedie, protože zpravidla každého mlátili tak dlouho, až se přiznal, co udělal, anebo co neudělal. Ono to bylo možná z toho důvodu, že to bylo téhož roku před 17. listopadem a oni chtěli z toho udělat jako studentskou – my, až na dva lidi, jsme byli všichni vysokoškoláci – takže oni z toho chtěli udělat, jaký jsou grandí vůči těm vysokoškolákům a studentům před tím 17. listopadem, jak postupovali Němci, a jak tady ty reakční studenti, co všechno dělají, to bylo rozmáznuto, právě napojení na zahraničí a zahraniční agenty atd. Když nechce pán vypovídat, nemusí. Samozřejmě dostal asi o tři roky víc než já.²⁷⁸

Co také dobře vysvětluje, proč vyšetřování „přijímali“ perzekuci a fyzické tresty s dnes nepochopitelným sebesmířením, je celková poválečná atmosféra v republice. Zdá se, že někteří jedinci i v mladém věku dobře tušili, co je čeká, jak Procházka popsal v druhém rozhovoru:

„(...) Tak člověk měl nějaké informace o tom, jak vyšetřovali esesáci, to jsme věděli, a že tihleti (komunističtí vyšetřovatelé) nejsou ani lepší, ani horší, to jsme taky věděli, tak mě to osobně nijak zvlášť nepřekvapilo.²⁷⁹

²⁷⁷ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 13. 10. 2007.

²⁷⁸ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Jiřím Málkem vedl Tomáš Bouška, 1. 8. 2007.

²⁷⁹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 21. 10. 2007.

Vyšetřovaný dr. Jan Pospíšil popsal otřesné zážitky z vyšetřovací vazby v Olomouci a v Praze Ruzyni. Míra brutality vyšetřovacích metod patrně dokládá důležitost, kterou pro StB tento národně socialistický státní úředník hrál:

„Když mě zatkli, tak o mě měl zájem Jindřich Veselý,²⁸⁰ vedoucí republikové StB. Oni mě nevyslýchali v Praze, ale odvezli mě nejdříve do Olomouce. Měl jsem v Praze mnoho známých a StB se obávala, že budou mít díru v celé organizaci. Tak mě vyslýchali v Olomouci, kam za mnou ten Jindřich Veselý a další známý pracovník StB Kamil Pixa²⁸¹ přijeli. Tam mě pěkným způsobem zřídili. To vám povím, to bylo vyslýchání. Byl jsem ve sklepě policejního ředitelství. Odtamtud mě Pixa vyzvedl. Vyvedl mě nahoru, do prvního poschodí, zavázal mi oči a vyvedl mě na lešení. V té době bylo kolem celého policejního ředitelství zednické lešení. Po tom lešení mě povodili, pak mě svezli opět dolů. Tam čekalo auto, naložili mě do auta, povozili mě několika ulicemi, oči stále zavázané a přijeli zase zpátky na to policejní ředitelství. Když máte zavázané oči a jste v kriminále, tak podle zvuku poznáte, co se děje, takže jsem tušil, že jsem zpět. Začali mě vyslýchat. Jindřich Veselý prohlásil: „Doktore, už tě někdy kopla kobyla?“ A dal mně takovou ránu, že jsem přelétl takové tři metry ve vzduchu. Pak mně nějakým způsobem, nevím čím, popálili ruce. Měl jsem spálené celé dlaně. Jen to místo uprostřed nebylo popálené a pokryté puchýři. Měl jsem rozseknutou tvář. To již také zmizelo. Po nějaké době mně za uchem vykvetla boule, která praskla a vytekla z ní krev a hnis. Na to ucho neslyším.

(...) Sedmnáctého února čtyřicet devět pro mě přijeli Veselý a Pixa tatrovkou a vezli mě kamsi, oči zavázané mou červenou šálou. Tu mám dodnes, ta mně zůstala. Pixa řekl: „Ty budeš mít stejně červenou rýmu, tak ta šála bude akorát.“ Zastavili jsme se někde u cesty. Tam jsme se vyčurali a při té příležitosti mně pan Pixa vypálil u ucha celý zásobník revolveru. Od té doby, když jsem chtěl na malou, tak jsem nemohl spustit. Po nějaké době to přestalo. Přivezli a vyložili mě. Sundal jsem si šaty, oči pořád zavázané a postavili mě mezi dva velké katry. Tam mě chvíli nechali. Pak mě přivedli do cely, kde nebylo nic než stůl a židle. Posadili mě nahého na židli a zase mě vyslýchali. Kde to bylo, to jsem nevěděl až do předloňského roku. Pak jsme zjistili, že to byly tajné korekce v Ruzyni.

²⁸⁰ Jindřich Veselý (1906–1964). Od roku 1933 pracovník Ústředního sekretariátu KSČ, 1939–1945 vězněn v koncentračním táboře Buchenwald, od října 1945 příslušník Sboru národní bezpečnosti, 1948–1950 velitel StB (přednosta I. odboru MV). Dne 5. března 1950 spáchal první pokus o sebevraždu. Po odvolání z funkce ředitele Ústavu dějin socialismu dne 19. (20.) března 1964 jeho druhý pokus skončil smrtí.

²⁸¹ Kamil Pixa byl jeden ze zakladatelů komunistické Státní bezpečnosti, v roce 1951 se stal zástupcem 1. sektoru Hlavní správy Státní bezpečnosti.

(...) Během toho vyšetřování si mě především podávali v kruhu. To znamená, že mně dali ránu kamkoliv, abych přilétl k tomu druhému. Pak zadruhé mě mlátili pendrekem. Všimněte si jedné věci: většina muklů je hluchá na levé ucho. Proč? Protože dostali pendrekem na levé ucho; estébák byl pravák. ²⁸²

Na druhé straně vyšetřovaný Macek přes výši trestu (12 a později dalších 20 let) a snadno prokazatelné „protistátní činnosti“ na fyzické násilí při vyšetřování nevzpomíná:

„Nevím, jestli to bylo tím, že jsem byl tak mladý. Tam jsem žádné fyzické násilí nezažil. Já jsem tam taky nic nezapíral, tak neměli ani důvod. Nedostal jsem tam ani facku, byl jsem proti ostatním nula. ²⁸³

Podobně poručík R. Macek byl po svém zatčení v Novém Městě nad Váhom vystaven „jen“ mírnějšímu útlaku, který popsal takto:

„Já jsem nebyl fyzicky napaden. Ovšem psychicky vyhrožovali, že zavrou rodinu. To tam bylo a jídla nedostatek. Každou chvíli chodil bachař a musel se mu člověk hlásit: „Za čo ste tady?“, tak nakonec jsem říkal: „Pro podezření z nepřátelské činnosti“. ²⁸⁴

Sedm narátorů v rozhovorech popsal konkrétní příklady fyzického násilí nebo psychického teroru, kterým podle svých slov čelili ve vyšetřovací vazbě. Ostatní narátoři nebyli na toto téma cíleně doptáváni a příliš detailů ke svému vyšetřování neuvedli. Pamětníci ve svém vyprávění nejčastěji zmínili násilné vyšetřovací metody zejména v podobě bití, mučení hladem a nedostatkem spánku, odpírání základní hygieny a psychický nátlak spojený s vyhrožováním a vydíráním. Tyto metody byly v československé vyšetřovací vazbě počátku 50. let pro politické odpůrce, ať už skutečné, nebo domnělé, běžné. Narátoři se shodují, že se nejednalo o náhodné zacházení, ale o cílenou perzekuci odpůrců režimu, které bylo třeba

²⁸² ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Dr. Janem Pospíšilem vedl Tomáš Bouška, 7. 6. 2008.

²⁸³ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor Aloisem Mackem vedla Klára Pinerová, 30. června 2006.

²⁸⁴ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s plk. v. v. Rudolfem Mackem vedla Ivana Vránková, 23. 9. 2010.

demonstrativně zastavit bez ohledu na jejich věk či skutečné množství prokázané ilegální činnosti, z čehož vyplývá opakující se vzor rozhovorů ve smyslu tradovacího typu o mužích určených k likvidaci. Tento aspekt vyprávění koresponduje i se stávajícím zjištěním sociologů československého vězeňského systému: „Osoby ve vyšetřovací vazbě v letech 1945–1955 byly zejména vyšetřovateli StB týrány nejen fyzicky, ale i psychicky. Fyzické násilí spočívalo především v odpírání jídla, pití, odpočinku, spánku, tělesné potřeby, léčebné péče, ponechání v chladném nebo přetopeném a nevětraném prostoru, oslňování silným reflektorem v průběhu výslechu a používání nejrůznějších způsobů mučení od svazování, zavěšování, úderů na citlivé části těla, potápění do nádrže s vodou až po užívání elektrického proudu a inscenované popravy.“²⁸⁵ Většinu těchto vyšetřovacích pokusů na svém těle podle svých slov zakusili např. dr. Jan Pospíšil nebo J. Kycka. Jejich vyprávění je v tomto ohledu zvláště přesvědčivé a poukazuje na nezákonné vyšetřovací metody uplatňované jak na exponentech nekomunistických vysokých státních úředníků, tak na řadových dělnících. Ti všichni měli během vyšetřování strach o svůj život a svým způsobem se tak oprávněně považovali za určené k likvidaci.

Životopisná vyprávění a rozhovory s jáchymovskými politickými vězni sice ukazují, že vyšetřovaným se zacházení během vyšetřovací vazby ani později při výkonu trestu nezdálo zcela „běžné“, ale všichni se (dnes) nezávisle na sobě shodují, že jejich případy vlastně na tehdejší dobu „běžnou věcí“ byly, což jim pomohlo se s touto kolektivní traumatizující zkušeností vyrovnat. Ti, kteří takové metody sami nepodstoupili, o nich alespoň slyšeli od spoluvězňů nebo je slyšeli či viděli ve vyšetřovnách, což můžeme shrnout tradovacím typem přirovnávajícím vyšetřovací vazbu k nejhorší části celého procesu „výroby“ politického vězně. Ať už k tomu přispěla výměna zkušeností s ostatními politicky pronásledovanými ve vazbě, časový odstup, postupně zveřejňovaná fakta o komunistické perzekuci nebo častá artikulace vzpomínek při setkáních s ostatními „kolegy“, všichni dotazovaní popisují násilné vyšetřovací metody s mrazivým klidem v hlase jako normální okolnosti svého vyšetřování.

²⁸⁵ KÝR, Aleš. Zacházení s vězni na území ČSR v letech 1945 – 1955. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945 – 1955*. Praha: Vězeňská služba ČR, 2001, s. 26.

3.2.3 Rozsudky a výše trestů

Paměť jáchymovských politických vězňů na klíčové momenty pojmenování jejich politicko-vězeňské identity Státním soudem představuje další důležitý vzpomínkový okruh, na který jsem se v předkládané práci zaměřil. Interpretace okolností, které vedly k mnohaletému věznění a nucené práci, tvoří – obrazně řečeno – další bránu k poznání jejich náhledu na dobu věznění. Jaké rozsudky bývalí političtí vězni vlastně dostávali a jak se s nimi vyrovnali? Bral režim v potaz jejich věk a politické přesvědčení nebo byli souzeni čistě pro potenciál levné pracovní síly? Odpovědi na tyto otázky budu hledat v natočených rozhovorech v následujícím tematickém zacílení.

Komunistický režim vedly k zavírání občanů do věznic a trestaneckých pracovních táborů na konci 40. a počátkem 50. let různé důvody, což se ve vzpomínkách očitých svědků těchto událostí náležitě promítá. Narátoři si své věznění vysvětlují pomocí široké palety objasňovacích opor, které konstruují jejich paměť na soudní procesy a samotné verdikty. Svá uvěznění si vykládají tak, že šlo o propagandistické zastrašování za pomoci příkladů protistátních, destruktivních a špionážních aktivit, které StB demonstrativně postihovala i mezi mladými skupinami občanů. Z. Kovařík v rozhovoru shrnuje výši trestů v případě své skupiny a vysvětluje, jak se k rozsudku stavěl on:

„V březnu padesát jedna jsme stáli před soudem. Byl to monstrproces, veřejný proces, kam sezvali ze všech škol hradeckých a ze všech závodů mladé zástupce, mladé lidi. V té hradecké soudní síni nás soudili jako odstrašující případ, proto nás nesoudili takhle pomalu za to, co jsme udělali, ale za to, že jsme dělali skautskou činnost. Přestože už byl skauting zakázaný, tak jsme dělali skautskou činnost dál. Tohle nám pochopitelně přiřknuli, protože nám hned dávali velezradu, k tomu špionáž a já nevím, těch paragrafů bylo asi šest, takových těch závažných. Nazvali nás „skupina JU1“. Nevím proč JU, asi jako junácká skupina a jednička. Bylo nás tam devět. Největší trest dostal Lubka Škaloud. Ten dostal čtrnáct let, ten Zbyněk Škaloud dostal dvanáct. Já jsem dostal třetí největší trest, jedenáct roků.

(...) To byla naše všeobecná víra, že to neodsedíme. Že se něco stane, že to, co my jsme načali, že to svět takhle nenechá. Zvlášť po popravě dr. Horákové nebo generála Píky. Tak jsme nevěřili tomu, že toto může být trvalá záležitost, že to bude trvat těch skoro 40 roků, jak to dlouho trvalo. To nás drželo všechny při takové síle a vědomí, že ven bychom se měli dostat dříve. To, že jsme si to neodseděli, se nakonec ukázalo, že podstatná část si ten trest neodseděla. Že potom byli nějakým způsobem podmíněně propuštěni, i když

tam byli třeba těch 10 nebo 14 roků. Ale ty doživotní tresty nebo těch 20 nebo 15 roků, to je pár jedinců, co si tohle odseděli.“²⁸⁶

Ve vyprávění H. Procházky nalezneme téměř totožné pojmenování situace. Jak jsem ukázal výše, v době před svým zatčením ilegální činnost vědomě vykonával, nicméně se k ní podle svých slov u soudu nepřiznal, neboť nebyla odhalena. Procházka byl při veřejném procesu v červnu 1952 odsouzen na 11 let. V rozhovoru tehdejší atmosféru popsal takto:

„Byl to odstrašující monstrproces. Tam nic moc jiného nebylo, v té oblasti [v Heřmanově Městci]. Takže se jim to takhle hodilo, proto to taky bylo na tři dny, ten soudní proces.

(...) Celý můj protokol za půlroční vyšetřovací vazbu měl dvě a půl stránky (...) já jsem na sebe nic neřekl, a co se dalo zatlouct, jsem samozřejmě zatloukl. Věděli na mě jen to, co se dozvěděli od ostatních, a to, k čemu mě usvědčili, ale to bylo všechno.

(...) Skautský odboj Beneš – podle prezidenta Beneše [název odsouzené skupiny]. Měla zkratku SOB. Bylo nás asi čtrnáct, patnáct. Pochytali všechny. Nejmenší tresty tam byly, myslím, dva nebo tři roky. Nikomu se nepodařilo utéct. Soudce byl maďarský žid Roth, on se po válce nechal překřtít na Rudého, a hlavně prokurátor byl Čížek. Bylo to nóbl obsazené, to byli velcí darebáci, jeden i druhý. Takový odstrašující monstrproces. V tom kraji nic moc nebylo, takže se jim to hodilo. Proto to také bylo na tři dny. Oni si vybrali a navozili tam autobusy zasloužilé funkcionáře a dělníky a já nevím koho ještě a snažili se tam z toho udělat velký cirkus. Tři dny to trvalo, to byla atrakce. To bylo těsně po dvacátém červnu. Vozili tam autobusem zasloužilé úderníky a partajníky a předváděli nás tam jak dravou zvěř.“²⁸⁷

Zajímavým aspektem rozhovorů je délka vyměřených trestů. Ačkoli se zdají na první pohled neúměrně vysoké, narátoři se na ně dívají zcela opačně – díky pozdějším zkušenostem z táborů nucené práce, kde se setkávali i s mnohem vyššími tresty odnětí svobody a hlubší politickou perzekucí obecně, nepovažují své rozsudky za mimořádně přísné. J. Kycka na otázku, zda bylo v jeho případě možné odvolat se proti rozsudku: *„Mně navrhovali trest smrti. Měl jsem i na konci obžaloby napsáno: ‚Trest absolutní.‘ Takže, abych Vám řekl*

²⁸⁶ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor se Zdeňkem Kovaříkem vedl Tomáš Bouška, 5. 12. 2007.

²⁸⁷ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 21. 10. 2007.

pravdu, člověk byl rád, že dostal jenom těch osmnáct let.“²⁸⁸ Podle svých slov se ani u soudu nepřiznal:

„Ne. Já jsem se neměl k čemu přiznat. Probíhal soud. Samo sebou, obhájce mě obhájoval krásně. Oslovil slavný senát, státní senát, a řekl, že ví, že jsem mu byl přidělen ex offio, z moci úřední, aby senát nebral jeho obhajobu jako sympatii se mnou, ale jako úřední povinnost, a že aby senát byl vůči mně přísný, ale nanejvýš spravedlivý, s ohledem na můj věk. To bylo všecko. Pak ten prokurátor do mě řezal, ten ze mne dělal špatného člověka, ožralu, nezodpovědného člověka, no takový, jak to bývá. Že jsem byl narušen už v mládí, protože jsem byl vychováván v klášteře.

(...) Pak četli rozsudek. Soud nabyt přesvědčení, že jsem mohl z titulu své funkce prozradit věci nanejvýš důležité pro obranu vlasti. Nikoli že jsem prozradil, ale nabyli přesvědčení, že jsem mohl prozradit.

(...) No a tak mně dali osmnáct let a deset let ztrátu občanských práv a zabavení veškerého majetku.“²⁸⁹

Dr. Jan Pospíšil popsal své pocity ze soudního přelíčení navzdory jeho výsledku bez vzrušení:

„T: Za co vás tedy odsoudili?

N: Neexistoval tehdy rozsudek písemný. Byl jen v tužce. Byl jen ve spise, nebylo vyhotovení. To bylo uděláno až mnohem později, až potom jednání, výslechu s Honsem. Paragraf jsem dostal jedničku – velezradu – a pětku – špionáž. A bylo to víceméně odůvodněno tím, že jsem byl vyšší státní úředník. Byl jsem odborový rada předsednictva vlády. Vzhledem ke svým známostem v kruzích diplomatů se mi např. snažila StB dokázat, že jsem hrál tenis s majorem Kattkem, vedoucím špionáže v Československu nejdříve v Praze a poté i pro celou Evropu. Vadilo jim, že jsem se stýkal jen s těmi západními diplomaty. Dostal jsem dvacet let. Původní návrh byl špagátek, ale to se nepodařilo.

T: Co vám proběhlo hlavou, když jste uslyšel ten rozsudek?

N: Že jsem na nějakou dobu uložen k ledu, ale jinak jsem byl celkem klidný.“²⁹⁰

²⁸⁸ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Jozefem Kyckou vedl Tomáš Bouška, 26. 11. 2007.

²⁸⁹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Jozefem Kyckou vedl Tomáš Bouška, 8. 12. 2007.

²⁹⁰ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Dr. Janem Pospíšilem vedl Tomáš Bouška, 7. 6. 2008.

Podobně vzpomínal A. Bubník, který měl původně navržen také trest absolutní a od soudu nakonec odešel „jen“ se čtrnácti lety odnětí svobody, z nichž za jáchymovským a příbramským ostnatým drátem strávil pět let života:

„A když jsme čekali na vynesení rozsudku, stáli jsme tam všichni a čekali, a slyšeli jsme řeč toho předsedy, kdy jsme byli zproštěni trestu smrti, ale dostali jsme: inženýr Modrý 15 let, já 14 let, Konopásek 12 let, Roziňák 10 let, pak další tresty byly, 6 let dostal, myslím, Jirka, 3 roky dostal Červený, 2 roky dostal Macelis, Hajný dostal rok a Španinger dostal tři čtvrtě roku. No a ten hospodský Ujčík dostal tři roky.

(...) Najednou jsme koukali, na tom nádvoří, když jsme vjeli do té věznice, že jsme vlastně na Borech. A to uvítání, když jsme šli po těch chodbách na to hlavní kulaté náměstíčko a do těch chodeb, myslím, že to bylo ‚béčko‘, tak tam začal veliký cirkus. Tam na nás začali rvát bachaři, dávali nám pěkná jména. Někteří vězni si dokonce dělali legraci, a dokonce i ten Zlatko Červený si dělal strašnou legraci a pořád jsme byli veselí, pořád jsme tomu nemohli uvěřit. Tak jsme dostali pendrekem a seřadili nás.“²⁹¹

Plk. v. v. Rudolf Macek popsal svůj rozsudek a výši trestu v podobné atmosféře nedůvěry a přesvědčení, že jde o krátkodobou a nereálnou perzekuci, která brzy pomine:

„N: 24. dubna jsme měli soud v Hradci Králové. To byl monstrproces pro Východočeský kraj, tam bylo plno důstojníků a vojáků z posádek, aby viděli, jak nás potrestají. To bylo ve velké síni v Hradci Králové.

(...)Ještě před soudem nás zavolali k tzv. obžalobě, kde nám nejdřív přečetli žalobu. Soudce říká: „Všichni máte návrh na trest smrti“.

(...)Nebylo to lehké, páč jsme byli pět lidí, tak oni z nás udělali skupinu. Dostal jsem těch 22 roků[7], i když jsme ještě nic vlastně neprovedli.

T: Litoval jste toho? Měl jste třeba vztek?

N: Litoval? Ne. Naopak, my jsme si z toho dělali ještě legraci. My jsme se u soudu chechtali.“

Mladý převaděč a spolupracovník CIC A. Macek velmi srozumitelně přiblížil své uvažování v době okolo rozsudku. V rozhovoru sdělil:

²⁹¹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Augustinem Bubníkem vedl Tomáš Bouška, 23. 8. 2007.

„Tu hrůzu z 12-ti let utlumilo vědomí, že jsem byl s lidmi, kteří dostávali tresty od dvaceti let po doživotí jako můj spolubydlící plukovník Rohlena ze skupiny Skokan a spol., který dostal provaz. Bydlel jsem na áčku a občas jsem slyšel: „Popravili Horákovou“, protože byla dva dny uzávěrka a nikdo nevěděl, co se děje, až jsme se to dozvěděli z nemocnice. Mě tenkrát to jméno neříkalo absolutně nic, ale už jen to, že popravili ženu! Když jsem byl odsouzený na 12 roků, tak všichni na cele říkali, že je to v pohodě, že si to odsedím za chvíli. Všichni to prostě zlehčovali. Já jsem si byl zase jistej, že to neodsedím a říkal jsem si, že jakmile se dostanu k možnosti na útěk, tak stoprocentně zdrhnu.“²⁹²

Brig. gen. Husník vzpomínal na odůvodnění svého odsouzení a výši trestu také bez překvapení:

„T: Jak zněl oficiálně rozsudek?

N: Za velezradu. Moc se jim toho nepodařilo. Obyčejně všichni měli velezradu a špionáž, kdežto já jsem se ze špionáže vyvlékl, protože jsem stále tvrdil, že jsem nikdy nechtěl do Německa utéct. Že za války jsem bojoval proti nacismu a taky že jsem tam nechtěl utéct, abych tam hledal ochranu. Naopak, že jsem se bál, protože jsem proti nim bojoval. Takže špionáž mně nedali, jenom čistokrevnou velezradu. Základ byl to, že jsem pomohl přes hranice tomu Kuzmíkovi, který když přešel hranice, tak samozřejmě to tam vyzradil. To byl ten jejich styl, žádná presumpce neviny. Prostě velezrádce.

T: Jaká byla výše trestu?

N: Dostal jsem třináct roků.“²⁹³

J. Málek popsal svůj soudní proces, který interpretuje jako „studentský“:

„Proces byl třídní, hned druhý den jsme šli na společnou celu, nebylo žádné čekání na nabytí právní moci rozsudku, my jsme byli rádi, že jsme dostali velice málo. To jsme přičítali tomu, že za dva za tři dny byl proces se Slánským, takže jsme se domnívali, že chtěli udělat monstrproces, abych tak řekl, naruby, to znamená dát nám velice nízké tresty, aby se režim ukázal, jak je jako shovívavý k těm studentům, my jsme byli většinou vysokoškoláci, že dává, že to byla hrozná činnost protistátní, ale ve skutečnosti se dá říct, že je dává do kriminálu na relativně krátkou dobu. My jsme byli většinou vysokoškoláci. Nejvyšší trest byl čtrnáct let. Já jsem dostal těch jedenáct a další tresty pak byly už jen pět, a dokonce velmi malé, krátké tresty, takže

²⁹² ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor Aloisem Mackem vedla Klára Pinerová, 30. 6. 2006.

²⁹³ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Brig. gen. Antonínem Husníkem vedl Tomáš Bouška, 23. 9. 2009.

vím, že jeden kolega čekal patnáct let a šel od soudu rovnou domů, protože dostal šest měsíců. Byl to takový, abych řekl, proces naruby, protože tam bylo takové bohaté osazenstvo, kde se chtěli předvést, jaký mají přístup k těm studentům. Takhle jsem si to vysvětloval. Nevím proč.

(...) Jak už jsem říkal, to bylo za velezradu. Nedávno jsem objevil materiál, bylo to v Národním archivu, kde jsem si dal předložit materiály, poněvadž jsme v mnohaletém styku tam, tak to nebyl problém, to tam získat, a tam jsem zjistil, že když nás obžaloval prokurátor, tak už tenkrát byl přesvědčen, nebo věděl, že ta činnost byla vyprovokovaná. A přesto nás obžaloval z velezrady a vyzvědačství, ale svým nadřízeným orgánům říkal, že z těch jednadvaceti a z těchto trestných činů obžaloval pouze pět těch hlavních a ty ostatní, že všem nám dá velice nízké tresty, což v mém případě bylo nízkých pouhých 11 let. Ty ostatní že žaluje z nějakého spolčení proti republice, kde byly tresty i do pěti let, i jen měsíce.“²⁹⁴

Všichni dotazovaní byli podle svých slov vyšetřováni a souzeni na různých místech republiky v období mezi lety 1948 – 1952²⁹⁵ a jejich „delikty“ byly klasifikovány jako protistátní, velezrádné, špionážní, výzvědné atp. Všichni nárátoři byli odsouzeni na základě zákona č. 231/48 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky, podle kterého byli političtí vězni v éře stabilizace socialistické diktatury v Československu masivně odsuzováni nejčastěji.²⁹⁶ Výjimku tvoří pouze jediný nárátor, adventista M. Šlechta. Ten byl odsouzen na základě porušení trestního zákona č. 86/1950 Sb. odsouzen k 18 měsícům vězení.²⁹⁷ Ačkoli se výše udělených trestů zdá z dnešního pohledu neúměrná a překvapivá, pro náratory samotné, kteří zakladatelské období komunistického režimu zažili ve společenství odsouzených na desítky let, neznamenal tresty velké překvapení. S rozsudky se většinou odmítali ztotožnit, věřili, že budou brzo přehodnoceny, případně zrušeny blízkým konfliktem mezi západem

²⁹⁴ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Jiřím Málkem vedl Tomáš Bouška, 1. 8. 2007.

²⁹⁵ Pánové Celba, Šlechta a Málek byli perzekvováni ještě podruhé (Málek a Celba v 60. letech, Šlechta v r. 1954).

²⁹⁶ „Zákon č. 231/1948 Sb. ze dne 6. října 1948 na ochranu lidově demokratické republiky obsahoval mimo jiné tyto trestné činy: proti státu (např. velezrada), proti vnější bezpečnosti státu (vyzvědačství, ohrožení obrany republiky), proti vnitřní bezpečnosti státu (viz násilí na ústavních činitelích, vzbouření), trestné činy proti mezinárodním vztahům (podněcování k útočné válce).“ Zdroj: BURSÍK, T.: *Trestanecké pracovní tábory...* str. 30.

²⁹⁷ Konkrétně za porušení § 270 o Vyhýbání se služební povinnosti, článek 1, odstavec b): „(1) Kdo se úmyslně vyhne plnění služební povinnosti nebo služebního úkonu tím, že a) poškodí se na zdraví, opije nebo učiní jinak nezpůsobilým, nebo b) padělá listinu, předstírá nemoc, použije jiného uskoku nebo se odvolává na náboženské nebo jiné přesvědčení, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až pět let.“ Viz *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online] Dostupné z: http://psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0472_06.htm <http://www.kpv-cr.cz/?nid=315> [citováno 12. července 2011].

a východem, což dobře vypovídá o tradovacím typu třetí světové války. Zpětně tento svůj postoj reflektují jako bláhový a naivní, nicméně průběh soudních procesů a okolnosti udělování rozsudků interpretují jako běžnou součást tehdejšího „třídního boje“ mezi komunisty a stoupenci demokracie.

Zatímco skupina Ing. Šedivého (spolu s dr. J. Málkem) byla souzena v Praze na Pankráci (stejně jako A. Bubník, skupina s A. Husníkem, A. Macek a tříčlenná skupina s dr. J. Pospíšilem), J. Kycka byl souzen v Chebu, skaut Z. Kovařík v Hradci Králové, vojín J. Celba ml. a vojín M. Šlechta v Plzni, poručík R. Macek v Hradci Králové a H. Procházka v Heřmanově Městci. Všechny mladé muže tehdy soudil za jejich údajnou i faktickou činnost jiný prokurátor a soud zasedal v jiném složení; pouze F. Šedivého soudil stejný státní soud v Praze jako J. Málka (díky stejnému procesu jejich společné skupiny), i když oba se do té doby neznali a seznámila je až soudní vazba ve věznici na Pankráci. Sdělované vzpomínky „muklů“ naznačují, že to byla společensko-politická orientace, názory a činy v raně poválečné společnosti, co strana v jejich „ilegální činnosti“ hledala a více či méně prací StB a rozhodnutím soudu nacházela. Podle jejich dnešních názorů to nebylo vůbec spojené s tím, čím se skutečně zabývali oni, jejich druhové a známí, nebo jejich rodiny. Přihlíželo se zejména k „dokázaným“ aktivitám, které byly často od reálných aktivit jejich kolegů a rodin velmi odlišné. Interpretaci ve smyslu nabírání levné pracovní síly jsem však v uvažování narátorů v tomto kontextu nezaznamenal. Mladý věk podle uvedených vyprávění nebyl brán jako polehčující okolnost, nýbrž spíše posloužil režimu k rozvinutí demonstrativní teorie o vnitřním nepříteli, ať už mezi mládežnickými organizacemi, nebo mezi jednotlivci ve smyslu trasovacího typu o zastrašování skupin obyvatelstva (Skauti, vojáci, zemědělci, dělníci, studenti, duchovní a věřící apod.).

3.2.4 Podmínky výkonu trestu a zacházení na Jáchymovsku

Další samostatnou kapitolou z hlediska přístupu k mladým politickým vězňům je v mém pojetí zacházení při výkonu trestu, tedy ve vazbě na Jáchymovsku. Nepřekvapí, že i zde docházelo k masové nezákonnosti. Ať už vezmeme v potaz prostředí, ve kterém nechránění a neškolení vězni denně pracovali, roční období a zmary počasí, nebo ubytování, stravu či hygienu, kterými byly jejich tresty doslova podtrhovány, vězeňský úděl „politických“ byl provázen trvalým diskomfortem a nebezpečím. Kromě těchto „trvalých“,

rizik zde však hrála podstatnou roli i rizika „náhodná“ a méně očekávaná. Jejich hybateli byli nejčastěji dozorcí a velitelé táborů, často však také spoluvězni, vedoucí pracovních skupin, tzv. káповé a jiní, úmyslně nasazení nepřátelé. Ti pak politickým vězňům cíleně znepríjemňovali život od drobných provokací, krádeží a šikany, až po skupinové přepadání, zastrasování a bití jednotlivců. V následujícím oddíle se budu zabývat tím, jak dnes interpretují bývalí političtí vězni svůj život v jáchymovských trestaneckých táborech. Jak s nimi bylo zacházeno a jak to „muklové“ vnímali? Jaká byla strava, ubytování či osobní tresty v proslulém „jáchymovském gulagu“?²⁹⁸

Z. Kovařík popisuje podmínky „trvalých“ rizik v pověstném táboře „L“, kde se počátkem 50. let zpracovávala aktivní ruda ze všech tří nalezišť na území dnešní ČR:

„To byla takzvaná úpravna rud OTK. To bylo pracoviště, které bylo v Horním Žďáru, v obci Vykmánov. Vedle byl jeden starý tábor, takzvané céčko, a my jsme byli na tom novém táboře, to bylo elko. Říkalo se mu likvidační, což bylo celkem dost výstižné pojmenování. Když jsem tam přišel v padesátém prvním roce v březnu, tak tam stál jeden barák, respektive dva baráky, jeden barák byl ubytovací a druhý barák pod tím byl společný, kde byla kuchyň, kantýna, ošetrovna a lékař a podobně, takové to hospodářské vybavení, které bylo nutné u každého tábora. Zajímavé tam bylo to, že tam nebyly sprchy. Vůbec. My pokud jsme si nevyjednali nějaké umytí na tom pracovišti, které bylo vedle, tak jsme se prakticky neměli kde osprchovat a přesto zaplat' pánbů, že tam byli tak uvědomělí muklové, že tam nebyli žádné kožní nebo nějaké jiné choroby. Přes ty podmínky, které tam byly, tak jsme nějak tu hygienu dodržovali a udržovali jsme se tak, abychom byli čistí, abychom to celé přežili.“²⁹⁹

Na úpravnu uranové rudy byl přidělen i H. Procházka, který popsal pracovní podmínky na granulační drobilce, tzv. „věži smrti“, kde se drtil smolinec nejen z Jáchymova na frakce o několika velikostech:

„N: Strašně prachu. Tam nebylo vůbec vidět, zvlášť když to bylo, a ono to většinou bylo, suché, protože než se nastřádalo těch padesát tun na jednu partii, nebo minimálně třicet, tak ono to tam schlo, samozřejmě. A jak se to vysypalo do toho boxu, tak se to dost osušilo, pokud to už nebylo suché přivezeno ze šachty. To záleželo na počasí, samozřejmě, na podzim to bylo spíš mokřejší, ale tam to dosychalo.“

T: Co jste měl na sobě, když jste tam takhle pracoval, v čem jste pracoval?

²⁹⁸ BURSÍK, Tomáš. *Trestanecké pracovní tábory...*, c. d., s. 107.

²⁹⁹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor se Zdeňkem Kovaříkem vedl Tomáš Bouška, 5. 12. 2007.

N: V tom, v čem jsme normálně fungovali a chodili. My jsme měli jednak takzvanou halinu, což byla taková lepší pytlovina, ty muklovské šaty, kabát, kalhoty. Poté jedny dlouhé spodky a jednu košili a tím to končilo. A čepičku, a kromě toho na léto jsme měli ještě plátěné kalhoty a plátěnou kazajku, takový kabátek plátěný k tomu. To bylo všechno, víc jsme neměli.

My jsme neměli žádné pracovní oděvy, jelikož oni ti dobytkové totiž usuzovali, že všechna tahle povrchová pracoviště nejsou aktivní. Oni vůbec popírali, že to je aktivní i v dole, i v hlubině.

(...) Někdy asi v pětapadesátém roce, nebo ve čtyřiapadesátém roce nám přivezli nějaké takové masky, ale to bylo, já nevím, pro děti snad. V tom se prostě opravdu nedalo dýchat. No tak když bylo moc prachu, tak jsme měli onuce. Tak jsme si ji namočili, tu onuci, a ovázali jsme si ji jako kapesník přes nos, přes obličej, přes pusu teda. Ale to bylo všechno, jinak veškerá péče naprosto žádná, naprosto žádná. ³⁰⁰

J. Málek vypráví, jak probíhalo jeho seznámení s vězeňským stejnokrojem po příjezdu na Jáchymovsko. Dále vykresluje ubytovací podmínky a stravování v trestaneckém táboře Nikolaj. Jeho ústní svědectví se vztahuje k éře, kdy tento pracovní tábor nebyl podle jeho názoru nepodobný nacistickým pracovním táborům, koncentrujícím nuceně nasazené. Nejvíce společných jmenovatelů měl podle něj se sovětskými pracovními tábory na Sibiři:

„Dostali jsme společnou celu na Pankráci, což bylo otřesné, poněvadž tam jsme byli namačkáni sice jenom jednu noc, ale vždycky dva na jeden starý slamník. Naprostá většina tam mezi námi byly kriminální živly. Druhý den jsme nasedli do několika autobusů. Odjeli jsme na ústřední tábor do Jáchymova, kde jsme byli převlečeni do takových různých starých hadrů, ještě snad po Němcích. Ty hadry sestávaly z toho, že to byly kožené boty, takové ty pracovní, do nich se dávaly onuce, což byla pro nás naprostá novinka, čili veliký hadr, který se musel umět uvázat. Prádlo bylo nesmírně, nechci říct jemné, ale prostě lehké, obecně takové bavlněné, jestli to říkám správně, ale nesmírně tenké prádlo. To byly spodky, košile, na to byla vesta bez rukávů a bez podšívky a krátké sako a samozřejmě kalhoty, z látky, které se říkalo halina. Bylo to obnošené. Na záda jsme dostali tři pruhy. Někteří tam měli taková kola, ale pak zjistili, že je jednodušší mávnout tou štětkou, takže tam měli červené nebo i žluté tři pruhy, přes celá záda dolů, takže ten člověk byl nápadný, nikde se nemohl pohybovat v normálním prostředí. A na hlavu jakoby vojenskou čepici – lodičku.

(...) Řekl jsem, že jsem tam přišel v listopadu 1952. Od 1. ledna 1953 se tam nějak změnil ten stravovací režim, asi se víc kradlo, a začal tam být vyloženě hlad. A ten hlad byl takový, že jsme prostě nemohli pracovat. A z toho mám dvě takové vzpomínky. Jednou se šlo ze závodu na Nikolaj, na tábor, to je asi 800m koridor, s oplocením z ostnatého drátu, kudy se chodilo, a vím, že jednou nás tam několik, asi dvanáct, nebo kolik lidí, prostě padlo slabostí, protože jsme neměli chleba. Den předtím byla jenom nějaká polívka a ono bylo horko, dusno a oni prostě padli a nemohli jsme odejít. Následek byl ten, že se zlepšila strava, protože když to viděli ti Rusové, ti inženýři, tak si vyjeli na velitelství závodu. Ne z nějakých humanitárních důvodů,

³⁰⁰ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 13. 10. 2007.

ale z toho důvodu, že prostě potřebovali pracovní síly, které byly schopné pracovat, a ne ty, kteří jim tam padají hlady.

(...) Nikolaj měl tenkrát čtyři baráky, čili to znamenalo, že tam bylo počítáno necelých osm set lidí. Ovšem tenkrát byl přecpaný, takže první dny jsme neměli vlastní postel. Museli jsme spát na místě někoho, kdo byl na noční směně.

(...) Na táboře byl neustále nedostatek topení. Představte si dřevěné baráky, které také neseděly přímo na půdě, ale byly na kůlech. Ze začátku byly ty kůly mezi podlahou a zeminou obité prkny, aby tam nefoukalo. Jenže pak se stalo, že tam někteří kluci z jednoho baráku udělali podkop a prokopali se až do oplocení, takže oni teď vytrhali ty prkna, aby bylo vidět, že tam nikdo není. Takže my jsme byli v baráku, dřevěném, kde byla podlaha, sice, myslím, byla dvojitá, ale místy bylo vidět zem, respektive v zimě sníh. Takže to byla taková zima, že si pamatuji, jak jednou ukáplo někomu na podzim kafe, které se tam nosilo na světnici v takových nádobách, ve kbelících, že do jara to neroztálo, protože na té podlaze bylo stále pod nulou.“³⁰¹

Smutně pikantní je fakt, že případ J. Málka neskončil amnestií v roce 1960, a tedy definitivním propuštěním. Komunistický režim pronásledoval Málka poměrně výjimečným způsobem i později v 60. letech, po jeho návratu do civilu.³⁰² Jeho příběh v této době již přímo nesouvisí s Jáchymovskem a sledovanými prožitky politické perzekuce v 50. letech, nicméně pro představu uvedeme ještě jeden úryvek z jeho vyprávění, který životní příběh studenta a aktivního národního socialisty „reakčního zaměření“ barvitě dokresluje:

*„Během toho mého vězení jsem v poslední době pracoval na povrchovém komandu, kde jsem se zaškolil, jsem dělal zedníka, omítkaře, u firmy Konstruktiva. Tady v Praze jsem věděl, že nemůžu nic dobrého dělat, tak jsem začal každý týden dojíždět na Slavkovsko, zpátky na tu Konstruktivu, ovšem jako civilní zaměstnanec, a pracoval jsem tam. Byli tam ještě někteří vězni, kriminální. Ne ti, které bych osobně znal, ale na pracovišti tam byli zaměstnaní. Tam jsem byl až do začátku, do prvních dní ledna 1961, kdy jsem nastoupil na vojnu. Z počátku to vypadalo tak, že na té vojně budeme jenom šest týdnů, nebo kolik, protože nám už bylo přes třicet let tenkrát, jenže oni přišli, moudré hlavy, na to, že jsme byli odvedeni ve svých osmnácti nebo devatenácti letech, a zjistilo se tedy, že tam máme sloužit ještě dva roky normálně. Tak jsem sloužil dva roky, ale ty jsem nedosloužil, protože mě opět sebrali a strčili mě jako recidivistu do Leopoldova.
(...)*

Sebrali mě za vyzrazení služebního tajemství a ještě rozvracení republiky. Rozvracení republiky sestávalo z toho, že jsme se scházeli jako bývalí maturanti, normální parta studentů, celá maturantská třída, a tam se

³⁰¹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Jiřím Málkem vedl Tomáš Bouška, 1. 8. 2007.

³⁰² Viz „Osobní vyšetřovací svazek proti Dr. Jiřímu Málkovi“ z 23. 3. 1962 s číslem V-4825 MV (Archiv bezp. složek MV ČR).

občas řekl politický vtip, to bylo samozřejmé, a občas se řeklo něco proti režimu. Pochopitelně, že jsme tam nedělali žádnou činnost, to byly, z hlediska soudu, verbální delikty. No a to ohrožení služebního tajemství bylo, že za mnou přijel kolega a já jsem mu řekl, že tam pracuju a že tam stavíme nějakou rampu a tak dále. Miněno rampa na nádraží, samozřejmě. Vyšetřováno to bylo jako odpalovací rampa, která tam však nikdy žádná nebyla. No ale dostal jsem za to 18 měsíců, což mi nevadilo. Jenže já jsem měl dosedět ještě tři roky, které mi byly podmíněně odpuštěny v tom roce 1960. Čili já jsem šel do Leopoldova s tím, že jsem měl, jak se říká, na krku čtyři a půl roku.“³⁰³

Dlužno dodat, že J. Málek byl podle vyšetřovacího spisu³⁰⁴ vzat do vazby 20. 3. 1962 (deset let po prvním uvěznění) a propuštěn na svobodu počátkem roku 1965 za účelem obnovy řízení. Do vězení už se nevrátil.

Nyní však zpátky k podmínkám a zacházení na Jáchymovsku. Ať už šlo o osobní hygienu, odění nebo stravu, mladým vězňům zejména začátkem 50. let v jáchymovských táborech jednoduše nestačily. Cíle, s jakými tyto vymoženosti a opatření moderní společnost zaváděla původně, tedy ochranu a prodloužení lidského zdraví, se podle vypovězených životních příběhů nedařilo v Jáchymově naplňovat. Aspekty brutálního zacházení, navíc v prostředí vysoce ionizujícího záření z přírodního uranu³⁰⁵, nárátoři interpretují se zjevnou nechutí. A. Bubník nejprve zdůraznil, že nelidské podmínky nebyly jen v pracovních táborech nebo v hlubině. Vazební věznice v Praze na Pankráci podle jeho slov skýtala pohled, který se měl jen těžko slučovat s dobou a místem, ve kterých se hrůzy odehrávaly. Jeho pouť po komunistických vězeních tam započala:

„Hrozný byl pohled, když jste tam viděl takzvané ‚řetězáře‘. ‚Řetězáři‘, to byli lidé, kteří se pokusili o útěk. Nebo tam chodili takzvaní ‚provazáři‘. ‚Provazáři‘, to byli zase lidé, kteří čekali na popravu. A když ti moji spoluvězni, už se nepamatuji na jejich jména, počítali, oni věděli, kolik jich je. A když najednou tam jeden chyběl, tak říkali: ‚Aha, tak toho už buď někam odvezli a pověsili, anebo ho odsoudili.‘ Ale tihle ti

³⁰³ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Jiřím Málkem vedl Tomáš Bouška, 1. 8. 2007.

³⁰⁴ Osobní vyšetřovací spis č. 1179 proti J. Málkovi, archivní č. V – 4825, zaveden dne 23. března 1962. Viz Příloha VII.

³⁰⁵ V roce 2007 se podle slov H. Procházky vůbec poprvé pokusili rekonstruovat životní podmínky a míru ozáření politických vězňů v granulární úpravně uranové rudy, v přilehlých táborech a v hlubině samotní vězni. V práci nazvané „OTK Vykmánov a NPT Vykmánov II – ‘L’“ uvádějí RNDr. Hubert Procházka a Zdeněk Kovařík, jak sami připouštějí, svůj „odborný odhad“ tehdejšího porušení bezpečnostních a hygienických pravidel provozu. Tištěná podoba textu má 20 stran, je psána česky a německy a vydává ji v omezeném nákladu KPV ČR.

„provazáři“, to byli vysloveně lidé, kteří byli dole až úplně v podzemí v kobkách, kde čekali na popravy. A ti „řetězáři“, to byli zase lidé, kteří utekli z nějakého tábora nebo odjinud, a ti opravdu měli na nohách takové železné objímky a od nich řetězy a byli přikováni ke stěně. To opravdu existovalo. I v té cele se ten vězeň nemohl pohybovat. On jenom seděl na takové stoličce a nemohl nic víc dělat. Když chtěl jít na „stranu“, tak tam měl nějaký škopíček, do kterého to udělal, a když chodili na procházce, tak si drželi za tělem ty řetězy, protože ty objímky měly takové výčnělky, tak oni museli chodit takhle s nohama od sebe, jinak by zakopli a upadli. Můžu Vám říci, že to byl strašný pohled. Pro mě jako pro dvacetiletého kluka, že něco takového vůbec existuje.“³⁰⁶

Nicméně i on zažil hrubé zacházení v jáchymovských táborech, navíc jako osoba obecně známá a po jeho soudu cíleně perzekvovaná o něco více než ostatní, méně známí vězni. A. Bubník ve svém vyprávění popsal také reflexi jednoho z nejkrvavějších útěků, který vešel do dějin československých táborů jako „útěk z dvanáctky“, tj. ze slavkovského tábora 12.³⁰⁷

„Přijeli jsme do Vykmanova u Ostrova nad Ohří, tam byl hlavní seřazovací tábor a z toho tábora nás rozdělili na různé tábory. Já jsem byl krátkou dobu hned vedle tohoto tábora, tam byl tábor eLko, kterému se říkalo tábor smrti, protože tam se ruda drtila, třídila, dávala do barelů a posílala do Ruska. To byl tábor, který byl opravdu táborem smrti. Kdo tam byl delší dobu, tak už jen z toho prachu a záření trpěl takovou újmou, že to někteří nevydrželi ani měsíc, jiní dva nebo tři měsíce a půl roku a někteří si odnesli újmu na celý život a zemřeli na rozklady krve, svalové tkáně, kostí a tak podobně. To byl nejhorší tábor. Já jsem tam byl jen vysloveně krátkou dobu, možná týden až čtrnáct dní a nedostal jsem se na tu drtírnu, dělal jsem tam jen pomocné práce. Pak přišel další transport, odvezli mě nahoru na Jáchymov a tam už jsem prošel spoustou všelijakých táborů. Jeden z nejhorších táborů byl Nikolaj nahoře nad Jáchymovem. To byl tábor, kde ještě byli němečtí retribuční[25], to byli lidé odsouzení v pětáctýřicátém roce. Tam vždycky velitel a „táborák“ zorganizovali v noci, někdy i přes den, takovou trestní výpravu. Vlítli na baráky a tyto státní vězně vyhnali ven, kde stáli někdy i v mrazu, a na těch světnicích všechno rozházeli a rozkopali. Kde jsme měli ve skříňkách jídlo, tak ho rozdupali a vyházeli. To bylo opravdu hrozné.(...) Pokud se pamatuji, tak prvním táborem byl Nikolaj, potom jsem přešel na XII, odtud jsem se dostal na Prokop, odtamtud na Ležnici, z Ležnice znovu na X, a potom jsem byl na té XII. Tam jsem se dostal bohužel za podezření z útěku.“

³⁰⁶ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Augustinem Bubníkem vedl Tomáš Bouška, 23. 8. 2007.

³⁰⁷ Jednalo se o plánovaný útěk více než tuctu politických vězňů. Uskutečnil se 14. 10. 1951 během odpolední směny ze šachty číslo 14, ke které slavkovský tábor číslo 12 příslušel. Útěk skončil nezdarem, několik vězňů bylo zastřeleno hned druhý den na útěku, zbytek byl odsouzen k trestu smrti nebo jejich tresty několikanásobně prodlouženy. Očitě svědectví o této události publikoval např. přeživší účastník útěku Karel Kukal ve své knize „Deset křížů“.

Jednou jsem byl s partou, která se pokusila o útěk. Já jsem jim dělal krátkou dobu takového odbíhače, odvážel jsem kámen od čelby na překopu k těžní věži. Tato parta mě jednou v neděli nevzala na směnu a v neděli večer se pokusili o útěk. Já mohu říci, že jsem měl možná znovu životní štěstí, nebo možná smůlu, že jsem se toho nemohl zúčastnit. Oni měli už dávno domluvenou partu, která se pokusí o útěk, a dokonce jim pomohl jeden příslušník hlídací čety. Nejhorší ale bylo, že je pochytili a postříleli, a když je přivezli zpět na ten tábor, hodili je tam na zem jako kus hadru a celý tábor kolem nich musel pochodovat, a běda když někdo smekl čepici nebo udělal křížek. To hned dostal od příslušníka pendrekem po hlavě a málem ho srazili k zemi. To bylo hrozné, vidět mrtvé, zastřelené kamarády. Byla to téměř celá parta toho Kukala, která se pokusila o útěk, a ten se jim nepodařil. Já jsem s nimi několik směn spolupracoval a na základě toho mě z tohoto tábora odvezli do Ruzyně. Mohu říci, že v Ruzyni jsem prožil něco podobného jako na Domečku. Stále ze mě chtěli vytřískat, že jsem o tom útěku věděl, a že jsem neinformoval Státní bezpečnost. Věděl jsem trošku, ale netušil jsem, že ta parta byla už dávno domluvená. Kukal pak o tom útěku napsal knížku³⁰⁸, a když jsem se s ním setkal, napsal mi do té knížky věnování: „Utekli jsme tobě. Díky Bohu.“ Tím, že mi utekli, mi vlastně zachránili život, protože kdybych s nimi šel, tak by mě možná zastřelili tak, jako ty ostatní.“³⁰⁹

A ani on se nevyhnul osobním trestům při výkonu trestu. Tzv. korekci popsal následovně:

„Takže celou tu dobu, co jsem byl na táborech na Jáchymovsku, když byly svátky vánoční, květnové události nebo jakékoliv jiné svátky, tak mě šoupli do korekce, jakmile jsem vyfáral ze šachty ještě mokrý a špinavý. Korekce byla věznice, která byla na tom táboře. Tam byly kobky a já jsem tam musel strávit ty svátky. Také jsem se nesměl pohybovat po táboře, protože jakmile ke mně přišli kamarádi a byli jsme dva nebo tři, tak už na té věži začala houkat siréna a už upozorňovali, že se nesmíme srocovat. Stále čekali, že se chystá útěk nebo něco takového. Tímto označením jsem trpěl až do konce vězení na lágrech.“

Dalším příkladem nelehkého přežívání v pracovních táborech jsou vzpomínky na msty a nenávist velitelů nebo řadových bachařů. Své pobyty v tzv. korekcích takto vysvětluje opět Z. Kovařík, kterého pronásledoval dokonce jeho někdejší vrstevník ze Skauta, táborový strážce Josef Kulek:

³⁰⁸ KUKAL, Karel. Deset křížů. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 2003.

³⁰⁹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Augustinem Bubníkem vedl Tomáš Bouška, 11. 6. 2007.

„Ale zřejmě se mně trošku mstil, protože já jsem se dostal už v tom padesátém prvním roce do korekce. Nevím proč, o Vánocích nás sedmačtyřicet lidí z toho elka sebrali a dali nás do korekce. Já jsem byl mezi těmi dvanácti, kteří byli v korekci na elku, a zbývající odvedli na vedlejší tábor, na to céčko. Tam jsem byl zhruba od dvacátého prosince a byli jsme tam až do dvanáctého ledna. Proč, zač, jsem se dodneška nedozvěděl. Korekce, to byla místnost, respektive dřevěná bouda, která měla dvě takové králíkárnny. Zhruba metr třicet široké, asi dva a půl metru dlouhé a metr sedmdesát pět vysoké. Já jsem měl metr sedmdesát sedm, tak už jsem musel být přikrčený. Tam nás nacpali šest a dali nám na noc dvě deky. Jednu deku jsme si dali pod sebe a pak jsme spali hlava nohy, hlava nohy, hlava nohy. Takhle jsme tam byli v šesti až do toho dvanáctého ledna. Ráno nám dali akorát jeden ešus nějaké melty, každému krajíček chleba, opravdu malý krajíček chleba. V poledne jsme dostali polévku, řídkou, zase s krajíčkem chleba, k večeři zase nějakou tu řídkou polévku s krajíčkem chleba, to bylo všechno. Umýt jsme se nemohli, na záchod tam byl žanek, takže ty potřeby jsme dělali do toho žanku. Ten žanek se na noc musel pověsit na dveře, protože bychom si tam nemohli jinak ani lehnout; horší bylo, když potom tam v noci třeba přilítl bachař, a jak to otevíral, tak z toho žanku to stříkalo. Nebylo to nic příjemného. Těžko se to vysvětluje. Věřím tomu, že tomu většina lidí nebude moc věřit, že si řekne: ‚Ten člověk si vymýšlí.‘ Ale bohužel, byla to skutečně pravda.

(...) S těmi ostatními jsem to ještě potom poznal tak, že když mě potom přeložili, tak jsem byl ještě jednou v korekci na tom elku. To jsem dostal třicet dní korekce a pak jsem byl na Nikolaji; když mě převezli na Nikolaj, tak najednou jsem přišel z práce a: ‚Kovařík na bránu,‘ tak jsem přišel na bránu: ‚Protože jste se dopustil kázeňského přestupku, máte týden korekce.‘ Za co? Neřekli, jaký kázeňský přestupek. To jsem se nedozvěděl, a tak jsem potom pátral, co se zase stalo, a zjistil jsem, když mě přišli navštívit ti známí moji, co mě znali, tak ti říkali: ‚Byl tady Koženej Pepek.‘ Tomu Josefovi Kulkovi jsme říkali Koženej Pepek. Já jsem se potom dozvěděl, že když přišla odpolední směna na šachtu Eduard, říkali: ‚Byl tam Koženej Pepek.‘ Tak já jsem věděl, že už půjdu do korekce, takže se mně stalo asi třikrát nebo čtyřikrát, že jsem na Nikolaji byl absolutně bezdůvodně dán do korekce.

T: Potkal jste ho někdy v civilu potom ještě, toho člověka?

N: Potkal jsem ho v civilu, asi rok poté, co jsem se vrátil, tak se mnou chtěl mluvit. Tak jsem říkal, my se spolu nemáme o čem bavit, absolutně nemáme o čem se spolu bavit. Pak jsem se s ním potkal asi v sedmdesátém osmém, nebo sedmdesátém devátém roce. Byl jsem zaměstnán v cukrovarech a v předkampaňovém provozu v závodě v Českém Meziříčí. Připravoval jsem tam nějaké věci na kampaň, protože jsem tam dělal jako projektant a konstruktér elektrikáře a dávali jsme tam do provozu nová zařízení, a najednou tam koukám, že tam pode mnou, pod tou vápenkou, to bylo asi pětadvacet metrů, říkám: ‚Toho chlapa znám.‘ A on to byl pan Kulek. Za týden nato už mně volali estébáci, a co prý dělám a jak dělám a jestli se chovám slušně, a tak dále. Takže on si nedal pokoj ani do poslední chvíle svého života.“³¹⁰

F. Šedivý vzpomněl na svůj příjezd na Jáchymovsko:

³¹⁰ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor se Zdeňkem Kovaříkem vedl Tomáš Bouška, 5. 12. 2007.

„Přijel jsem na Jáchymov 28. února 1953 z Mírova, kde jsem pobyl tři měsíce. (...) To byl transport přes celou republiku. Až v Jáchymově jsme teprve poznali, že jsme v prostředí a atmosféře koncentračních táborů. Když jsme přijeli, už se stmívalo. Teplota byla pod bodem mrazu, všude sníh. Jak jsem říkal, cestou jsme museli jet bez bot. Kdyby někdo chtěl utéct, tak bez bot to bylo nepředstavitelné. Někdo měl papuče, tak to měl lepší. Ale ti, co byli zatčení v létě a nebyli tam dost dlouho, na tom byli mnohem hůř. Někomu se podařilo sehnat teplé ponožky. A v těchto ponožkách chodili během cesty ven, když se šlo na záchod.“

Ani brig. gen. A. Husník na svůj příchod na Jáchymovsko nezapomněl. V rozhovoru jej popsal vzpomínkou na budování Ústředního tábora, který vznikl až v roce 1950. Dále pak prozradil, jakým způsobem byl na místě osobně trestán:

„Přivedli nás na Ústřední tábor. Ostříhali nám palici dohola, přestože by se to nemělo, protože rozsudky nebyly ještě pravomocný. Tam bylo nacpáno lidí! Tak udělali ve Vykmánově odlehčovací tábor, kam nás přivezli několik dní před Vánoci. Ještě tam nebyly žádné komandy. Teprve se to začínalo tvořit. Posílalo se to na různé doly, ale práce tam byla vždycky. Třeba najednou přišel kápo a říká: Ty, ty, deset lidí, okamžitě nabráno. Nějakého wachtmajstra nebo dva k nim dali. Tenkrát tam ještě byli modráci, vězeňská stráž. A šlo se třeba skládat uhlí.“

(...) Na eLku jsem byl v korekci několikrát za sebou. Tehdy chtěli, aby se každý hlásil číslem. Když mě zavolali do kanceláře, tak jsem tam vlezl a volal jsem číslem, který jsme původně měli. Pak to změnili, že jsme se museli hlásit „potrestaný“. To jsem odmítl zcela a hlásil jsem se číslem. A tak jsem šel do korekce, několikrát. Korekce tam byla ošklivá i za takové menší činy, protože člověk musel do práce na šichtu a po šichtě šel spát do té hrozně dřevěné boudy. Až daleko později se budovaly betonové a podobné. Byl jsem tam několikrát za to, že jsem se nenechal zlomit. Třeba celý týden po práci místo na odpočinek – on stejně nebyl moc velký, protože stále honili na nějaké brigády – jsem tam šel a tam jsem trucoval. Na eLku najednou vybrali skupinu asi sedmi lidí. Bylo zajímavé, že zrovna mě, Kovaříka, Šandu a ještě jednoho, které po práci, ze soboty na neděli – pracovalo se i v sobotu – izolovali v korekci. V době, kdy nastoupil ministr Barák. Byla to izolace nebezpečných živlů. Byli jsme od ostatních oddělení, ale potravu jsme dostali stejnou. Byly tam šíleně stísněné podmínky. V buňkách, který byly tak půl druhého na metr, jsme byli čtyři a kýbl, barel na potřebu. Nakonec, ještě než jsme odcházeli, tak tam zavřeli jednoho kriminálního, ostrého chlapa. Toho tam nechali a ten jim to napůl rozboural.“

Také dr. J. Pospíšil v rozhovoru vyjasnil, jaké zacházení zažíval na Jáchymovsku:

„N: (...) Strčit do korekce, a to bylo normální. Na sváteční dny jsme chodili na eLku do korekce pravidelně. To byl třeba den rolníků! Na prvního máje, na Říjnovou revoluci nebo na Vítězný únor. Přišli pro nás s dekami a bylo

T: A jaká tam byla ta korekce?

N: Tam byla celkem slušná korekce, ta nová. Předtím to bylo ve sklepě na uhlí, na brambory. A kromě korekce byla šikana. Dovedete si představit ty tisíce barelů, které my jsme přerovnávali, navíc úplně zbytečně? Hromada písku se jako na brigádě přehazovala lopatami sem a tam. V zimě se v šest hodin večer museli vyhrabat z kamen uhlíky a hotovo. Žádné topení. Všechny ty stavby táborových ubikací byly na kůlech a měly dole deskové obložení, aby barák nepromrzal. Tábor „L“ byl jediný tábor, kde to bylo volné a pod podlahou foukal jednoduše vítr. Teď tam nebyla voda. Vůbec tam nebyly sprchy. Ty byly na táboře, na korekci v podobě studené vody. Já si vzpomínám, jak si Radim Kuthan umýval obličej kafem. Nebyla prostě voda!“³¹¹

J. Kycka se řízením osudu ocitl na konci roku 1952 tam, odkud byl na jaře téhož roku bez varování odvezen: v jáchymovských dolech. Původně civilní zaměstnanec národního podniku Jáchymovské doly se, díky obžalobě a osmnáctiletému trestu odnětí svobody, stal politickým vězněm, který podle zaznamenaného vyprávění strávil nucenou prací na uranu osm let. Absurditu této situace popsal v našem rozhovoru, stejně jako tzv. ruský autobus, tj. fenomén, který by asi těžko někdo neznalý situace hledal v polovině 20. století v srdci Evropy. V neposlední řadě poodkryl systém fungování „náhodných“ rizik v podobě bicího komanda, které vážně a řízeně šikanovalo politické vězně:

„T: Kam vás pak po soudu převezli?

N: Byl jsem převezen na ústřední lágr. To ještě bylo v Jáchymově u Bratrství. Tam nás ostříhali, převlékli, nafasovali jsme věci. Dostali jsme dvě deky, ešus, lžící a oblečení – halinu. Každého tam rozdělili, mě dali na Vršek a pak mě odvezli na Nikolaje. Z Nikolaje zase po čtyřech letech na Rovnost. Celkově jsem si odseděl 8 let, na amnestii 1960 jsem šel domů.

T: Jaké byly vztahy na lágru, měl jste tam nějaké známé nebo kamarády?

³¹¹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Dr. Janem Pospíšilem vedl Tomáš Bouška, 7. 6. 2008.

N: Kamarádi tam byli. Když jsem přišel, tak třeba ze Slavkova přišli najednou dva starší chlapi. Vím, že dělali na šachtě jedenáct, několikrát jsem jim s něčím vyhověl, protože jsem na Slavkově ještě v civilu fáral jako důlní kontrolor. Přinesli mi cukr a tabák. Ovšem pro ně za to hrozil kriminál.

T: Jaký to byl pocit, když jste se původně jako civilní zaměstnanec jáchymovských dolů najednou ocitnul na tomtéž místě jako mukl?

N: Nedalo se nic dělat. Musel jsem tam být, věděl jsem prakticky, proč tam jsem. Byla to taková bezmocnost. Viděl jsem, jak se civilové, kteří mě znali, jak se ke mně hrnuli. Já jim říkám: „Hele, jdi dál, pokračuj, nevšímej si mě.“ Protože jsem měl zase obavy, že mě určitě sledovali a byli by bývali další lidé nešťastní. Moje manželka bydlela v Jáchymově, ale já jsem za ní nikoho neposlal, protože bych ji jinak vystavoval nebezpečí a jednak taky toho člověka, protože ona byla pod drobnohledem určitě také. Několikrát taky přišla, když jsme jeli v ruském autobuse. Víte, co to je?

T: Ne. Mohl byste to upřesnit?

N: To muselo za sebou nastoupit třeba dvě stě padesát lidí. Vždycky podle toho, kolik šlo na směnu. Odpočetli nás na apelplacu a pak jsme se museli srazit tak, že jsme se dotýkali i bokama i tělama. Pak nás omotali ocelovým lanem, asi pět milimetrů silným. To zamkli visacím zámkem a takhle ten balík pochodoval. Tedy pochodoval, kolíbal se a šel na šachtu, protože ze šachty Eduard na Nikolaj bylo asi osm set až devět set metrů. Museli jsme jít taky po hlavní cestě, kde nebyl koridor, kde nebyly dráty, až k hlavní šachtě, tak to trvalo někdy i hodinu, než jsme se tam takhle dokolíbali.

T: Jaké panovaly podmínky na táboře Nikolaj, kam jste byl pak převezen?

Tábor Nikolaj byl považován za jeden z nejhorších lágrů. Tam vládl nějaký Schamberger.³¹² Bylo tam komando, které nutilo vězně odsouzené Státním soudem – neříkalo se politické, ale říkalo se státní –, tak je nutili podepisovat socialistické závazky. Člověk se zavazoval, že splní nějaký nadprůměr, nad sto procent. Když to nepodepsal, tak ho to komando zmlátilo.

T: Víte, kdo tvořil toto komando?

N: Komando vedl nějaký Jeníček. Bylo jich tam asi dvanáct, co si tak pamatuju. To byl Baxa, Kužela, Jirka, Grygar. Poslední jejich čin byl, když někdo přiletěl na barák a zařval, že bijou Honzu Mátlu a Sošenkeho. Nevím, kdo to zakřičel, ale řekli jsme, že si to nenecháme líbit. Tak jsme na ně vtrhli do vrátnice a ti z ní skákali strachy oknami. Vždycky si totiž lidi zavolali na vrátnici. Tak tam dostalo to komando parádní výprask. To si je tam odnesli všechny na marodku a pak toho Jeníčka odsunuli dolů na tábor „L“.³¹³

³¹² Ladislav Schamberger (1923). Do služeb ministerstva vnitra vstoupil hned v červnu roku 1945. Kariéru na ministerstvu ukončil v roce 1978 jako příslušník SNB v Sokolově v hodnosti nadporučíka. V roce 1957 obdržel medaili Za službu vlasti. Je také nositelem Čestného odznaku SNB. Srovnej: BURSÍK, Tomáš. Trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961, c.d., s. 127.

³¹³ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Jozefem Kyckou vedl Tomáš Bouška, 8. 12. 2007.

Adventista M. Šlechta měl díky svému přesvědčení na Jáchymovsku (stejně jako v kamenných věznicích) korekci „jistou“, i když podle jeho slov později přísnost dozorců polevila. Jeho detailní popis tábora Nikolaj, pracovních úkolů a podmínky přežívání v něm patří mezi cenné vzpomínky na tento vyhlášený „koncentrák“, jak mu někteří političtí vězni říkali:

„N: V sobotu jsem do práce nenastupoval. To mne odvedli do tzv. korekce, to je vězení ve vězení. Tam jsem trávil bez jídla a tepla na holé podlaze dobu až do pondělního nástupu do práce. Ale časem si na mě zvykli a nechávali mne relativně na pokoji.

(...) Tábor Nikolaj byl v té době pověstný tvrdým režimem. Jako každý takový vězeňský tábor byl vybaven řadami dlouhých dřevěných baráků. Středem baráku vede dlouhá chodba a po obou stranách jsou světnice s patrovými lůžky pro 20 až 30 obyvatel. Tábor dokola ohraničuje dvojitý plot z ostnatého drátu, nejméně 3 metry vysoký, mezi ploty je asi 2 metry široký tzv. koridor, vysypaný pečlivě uhrabaným bílým pískem. V rozích stojí vysoké věže se strážnými budkami – špačkárnami, pro strážce se samopaly. Od plotu do vzdálenosti tří metrů je ostnatým drátem ještě vyznačeno ostřelované pásmo s upozorněním, že v něm může být na každého bez vyzvání stříleno.

T: Jak to v táboře vypadalo?

N: V táboře bylo ubytováno několik stovek vězňů na hornické práce na šachtě Eduard. Třikrát denně byly kontrolní sčítací nástupy, v 6 hod., ve 14 hod. a ve 22 hodin. Ke sčítání všichni vězňové museli opustit baráky a postavit se v zákrytech do pětistupů na táborové nástupiště a bez ohledu na počasí tam stát, dokud je strážní nespočítali, jestli počet souhlasí, někdy to trvalo hodiny. Rovněž třikrát denně nastupovali vězňové – horníci na své směny na šachtu. Celá směna se seřadila do pětistupu těsně jeden na druhého, kolem dokola zástupu bylo nataženo ocelové lano, které krajní pochodující drželi pod paží, a takto spoutaní do vězeňského autobusu pochodovali pod strážemi na sebe namačkaní po silnici asi kilometr na šachtu Eduard. Toho jsem byl ušetřen.

U nejvýše položeného městečka v Čechách, u Božího Daru, měla být vybudována sypaná přehrada k zadržování vody jako rezervoár pro pitnou vodu pro okolí. Jak jinak v té době, práci vězňů. Na stavbu nás vozily autobusy. Dostal jsem lopatu, abych s ní pracoval. Byla však taková zima, že jsem toho nebyl schopen. Neměli jsme žádné teplé oblečení, a tak jsem měl jediný zájem – najít si prázdný pytel od cementu a jeho papír si nacpat do rukávů ubohého kabátku, do nohavic a do bot. A pokud možno co nejméně se v té zimě pohybovat. Když jsem před několika lety s výpravou bývalých spoluvězňů opět Boží Dar navštívil, ptal jsem se na osud té nádrže. Je z toho zabahněná mokřina. (...) Zvolil jsem si osobní úkol – získat nůž. Našel jsem pilku na železo, zlomil ji v půli, část obalil hadrem a zbytek jsem celý den brousil na plochém kameni,

abych měl použitelné ostří. Nůž jsme samozřejmě mít nesměli, takže jsem ho do tábora propašoval přes očekávaný filcunk ukrytý pod chodidlem v botě. K čemu jsem ho potřeboval?

*Dostávali jsme pravidelné přiděly potravin. Asi 15 kostek cukru na týden a asi tříkilový bochník chleba, který nám měl vystačit na 8 dní. Musím přiznat, že chleba to byl na tu dobu vynikající. Měl jsem to pěkně rozdělené na osminky, jenže hned první den mi někdo celý schovaný zbytek bochníku ukradl, přece jen jsme byli mezi zloději. Proti takové krádeži byla pouze jediná ochrana. Prostě celý bochník sníst hned první den. A zbývající dny hladovět, jinak to nešlo. Dnes si nedovedu představit, jak jsem mohl přes noc sníst celý tříkilový bochník chleba, ale bylo to tak. Hlad zbývajících dní jsem zaháněl brigádou na loupání brambor v táborové kuchyni, za což se nám kuchaři odměňovali darováním zbytků jídel. Brambory ovšem mohl loupat jen ten, kdo kuchařům ukázal, že má nůž, a k tomu jsem si ten nůž vyrobil.*³¹⁴

M. Šlechta také připomněl důležitou roli osvětových důstojníků, kteří na táboře vedli politická školení vězňů a byli obecně pro smích:

„T: Jak vzpomínáte na politická školení?

N: To nahnali celý tábor vězňů do kulturního sálu a tam nám politický důstojník přednášel politiku. Dodnes si pamatuji s jakým odhodlaným nadšením blouzl o blížící se válce: „Nebude dlouho trvat a okovaná bota rudoarmějce bude dupat po va al stre etu“ (Wall streetu). Jeho výslovnost říkám přesně foneticky k posouzení jeho intelektuální vybavenosti četbou politických brožůrek. Aby k válce nedošlo, zemřel Stalin v nejvyšší čas.

Na Nikolaji jsem měl možnost všimnout si zajímavého fenoménu. Neděle bývaly přece jenom méně hektické. Kterýsi strážný obsluhující táborový rozhlas se zajímal i o vážnou hudbu a tak nás svou zálibou o nedělích obšťastňoval. Na jednu neděli ohlásil, že bude z desek přehrávat celou Smetanovu Prodanou nevěstu. Protože to je odjakživa mé nejzamílovanější hudební dílo, těšil jsem se na to. Protože to je tak česká hudba, byl jsem přesvědčen, že poslech vzbudí zájem mnoha Čechů. Reproductory byly pouze na chodbách baráků a nelitoval jsem sednout si k poslechu na chodbě pod reproduktorem na podlahu. Jaké bylo mé překvapení, když vedle mne pod reproduktorem na podlaze seděli jen samí Němci a já mezi nimi jediný Čech. Češi místo poslechu Prodané nevěsty mastili karty.“

Po pečlivé úvaze na tomto místě přistupuji k obsáhlejší citaci rozhovoru s A. Mackem, neboť obsah následujícího úryvku vyprávění je mimořádný. Tento mladý politický vězeň

³¹⁴ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Miroslavem Šlechtou vedl Michal Louč, 20. 10. 2007.

odsouzený na dvanáct let popisuje, jako náhodou se připlétl k informaci o plánovaném útěku spoluvězňů, který podle vlastních slov odmítl. Avšak nenahlásil strážcům. Za to ho po surovém vyšetřování a „vazbě ve vazbě“ v bývalém klášteře na Mariánské státní prokurátor odsoudil k dodatečným 20 letům odnětí svobody. Samotní aktéři útěku však dostali trest smrti. Očitý svědek tohoto omračujícího příběhu jej v rozhovoru pojmenoval takto:

„T: Kam jste byl na Jáchymově přiřazený?

N: Protože mi bylo 19 roků a byl jsem blízký mladistvému věku, tak mě poslali na Mariánskou[6]. Na Mariánské byli především retribuční vězni a kriminální, ale byli většinou nevinní a dostali trest často jenom za to, že nosili uniformy a podobně. Bylo to v porovnání s ostatními tábory celkem dobré, žádná zvláštní buzerace tam nebyla a podmínky byly celkem snesitelné. Začal jsem tam pracovat na šachtě Adam, která tenkrát ještě ani vlastně šachtou nebyla a teprve my jsme začali razit hloubení pro její existenci. Na vrcholu kopce byla mýtina, kde se razilo hloubení v průměru 10 x 10 metrů. Ze strategického hlediska: byl to kopec s loukou, která měla asi 10 – 15 hektarů a kolem dokola vedl les. Dělalो nás tam asi deset vězňů, čtyři civilisti a dva esenbáci. Nebyly tam žádné kulometné věže, ostatný drát nebo vlčáci. Byla tam jen postavená dřevěná bouda, která sloužila z poloviny na nářadí a v další čtvrtině měl stavitel plány a v druhé čtvrtině bylo střelivo. A bachaři nás tam ani moc nehlídali. Úplně to lákalo k tomu využít toho. Mluvil jsem o tom s Jardou Kyselou, který měl asi také 12 roků, takže taky nebyl žádný měsíčkář a byli jsme naladěni oba na stejnou vlnu. Říkal jsem mu, že se toho musí využít. Chtělo to ale nějakou přípravu, ale ta zase nemohla být moc velká, protože se to mohlo ze dne na den změnit. Jakmile by dosáhlo hloubení určité hloubky, začaly by se dělat štoly, a to by přibýlo dalších vězňů a s nimi různých opatření. Nechávali jsem si to projít hlavou a postupně jsme se skamarádili s Jardou Kyselou, Dánou Štěpánem, s Janouchem a s Tipplem. On byl původem Rakušák a neměl Čechy rád a choval se k nim arogantně. Uplynulo asi týden a Jarda Kysela přišel za mnou a povídá: „Lojzo, chceš zdrhnout? S Tipplem se znáš, že jo? Chystáme útěk z Adama. Já omráčím bachaře železnou tyčí a vezmu mu pistoli a automat a přepadneme toho druhého bachaře. Pokud to přežije, tak ho necháme ležet nahoře a toho druhého bachaře a civilisty svážeme a svezeme je do šachty. Muklů, kteří o tom nebudou vědět se zeptáme, jestli půjdou s námi. Bachaře svlečeme z uniforem, vezmeme samopaly a povedeme mukly jako eskortu, pak zastavíme Tatra 111. Šoféra se závodníkem spoutáme a hodíme je na korbu auta a pojedeme na hranice. Jseš pro?“ Odpověděl jsem mu, že jsem zásadně proti, protože jsem nikdy nikomu neublížil a nelíbil se mi ten plán. Nechtěl jsem, aby na základě mé touhy po svobodě útekem přišel někdo o život. Proto mi řekl, abych na to zapomněl a že to také neprovede. Druhý den ráno slyším alarm a sirény a vidím asi padesát bachařů s automatama. Ten moment mi bylo jasné, co se stalo. Oni ten útěk provedli.

T: Povedl se jim jejich plán?

N: Víceméně se jim to podle plánu dařilo. Jarda Kyselů omráčil prvního bachaře a Janouch pak zamířil na druhého bachaře. Ten ale ze sebe chtěl udělat hrdinu, tak mu skočil pod ruce, kde měl Janouch pistolí. A ta potom vystřelila a prostřelila mu dlaň na pravé ruce. Janouch mu to zavázal. Vysvlekli je z uniform. Útěku se zúčastnilo celkem pět kamarádů – Janouch, Vejmělek, Kysela, Tippl a Slávek Kronus[7]. Bachaře, který byl omráčený a který vypadal, že je mrtvý, zavlékli do dřevěné boudy. To byla jejich osudová chyba na které ztroskotali. Dělal se, že je mrtvý a tak jen poslouchal, co se mimo boudu děje. Jinak všechny ostatní – bachaře, civilisty a ostatní vězně svezli do šachty. Šli pak na hlavní silnici směrem na Abertamy. Zraněný bachař čekal na tento okamžik, a když slyšel, že kluci odešli, tak vyrazil z boudy a letěl z kopce dolů to ohlásit. Kluci počítali s tím, že budou mít přibližně osmihodinový náskok a za tento se dostanou až na hranice. Chytili je za několik hodin. Ještě se jim nepodařilo žádnou Tatru 111 směrem z Jáchymova chytit. Postavili je pak k Tatře 111, kde je začali mlátit. Podle jejich vyprávění to muselo být opravdu hrozné. Dáňa Štěpán, který měl velmi rád jazz, dostal pažbou samopalů ránu do čelisti a spadl do příkopu. A bachař řekl: „Ty kurvo, ty budeš ještě utíkat?“ a střelil ho do hlavy. Dáňa ležel na zádech v příkopě a v obklíčení, takže myšlenka na útěk nepřipadala vůbec do úvahy, a tak se vlastně ten bachař chtěl jen odreagovat za cenu mladého života, který nechtěl nic jiného než trochu té svobody. Bachař dodnes žije v Praze, druhý z těch bachařů chtěl svědčit, ale soud nikdy nebyl a nebude, protože prokurátorka řekla Jirkovi Málkovi, který toto vyšetřoval: „A kde máte tu prostřelenou lebku pana Štěpána?“ Jirka nechal vyhrabat desítky hrobů, ale jak dokázat, že ta dotyčná lebka patří právě Dáňovi? Kluci si pak museli lehnout na korbu spolu s mrtvolou Dáni a odvezli je na tábor Mariánská, ve kterém už byl vyhlášený nástup, a čekali jsme, co bude. Přijeli na lágr, kde se museli postavit před nás. Jako na potvoru jsem stál hned u brány, a proto jsem měl Dáňu Štěpána přímo před sebou. Nechtělo se mi věřit, že ještě ráno jsem ho viděl živého. Měl moc výbornou náladu, protože věděl, že utečou, což já jsem ale nevěděl. Tipplovi se podařilo utéct, ale u Karlových Varů ho chytili. Když ho chytili, dovedli ho taky na lágr, abysme viděli, že se mu také nepodařilo utéct. Prikázali mu, aby mluvil a on pak ukázal mlčky na mě. To už jsem věděl, že je průser.

T: Kam Vás vzali na výslechy?

N:Tippl kromě mne vyjmenoval ještě několik vězňů, kteří také chystali útěk tuším ze šachty Evy. Vzali nás společně na Mariánskou do kláštera[8]. Na jedné straně byly místnosti, ve kterých vyslýchali, a na druhé straně byla zeď s okna, kam jsme si museli kleknout. Nemohli jsme se ani opřít o tu zeď, abychom si trochu odpočinuli. Klečet jsme museli dva dny a jednu noc. Pak nám dovolili na chodbu lehnout, ale museli jsme roztáhnout ruce a nohy. Chodil kolem nás bachař a vždycky, když šel kolem nás, tak jsme museli zdvihnout hlavu a ukázat tím, že nespíme. Když někdo z nás tu hlavu nezvedl tak následoval hrubý kopanec do boku anebo žeber. To jsou tak sadistické brutality, které si člověk nedokáže ani představit. Pak nás volali jednotlivě na výslechy. Během dvou minut poté, co tam někdo vešel, jsme slyšeli strašlivý řev. První šel Tippl, což byl víceméně organizátor celého útěku. Z výslechové místnosti ho vytáhli tím způsobem, že na rukách měl železka, za které ho táhli ke katrovým dveřím a tam ho zavěsili. Dotýkal se pouze špičkama země. Já jsem se modlil, abych byl alespoň poslední na řadě. Když jsem tam posleze vešel, viděl jsem na stole různé bejčáky. Řekli: „Tak spratku, vyber si, kterým chceš nařezat!“ Ještě jsem si musel vybrat, kterým bejčákem, bych chtěl být mlácený! V rohu stál Jarda Kysela, který mě usvědčoval. Bachařům jsem řekl, že

jsem sice utéct chtěl, ale že se mi nelíbil ten způsob. Jarda Kysela mluvil naštěstí to samé. Výsledky probíhaly asi týden. Odehrávaly se v tom klášteře, ale věznění jsme byli ve vile vedle kláštera, kterou zabavili nějakému sudetskému Němci a kde ve sklepě zřídili dvě cely. Pokud jsme nebyli na výsleších, tak jsme museli kopat sklep pro nějaký barák asi o velikosti 15x30x2 metry. Bylo krásné září, my jsme se potili, měli jsme hlad a žízeň. Poblíž výkopu postavili bachaři pětilitrovou nádobu s vodou. Prvnímu, kdo našel odvahu a šel se napít, vyrazil bachař všechny přední zuby kopancem bagančem do čelisti.“³¹⁵

Na Jáchymovsko se narátoři dostali podle svých slov až po vyšetřování a vynesení rozsudku, často v řetězci bohatého putování z věznice do věznice a z tábora do tábora. Nedá se říci, že v době „před“ Jáchymovem s nimi bylo hrubě zacházeno vinou praktik jednoho specifického „pracoviště“ či vyšetřovatele nebo dozorce více, než v táborech a dolových oblastech. Přesto bývalí političtí vězni vzpomínají na život v táborech (nazývaných „koncentráky“ nebo „lágry“)³¹⁶ lépe, než na život na celách kamenných věznic.

3.2.5 Pracovní rutina v táborech a při dobývání a zpracování uranové rudy.

Práce politických vězňů v uranových dolech a přilehlém povrchovém zázemí znamenala pro trestané striktní denní a noční režim o třech směnách, samozřejmě bez volných víkendů a dovolených. Za velmi primitivních podmínek se pracující vězni myli, stravovali i ošetřovali. Na Jáchymovsku byli ubytováni v dřevěných barácích, do kterých foukalo a v zimním období se zpravidla nikdy nedaly a nesměly vytápět na komfortní teplotu. Podobně vypadaly i pracovní postupy a nástroje, kterými muklové dobývali rudu a obstarávali související pracovní procesy. Tyto podmínky nutili každého vězně k vysoké ostražitosti a vzájemné spolupráci s příslušníky „stejného vězeňského kmene“, díky které se mohli udržet v relativní fyzické i mentální kondici. Životní podmínky v pracovních táborech se také měnily v čase a místě, každý tábor ovládala odlišná atmosféra. „Vězňům se rozdíl mezi dvěma lágry mohly jevit mnohem propastnější než např. rozdíl mezi životem na svobodě a za mřížemi.

³¹⁵ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor Aloisem Mackem vedla Klára Pinerová, 30. června 2006.

³¹⁶ PETRÁŠOVÁ, Ludmila. Vězeňské tábory..., c. d., s. 344.

Rozdíly nebyly způsobovány vězeňskými předpisy, ale atmosférou jednotlivých trestaneckých táborů.³¹⁷

Ačkoli byl každý politický vězeň vystaven přímému nebezpečí při používání primitivního nářadí v radioaktivním prostředí šachet a úpravny rudy, mohl se v souvislosti s různými brigádami a povrchovými pracemi dostat i do opačné situace. Možnost nečekaného relativního odpočinku využil brig. gen. A. Husník následovně:

„Koncem zimy 1951 šlo naše komando skládat vagony do Ostrova na nádraží. Tam se najednou stala porucha na dopravníku. Na dopravník se házelo z vagonů zevnitř, kdežto takhle se muselo házet přes. Pochopitelně vykládka vagonů trvala dvakrát tak dlouho. Dneska si retrospektivně uvědomuji, že bachař, co nás hlídal, snad u mě na vojně sloužil, protože mě zavolal jménem a zeptal se, jestli bych to nedovedl opravit. Pochopitelně jsem řekl, že jo, přestože jsem neměl ponětí, o co může jít. Mohl jsem se ulít od lopaty. Díval jsem se na to a pak jsem řekl, že musím vyšplhat na konec. Vylezl jsem nahoru. Byl spadlý řemínek náhonu, byl moc vytaháný. Tak jsem říkal: „Jó, pane strážmistr, to víte, já nemám žádné nářadí.“ A on říkal: „Zavoláme skladníka.“ Ten skladník říkal: „Jo, něco tam mám, já to přinesu.“ Tak jsem říkal: „Kdepak, já slezu dolů, musím si vybrat.“ To víte: čas, čas, aby se nemuselo házet. Nakonec jsem to správil, slezl jsem dolů a říkal jsem: „Tak to pusťte!“ A ono to běželo.“³¹⁸

Ing. F. Šedivý vzpomněl situaci rovněž na povrchovém pracovišti, kdy spoře oblečené vězeňské stavební komando zastihl silný mráz:

„Hned druhý den po příjezdu jsem byl odvelen na výstavbu sídliště v Ostrově [nad Ohří]. Třetí den byl katastrofální. Ráno byla mlha, přes noc mrzlo, i když už byl březen. Když byla mlha, tak vězně na stavbu nepouštěli. Nechali nás stát mezi baráky obvykle tak do jedenácti hodin, kdy se mlha rozplynula. Jenže tento den k tomu nedošlo, mlha se nerozpustila a my jsme tam museli stát dál. Namrzaly nám nosy, lidé přešlapovali a bachaři si dole pod námi udělali oheň. Ale tak, aby teplo nešlo k nám a ještě k tomu měli kožichy a filcáky. Pokud jste měl kožené boty a vyfasoval jste onuce, které byly z umělého plátna, tak to pěkně zámlo. Klidně se v takových botách dalo namrznout. Pokud jste měl gumové holínky, váš osud byl

³¹⁷ Život vězňů v táborech viz např. BURSÍK, T.: *Trestanecké pracovní tábory...*s. 82–85.

³¹⁸ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Brig. gen. Antonínem Husníkem vedl Tomáš Bouška, 23. 9. 2009.

*zpečetěný. Takhle jsme to tam strávili asi do pěti hodin. Už si to přesně nepamatuji, ale řádově desítky lidí měly omrzliny. Bachařům to bylo úplně jedno.*³¹⁹

Adventista M. Šlechta si dle vlastního komentáře po dobu výkonu trestu osvojil různé zednické práce, avšak trestu za své náboženské přesvědčení stejně neunikl:

„Byl jsem zařazen do stavební čety. Naučil jsem se tam stavět cihlové zdi, příčky a dokonce i komíny. Tyto znalosti jsem ocenil později, když jsem vlastními silami budoval pro rodinu svoji starou polorozpadlou rekreační chalupu. Několik měsíců jsem také opravoval jako gumař vězeňské gumové pracovní holinky. V sobotu jsem do práce nenastupoval. To mne odvedli do tzv. korekce, to je vězení ve vězení. Tam jsem trávil bez jídla a tepla na holé podlaze dobu až do pondělního nástupu do práce. Ale časem si na mě zvykli a nechávali mne relativně na pokoji.“

Mladý mukl A. Macek patřil mezi ty vězně, kteří zažili na vlastní kůži životu nebezpečnou práci na úpravě uranové rudy, které se mezi vězni říkalo Věž smrti.³²⁰ Podle svých slov zde zažíval okamžitou reakci organismu na ionizující záření zpracovávané rudy a jeho svědectví je cenným poznatkem „lidského“ prožitku nucené práce na Jáchymovsku. Tábor „L“, na který vzpomíná, mezi vězni proslul otrockou prací s trvalými následky. Bez zajímavosti není ani jeho interpretace kamarádské výpomoci, které přisuzuje své přežití. Vztahy mezi vězni se právě díky těmto konkrétním projevům přátelství utvrdili na desítky let, ne-li navždy.

„To bylo asi po roce pobytu na Borech. Už mě ale neposlali na šachtu, ale poslali mě na Vykmánov I [narátor měl patrně na mysli tábor Vykmánov II.] Elko = likvidační tábor. Byl tam velitel, kterému jsme

³¹⁹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Ing. Františkem Šedivým vedl Tomáš Bouška, 2. 4. 2007.

³²⁰ „Pouze dva baráky stály u nechvalně proslulé čtyřpatrové třídicí věže v táboře Vykmánov II (tábor „L“). Muklové tuto věž nazývali Věž smrti. Jednalo se o zpracovací linku konečné úpravy uranových rud, jež sem byla dovážena z celé uranové oblasti. Do provozu byla dána na jaře roku 1951. Při obsluze tohoto zařízení pracovalo kolem 150 vězňů, vesměs všichni s trestem nad deset let. Odsouzení zde pracovali ve vysoce radioaktivním prostředí v otřesných pracovních podmínkách.“ Zdroj: BURSÍK, T.: *Trestanecké pracovní tábory...*s. 80.

říkali Šlachťák.³²¹ Byl původně řezníkem a podle toho i vypadal. Na elku byl člověk vystavený 24 hodin denně radioaktivnímu záření, protože pracoviště OTK - Oddělení Technické Kontroly, kde se svázela ruda z celého Jáchymova a kde se také mlela, plnila do barelu, třídila a nakládala do vagonu, byla od lágru oddělena jen jednoduchým ostnatým drátem. Po mém příjezdu mě Šlachťák přebíral se slovy: „Macek, Macek já vás odněkud znám! Kde jste byl? Na Mariánské? To já si vás pamatuju z procesu na Jáchymově. Máte se na co těšit! Z tohoto lágru se dostanete jenom nohama napřed.“ Šel jsem pracovat do drobilky. Byly tam drobilky dvě, v jedničce se zpracovávala ruda, která měla jenom málo uranu, takzvaná chudá ruda, ale přesto se to muselo rozemlet a silná radioaktivní ruda se zpracovávala v drobilce ve dvojce. V této se zpracovávala silně radioaktivní ruda a potom smolinec – černý jako uhlí, těžký jako olovo a síla záření taková, že stačilo, abych se přiblížil a dostal jsem hned silné krvácení z nosu. Zpracovával se tím způsobem, že se vysypal z bedýnek na jednu hromadu, my jsme si stoupli kolem vzniklého kužele a malými lopatkami a za pochodu nabírali a odkládali rudu na kraj vedle hromady. Vznikl tak prstenec a my neúnavně ten prstenec dávali zpět do kruhu, až zase vznikl kužel. Toto se dělalo asi třikrát, čtyřikrát – prostě typická ruská technika. Kluci věděli, jak tím trpím, a tak tu práci dělali za mne – já se snažil tuto kamarádskou pomoc vynahradit jinými pracemi, přesto jsem si jistý, že mi tím zachránili život. Snažil jsem se to klukům vykompenzovat v případě, když jsme zpracovávali silnou rudu, u které už jsem nekrvácel.“³²²

Další zcela unikátní svědectví poskytl Z. Kovařík na téma pracovního postupu při drcení a granulaci uranové rudy na zmiňovaném Oddělení technické kontroly. Jeho detailní popis manuální vězeňské práce při zpracování a nakládání rudy patří mezi exemplární příklady přínosu orální historie při poznávání méně nebo vůbec nezdokumentovaných historických událostí. Jako jeden z nejmladších tamějších vězňů poznal rutinu na Věži smrti z několika pracovních pozic a referuje o svých zážitcích s velkým detailem:

³²¹ Miroslav Píbil sloužil od června 1949 v útvaru Jeřáb. Takřka celou první polovinu 50. let strávil ve funkci velitele trestaneckého pracovního tábora Vykmánov II (tábor „L“). Na Jáchymovsku působil v různých funkcích až do roku 1959. Političtí vězni jej znali i pod přezdívkou Šlachťák. Poté se v rámci služby přesunul na Pardubicko. Do důchodu odešel v roce 1976. V průběhu své kariéry byl několikrát vyznamenán.

K útvaru Jeřáb: „Roli zvláštního útvaru SNB 1960 převzal dnem 1. 2. 1949 nově zřízený útvar Jeřáb, kterému velel npor. Oldřich Hromádka, podřízený přímo Prezidiu pro bezpečnost Ministerstva vnitra. Mimo ostrahy již existujících a nově budovaných trestaneckých pracovních táborů, pracovišť a důlních objektů, střežení vězňů při odchodu na pracoviště a zpět do táborů se útvar Jeřáb prostřednictvím StB podílel i na plnění kontrarozvědných úkolů a ostraze při dopravě uranové rudy na československé hranice.“ Zdroj: BURSÍK, T.: *Trestanecké pracovní tábory...*s. 64.

³²² ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor Aloisem Mackem vedla Klára Pinerová, 30. června 2006.

„N: Já jsem tam prakticky prošel všechna pracoviště mimo těch, kde se dělaly chemické vzorky. Jinak jsem skládal materiál z nákladních vozů, tehdy ještě neexistovaly sklápěčky, tak to se všechno nakládalo a skládalo ručně. Každý jsme musel složit minimálně čtyři nákladňáky a k tomu jsem musel naložit za směnu ještě minimálně dvanáct tunových vozíků. To nebyla žádná legrace, ale říkám, zaplat' pánbůh, že jsem byl mladý, že jsem to všechno vydržel. To bylo to pracoviště venku. Pak druhé pracoviště, to už byla právě ta kvalitnější ruda, ta se vozila v bedýnkách. Ty bedýnky měly od čtyřiceti až do devadesáti kil váhu. Ta bedýnka měla obsah pětáctyřicet na pětáctyřicet centimetrů, všechny byly se zavřeným víkem. Zpočátku je plombovali, pak už na to neměli čas, takže byly jenom na petlice, aby se bedýnka neotevřela. Bedýnky se potom zpracovávaly tak, že se změřily v radiometrii, vysypaly se do takzvaných boxů, a ty boxy byly vždycky z jedné šachty. To se vozilo třeba čtyři dny z jedné šachty, až byl ten box plný. V tom boxu bylo kolem pětáctyřiceti až šedesáti tun materiálu. Tam byly velké kameny a dole z těch boxů se to nakládalo. Když už byl box plný a měl požadovanou tonáž, tak se materiál nakládal na průběžný dlouhý pás. To byl asi sto padesát metrů dlouhý pás, široký asi osmdesát centimetrů. Ten box byl úzký a muselo se nakládat ručně. Rukavice jsme neměli, takže jsme o tu zeď měli odřené klouby. Po tom pásu to šlo do prvního drtiče, kde nad tím drtičem bylo síto a ten drobnější materiál propadnul, a ten větší materiál uvázl na sítě a spadl do toho drtiče. Tam se to rozdrtilo na menší granulace a odsud to šlo dalším pásem, který byl asi čtyřicet, padesát metrů dlouhý, do věže, kde se to zase dělilo, separovalo přes síto. To už bylo síto hustší, ten zbytek zase propadl, ty větší kusy, to už byly kusy kolem pěti centimetrů, tak ty se zase daly do drtiče, prošly drtičem a drtilo se to až na granulát pět milimetrů. To se vyvezlo, sypalo se to do bunkru, z toho bunkru se to potom sypalo do vozíku, který se vyvezl vrátekem do posledního patra. Ta věž byla vysoká asi sedmadvacet metrů. Dodneška tam stojí, jenomže je prázdná bez vybavení. Tam se to vysypalo na takzvané děličky a samospádem se to rozdělovalo. Když tam zůstal nějaký větší granulát, tak ten šel zase zpátky do drtiče. A tak se to točilo, dokud ty granuláty nebyly všechny kolem pěti milimetrů. Ty se potom sesypaly dolů do posledního bunkru a z toho bunkru se plnily barely. Barel byl zhruba padesát centimetrů vysoký a padesát centimetrů v průměru. Otvor měl kolem patnácti centimetrů a do toho barelu se muselo vejít minimálně šedesát kilo granulátu. Ony některé materiály z některých šachet, zvláště ze Slavkovska, byly lehké. Dostat tam těch šedesát kilo, byla opravdu nádeničina. Příbram ta byla těžká, tak ta se plnila celkem slušně. Stálo šest lidí, z té násypky to naplnil jeden pracovník do barelu a šest lidí s palicemi barely dotloukali. Pak se barel naložil, zvažil se a potom šel dál do takzvané víčkárny, kde se zapertloval. Na každém víčku bylo vyražené ocelovou raznicí, ze které šachty to bylo, kolik toho celkového materiálu tam bylo, jaká váha barelu a ještě nějaké specifické značení. Barely se zapertlovaly a ukládaly se ve skladu. Sklad byl dlouhý asi sto padesát metrů. Ta pertlovna byla vprostředku a rozváželo se, respektive rozkopávalo se to nohou na jednu nebo na druhou stranu toho skladu. To bylo zhruba kolem tři sta barelů, aby se to naštosovalo na sebe. No a pak, když přijel vagon, otevřely se dveře skladu a barely se kulily a nakládaly do vagonů. Nakládala se ta takzvaná věrtuška. Tak to bylo zpracování smolincové – uranové rudy ve věži.

T: Byly tam pak ještě nějaké další způsoby zpracování rudy?

N: Jak jsem mluvil o tom dvoře, tak tam byla takzvaná chudá drobilka nebo drobilka trojka. Tam se zase velké balvany rozdrtily a následně se všechny materiál nakládal do vozíků a vyvážel se do betonových bunkrů. Při

příjezdu vagonů se materiál do nich nakládal. Pak se to nakládalo ručně lopatami do vagonů. Vůbec nejkvalitnější ruda, která se na úpravně zpracovávala, byla na takzvané druhé drobilce a tam byla opravdu nejkvalitnější ruda. To už byl skoro čistý smolinec. To také bylo jedno z nejhorších pracovišť, protože tam se to vyložené všechno zpracovávalo ručně. Pro zpracování tam přišlo asi takových čtyřicet bedýnek. Ty se musely vysypat na hromadu, ta hromada se musela proházet mezi sebou, pak to šlo přes síto, zase ručně naházet na síto, to, co zůstalo, ten velký granulát, tak ten se házel ručně do drtiče. To, co byl už drobný granulát, tak ten

Obr. č. 3:

Věž smrti v areálu bývalé jáchymovské úpravny rudy v táboře „L“, Horní Žďár, jaro 2011.

Foto: Autor

šel po pásu. Dávalo se to na takovou kupu, když se to potom všechno dodrtilo zhruba na granulát pěti milimetrů, tak se to muselo sedmkrát přeházet ven, udělat homole. Tak jsme to proházeli, udělali jsme takovou kružnici z toho materiálu, když se ten materiál ze vnitřku všechen naházal do toho kruhu, tak se zase z toho kruhu házel na hromadu, tak se to muselo sedmkrát, aby to bylo dokonale promísený, aby tam nebyly nějaký místa, kde by bylo třeba té kvalitní rudy víc, nebo té kvalitní rudy míň, takže tohle se muselo sedmkrát opakovat a to drcení, tak to bylo nějakého prachu. Tam se na jedné straně drtil tenhle prach a hned vedle toho, pět metrů od toho jsme házeli ten materiál na kupy. Žádné odsávací zařízení, žádné respirátory, žádné dýchací přístroje, nic takového jsme neměli, takže jsme vycházeli z práce šediví nebo červení. Podle toho, jaká se tam zpracovávala ruda. To bylo vždycky vidět na té věži. Když se třeba jela Příbram, takzvaně, tak ta věž byla zahalená prachem. Valil se z ní červený prach, protože veškerý ten materiál na Příbrami byl převážně červený. Když jsme zpracovávali Slavkovsko, tak to bylo takový šedo zelený, taková divná barva. Když se zpracovávalo Jáchymovsko, tak to zas

*bylo šedomodré, šedotmavé. Tak to jsme věděli, že jede Lužnice, jede tahle a tahle šachta. To už jsme za půl roku, co jsme tam přibyli, perfektně znali.*³²³

Podobně zajímavý popis své trestanecké práce popsal dr. H. Procházka, který byl taktéž přidělen na Věž smrti. Vykládal si to tak, že díky výsledkům StB neslyšel na jedno ucho a z toho důvodu mu vadil hluk deskového granulátoru na drtičce rudy méně, než ostatním vězňům, se kterými si práci často měnil. Jeho vzpomínky představují příhodné doplnění vyprávění Z. Kovaříka, A. Macka a dalších, kteří dříve či později pracovali na stejném pracovišti:

„N: Já jsem byl hned přidělený do věže, asi proto, že jsem byl už z vyšetřovací vazby na levé ucho takřka hluchý. Dávali mě k hlavnímu granulátoru, tam byl kravál a nikdo tam nechtěl být. Mně to s tím jedním uchem až tak moc nevadilo, tak jsem ho obsluhoval.

T: Co to obnášelo?

N: Ve věži se zpracovávala silně zrudnělá hornina, která se dovážela auty v bedýnkách ze šachet, skládala se z aut. Ruda v bedýnkách se změřila, podle měření se třídila do boxů a dva muklové z boxu házeli zrudnělou horninu na široký pásový přepravník. Když toho bylo tak kolem padesáti tun v tom jednom boxu, tak se to zpracovávalo jako tzv. partie. Z bunkru šla ruda pásem na granulátor, tam se drtila, posílala se vrátkem nahoru do věže, tam se oddělovala jemná frakce na vibračním sítu, hrubá frakce propadávala dolů zpátky do granulátoru a takhle to běhalo pořád celé dokola, až se granulát rozemlel. Mezitím se ta jemná vysíťovaná frakce barelovala, tedy nakládala do barelů. Barely se potom dávaly do skladů a jednou za dva, tři nebo čtyři dny, podle toho, jak se těžilo, tak přisunuli asi třicet vagonů. Asi polovičku z nich vždycky naložili chudou rudou. Ještě totiž také vozili na autech volně loženou chudou rudu, která se jenom třídila, a náklady v jednotlivých autech se spojovaly a sypaly do velkých boxů, aby to bylo na vagon, na těch patnáct až dvacet tun. Silně zrudnělá hornina, která se zpracovávala popsáním způsobem v té věži, se v barelech přes rampu nakládala do zavřených vagonů.

T: Co jste na granulátoru konkrétně dělal a jaké to bylo prostředí?

N: Musel jsem ho udržovat v takovém stavu, aby se nějakým kamenem nezapřel, aby deska nepraskla. Ten drtič byly takové dvě obrovské desky s vlnitým povrchem, které na sebe narážely a mezi ně padaly kameny a drtily se. Bylo tam strašně prachu a hluku. Nebylo tam vůbec vidět, zvlášť když hornina byla, a ona většinou byla, suchá, poněvadž než se nastrádalo těch padesát tun na jednu partii nebo minimálně třicet, tak to tam v

³²³ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor se Zdeňkem Kovaříkem vedl Tomáš Bouška, 5. 12. 2007.

těch boxech samozřejmě schlo. A jak se to vysypalo do toho boxu, tak se to dost osušilo, pokud to už nebylo suché přivezeno ze šachty. To záleželo na počasí samozřejmě, na podzim to bylo spíš mokřejší, ale tam to dosychalo. Pracovali jsme tam v nepřetržitém provozu, čili třikrát osm hodin za den. Tomu bylo podřízené vše a podle toho, na kterou jste šel šichtu, tak podle toho ten režim vypadal. Všichni kromě noční směny vstávali ráno s ranní směnou. V pět, ve čtvrt na šest, tak nějak. Bochník chleba se dělil na třináct dílů, takže na vás přišlo asi patnáct deka chleba na den. Tam byl strašný hlad ze začátku, až do smrti Stalina a Gottwalda, dokud se nezačal projevovat kult osobnosti a než se to trošku začalo sbírat, tak tam byl ukrutný hlad. Já jsem neměl ani padesát kilo, a to jsem byl o patnáct centimetrů větší, poněvadž jsem se zkrátil až teď v poslední době. To jsem byl mladý kluk, relativně. A takhle jsme tam vypadali všichni.

T: Co jste měl při práci na sobě? Měli jste nějaké rukavice nebo roušky?

N: V tom, v čem jsme normálně žili a chodili, jsme museli i pracovat. My jsme měli jednak takzvanou halinu, což byla taková lepší pytlovina, z které byly ušity muklovské šaty, tedy kabát a kalhoty. Pod to jedny dlouhé spodky a jednu košili a tím to končilo. A čepičku, kromě toho na léto jsme měli ještě plátěné kalhoty a plátěnou kazajku, takový kabátek plátěný k tomu. To bylo všechno, víc jsme neměli. My jsme neměli žádné pracovní oděvy, jelikož komunisti totiž usuzovali, že žádné povrchové pracoviště není aktivní. Oni vůbec popírali, že je radioaktivní prostředí i v dole, i v hlubině. Někdy asi v pětapadesátém nebo ve čtyřiapadesátém roce nám přivezli nějaké takové dýchací masky, ale to bylo snad pro děti. V tom se prostě opravdu nedalo pracovat a dýchat. No tak když bylo moc prachu, tak jsme používali přes obličej onuce jako roušku. Onuci jsme si namočili a uvázali jsme si ji jako kapesník přes nos a přes pusu. Ale to bylo všechno, jinak veškerá péče naprosto žádná.

T: Jak dlouho jste byl na granulátoru?

N: Po měsíci se pracoviště ve věži točila, ale ne všichni byli všude. S granulátorem člověk musel získat nějakou praxi a vědět, kde do toho může šťouchnout, a kde ne, nebo kdy do toho šťouchnout, a kdy se na to vykašlat a raději to na chvíli zastavit. Samozřejmě moc často to zastavovat nešlo, protože tam byl dozor. Tedy Rusové. Tam bylo minimum českých zaměstnanců a všichni, protože tam na úpravně nedělali žádní civilisté manuální práci, to byli buď mistři, nebo dozorové. Já jsem třeba poměrně málo chodil házet do boxů, poněvadž mně lopata nikdy k srdci moc nepřišla, nějak jsem na to prostě nebyl. Ne, že bych se to nenaučil, to jsem musel, ale byli lidé, kteří s tou lopatou dělali raději, takže my jsme si to vyměňovali v rámci skupiny: ta měla zhruba třicet lidí, osazenstvo věže. Nebo někdo třeba nebyl schopný, resp. dost šikovní kutálet barely. My jsme je, když to bylo dál, po tom skladu kutáleli. Sklad měl na délku asi 150 metrů. Barel (jako zavičovaný kyblik) se kutálel rovně, když jste ho dobře nakopl. Měli jsme takové háčky, tím jsme barely nasměrovali a taky zdvihali, protože se skládaly tři na sebe. To také moc lidí neumělo, tak bylo lepší, když šel dělat něco jiného, než aby si tím barelem ublížil. Každý barel musel mít minimálně šedesát kilo, to byl předpis. Všechny šly přes váhu. Takže neumím říct, jak dlouho jsem byl u granulátoru, ale řekl bych, že tak třetinu té doby určitě, tedy ze tří a půl roku.³²⁴

³²⁴ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 21. 10. 2007.

Plk. v. v. R. Macek v rozhovoru vzpomněl pracovní postupy na šachtě při odkrývání rudy a dobývání hlušiny (tzv. základky), které se nesměly mísit. Kromě toho, že šlo o těžkou a velmi nebezpečnou práci, byla k ní třeba jistá odbornost a zručnost. Tu si vězni předávali mezi sebou, nebo si ji byli nuceni osvojit zcela sami a bez základních ochranných prostředků a oděvů. Samostatná kategorie pracovní rutiny v uranových dolech bylo odstřelování skalního masivu na šachtách. R. Macek byl přítomen několika smrtelným neštěstím, ke kterým došlo právě při tomto procesu:

„Když byla rudná dobývka, tak se musela vybírat ruda, aby nezůstala v základce, protože jednou nám zůstala v základce a vybírali jsme tři metry základky. To je strašná práce a nebezpečná, páč jste měl osm metrů nad hlavou. To si lidi nedovedou představit, co to bylo. Když se odstřelovala ruda, tak se položily gumové pásy, pak se položila plachta a na tu plachtu se ještě dávaly fošny a na to se teprve střílela ruda, aby ta základka nebyla aktivní. Někdy se ruda dostala dolu třeba i při škrabání hlušiny. Někde jste zavadila o rudnou žilu a to se dostalo do té základky, ani jste nevěděl.

T: Jak to bylo s nehodami a úmrtím na Jáchymovsku? Byl jste svědkem nějakých větších nehod?

N: Moc. Jednou tam zahynulo čtyři nebo pět lidí. To byla skupina překopářů a prakticky při odstřelu zahynuli. Ti střeláci byli líní a chtěli to mít rychle hotové, tak řekli vězni: „Zapal to!“. Tam se dělaly takové věci, že když to bylo na zápalnou šňůru, tak jako první se střílel vždycky zálohem. Ted'ka, aby to šlo skutečně první, aby měl kontrolu, aby mohl zapalovat další šňůry, tak šňůru zkrátit na ten zálohem, aby šla zaručeně první, nařezal kontrolku ze šňůry. Vždycky vyšlehl plamínek, takže tím plamínkem zapaloval další šňůry. Když ale zapálil tu kontrolku, tak místo toho, aby pátil všechny další podle toho, jak se mělo pálit, tak zapálil jako první tu zkrácenou šňůru, takže než to stačil zapálit, tak to bouchlo a zůstali tam.

Jedna smrt byla, když se vyprazdňoval syp. Někdy se stalo, že se tam ty kameny zapříčily a udělalo to takovou střechu. Někde vedle pálili a z té střechy vypadl malý kamínek, ten kamínek, který držel střechu. Dole to bylo vycapovaný, tak se to propadlo a na něj spadla další forota, a zůstal v zasypaném sypu.“³²⁵

Také výše uvedené úryvky rozhovorů na téma pracovního procesu a rutiny v jáchymovských táborech odhalují tragické osudy mladých vězňů, kteří byli denně

³²⁵ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s plk. v. v. Rudolfem Mackem vedla Ivana Vránková, 23. 9. 2010.

vystavování velkému nebezpečí na pracovišti. Uranová ruda usazená v šachtách, úpravárnách na povrchu, vězeňském oděvu a někdy i v samotných táborech a ubykacích, představovala patrně největší zdravotní riziko, které se však u každého vězně projevilo jinak. Vedle něj podle vypovězených informací vězňům hrozily těžké pracovní úrazy, nedostatek jídla a nápojů, zima a velmi chabá lékařská péče. Vzpomínky dnešních členů KPV ČR na tyto podmínky upevnily jejich svébytnou komunitu (tradovací typ mužů určených k likvidaci), ačkoli neexistuje dokument, který by potvrdil úklad komunistického režimu o životy státních = politických vězňů. Díky výše pojmenovaným zkušenostem a tvrdým podmínkám ve vazbě si političtí vězni utvrdily svá přesvědčení, že jejich životy visí na vlásku a v československých uranových táborech de facto nemají žádnou hodnotu. Tento pohled mezi mukly paradoxně pomohl upevnit postoj k sobě samým (přátelství, pomoc kamarádovi v nouzi, vězeňská univerzita atp.) a v posledku posílil komunitu politických vězňů (my) proti totalitnímu režimu (oni). Můžeme předpokládat, že tato jejich „fyzická“ zkušenost s komunistickým režimem z 50. let znemožnila politickým vězňům rozlišovat mezi jednotlivými etapami vývoje režimu (tání, normalizace, eroze v období přestavby) a ve výsledku zakonzervovala jejich nekompromisní postoj k otázce vyrovnání se s komunisty vůbec.

K uzavření tohoto úryvkového oddílu vyprávění lze dobře použít vzpomínku dr. Procházky, který v druhé části výkonu svého trestu pracoval na jáchymovské ošetrovně. Jeho slova ilustrují hrozné podmínky v trestaneckých pracovních táborech 50. let:

„S úrazy to byla katastrofa, protože na táboře byla sice ošetrovna, která měla jednu místnost jako ordinaci a jednu místnost asi se čtyřmi postelemi, kde mohli nemocní ležet, jenomže jako doktor tam dlouhou dobu byl retribučák, a to byl skutečně tedy dacan. Málokterý z těch retribučáků byl takový mizera jako on. Byl to pražský Němec, který dělal esesáckého doktora, přestože byl děčkař. Jako dětský lékař sloužil u SS, pak byl odsouzen a dostal se sem. S ním byly velké problémy. Všechno bagatelizoval, jeho oblíbené úsloví bylo: „To moje babička taky měla.“ Mně se naštěstí žádné velké zranění, které bych si nedovedl ošetřit sám, nepříhodovalo.“³²⁶

³²⁶ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 21. 10. 2007.

3.2.6 Tajná výroba dárkových předmětů a kontakt s rodinou.

Vedle spíše náhodných chvilí volna a klidu se během pracovního procesu a odpočinku na ubytovnách rozvinul fenomén, který považují za vhodné rozvést v dalším samostatném tematickém oddíle. Jde o tajnou výrobu, pašování a předávání upomínkových předmětů pro rodinné příslušníky a známé, se kterým polovojeňský režim v táborech muklům znemožňoval pravidelný kontakt. Brig. gen. A. Husník představoval jednoho z nejvýraznějších politických vězňů, kteří se do výroby dárkových předmětů zapojili a z Jáchymovska dokonce řídili tajnou komunikaci s vnějším světem. Šlo o neobyčejně riskantní podnik, který podle jeho slov stál na konspiraci několika spolehlivých osob. Celý výrobní a distribuční proces připomínal síť tajných agentů, kteří spolu komunikovali pomocí šifrovaných zpráv a z táborů i do nich přinášeli důležité zprávy i fyzické předměty, které byly jinak zakázány. Husník popsal jako iniciátorku celé komunikace s vnějším světem manželku svého kolegy z armády, která tajnou komunikaci s rodinami politických vězňů statečně zprostředkovávala několik let díky motákům, které vězni psali a šifrovali např. na šachtách:

„Šli kolem Honza Baloušek, štábní kapitán, s manželkou Štěpánkou, s kočárkem ještě na těch velkých kolech. A on mě poznal.

A představte si, paní Baloušková, ne on, nemohl nic dělat, protože byl ostře sledován, ale přes nějakou vzdálenou příbuznou a myslím, že taky za nějaké peníze, sehnala spojení na jeden z nejtěžších táborů, na to eLko, kde už jsem byl zařazený. Jednou tam přišel mukl, který měl takovou funkci, že se mohl po pracovišti pohybovat, a říká: „Hele, máš se nějakým způsobem dostat do skladu.“ Tak jsem si to tam nějak vyměnil. V té době jsme ještě bouchali kladivama, plnili jsme tak barely. 19., 20. století, taková primitivnost. Přišel jsem do skladu a ta paní mně šoupla moták, plochý balíček. Vrátil jsem se potom na lágr, moták dobře schovaný, protože vždycky byl filcunk, když se šlo z pracoviště do tábora. Když jsem to rozluštil, tak jsem přizval Kika³²⁷. Takovýmhle způsobem paní Baloušková navázala se mnou v jednom z nejhorších táborů spojení.

T: Pracovala tam jako civilní zaměstnankyně?

N: Ne, ta civilní zaměstnankyně byla její známá nebo dokonce vzdálená příbuzná a tu přemluvila. Později říkala, že byla mrtvá strachy. Kdyby se na to přišlo, tak je zavřeli všechny. I tu paní skladnici.

T: Jak spolupráce dále fungovala?

³²⁷ Kik byla přezdívka pro politického vězně Zdeňka Kovaříka, zařazeného do předkládaného výběru dvanácti narátorů.

N: Začalo se to rozvíjet tak, že mně dala na vědomí, že mám nějakým způsobem odpovědět a že bychom navázali spojení. Všechno jsem to promyslel s Kikem. To byl mladý skautík. Kik bylo jeho skautské jméno, jinak se jmenoval Zdeněk Kovařík. Bylo mu krátce před tím, než ho zavřeli, asi osmnáct. Sesmolil jsem psaníčko, že připravím kód, podle kterého budeme spolu mluvit a který budeme znát jen já a ona, kdyby se náhodou dostal moták do cizích rukou. Skutečně jsem to udělal, protože jsem v tom byl taky vycvičený u para. Zařídili jsme to tak, že ráno, když vždycky ke skladu přivezli konve mléka, tak kápo musel někoho sehnat, aby to mléko odnesli tam, kde bylo zapotřebí. To byl kus běžet s těmi konvemi zase do toho skladu. Toho jsme využili a denně jsme běželi. Kluci nám říkali mlékařský psi, protože jsme vždycky vystartovali pro konve. Ze začátku se to týkalo asi čtyř lidí, pak jsme to rozšířili na eLku asi na osm nebo deset lidí. Žádný baličky, to nemělo cenu. Čistě zprávy. Fungovalo to skoro rok a byli jsme přeloženi na Nikolaj. I tam Štěpánka našla civilistu, který se s námi spojil. Tam jsme přibrali Rudu Pernickýho[12]. Jednoho z aféry Kajpr a generál v Praze. Jenomže tam už ta spolupráce se mnou netrvala dlouho, protože mě odtamtud zase přeložili do Leopoldova. Pokračoval v tom Kik. Bohužel, i když se to shánělo, originální šifrovaný materiál se bůhví kam poděl. Byla to činnost na tu dobu strašně statečné ženy Štěpánky Balouškové.

T: Vy jste díky tomu udrželi kontakt například s rodinou?

N: Výhradně s rodinnými příslušníky, s manželkami nebo rodiči. Byl to styk písemný. Na Nikolaji se to potom rozšířilo. To já už nezažil. Býval bych pro to nebyl. Jak říkal Kik, to spojení potom fungovalo a nebylo to tak nebezpečné. Nebezpečí spočívalo v tom, že když se šlo ze šachty, kde spojení proběhlo hladce někde v díře, tak byl vždycky filcunk. Záleželo na těch lidech. Byli to lidé vesměs spolehliví. Provozovalo se to se mnou asi dva a půl roku a potom snad dokonce pět let, dokud Kovaříka nepropustili, aniž by jednou došlo k nějakému maléru. Bylo to velké hrdinství od Štěpánky Balouškové.

T: Kde jste například motáky přechovávali, kde jste je měli schované?

N: (smích) Vymýšleli jsme si moc. Motáky bývaly ze začátku i potom psané v takové formě papírků, jako byly papírky na balení cigaret. Osvědčený způsob byl v dutém opasku. Papírky byly objemný a do něj se to dalo nasoukat. Než se to vykoumalo, chvíli to trvalo. Potom se pronášely i nějaké věci, dokonce na eLko poslala mapu a kompas. To pomohlo k útěku Urbánkovi. Pochopitelně jsme vymysleli takový způsob: chodili jsme v peticích a oni vždycky nechali vystoupit třeba tuto pětici. Vystoupit o krok, aby to bylo rozšachované, a tam dělali prohlídku. Když to bylo větší, tak jeden, co to nesl, to měl v ruce. Když musel vystoupit – chodili jsem sražený na sobě, takový buzerantský pochod –, tak to předal tomu, co stál vedle něj. A nikdy se nestalo, že by při kontrole něco objevili. Celých pět let.“

Z. Kovařík celý proces okomentoval ze svého úhlu pohledu a z jejich výpovědí tak vyplývá unikátní svědectví o komunikační síti, která informovala rodiny politických vězňů o jejich životě za ostatními dráty táborů. Nejednou také podle svých slov díky tomuto kontaktu získal potřebné oblečení nebo jídlo, kterého se v táborové kantýně nedostávalo.

„Ale já měl i černé spojení s domovem. Přes paní Štěpánku Balouškovou. Když jsem napsal dopis, tak do 14 dnů, někdy i dříve, naši věděli, co jsem napsal. Ten dopis dostali a zase poslali zpátky odpověď. Takže já jsem měl celkem slušné informace o tom, co se děje doma, a oni měli informace o mně. Já jsem se přátelil se současným generálem Husníkem. Spolu jsme strávili ty dva nebo tři roky na táborech „L“ i na Nikolaji. A on měl zkušenosti – za války byl vězněn a měl zkušenosti z vězení, jak se dá navázat nějaký styk s civilisty apod. Právě přes tu Štěpánku Balouškovou, jejíž manžel byl štábní kapitán Baloušek, se kterým se Husník znal už před vězněním, jsme měli kontakt s vnějškem. Zprostředkovávala nám to jedna civilní zaměstnankyně a Štěpánka to pak zařizovala tady dál do vnitrozemí. A ve skupině, pro kterou Štěpánka zařizovala poštu, bylo dokonce až 47 lidí. Řídili jsme to my s Husníkem. Já jsem s tím pomáhal, distribuovali jsme a sbírali dopisy. Šlo to přes civilní zaměstnance, jak na eLku, tak na Nikolaji.

T: Jak konkrétně probíhalo takové tajné psaní dopisů?

N: Muselo se psát na co nejslabším papíru, aby se těch dopisů dalo pronést víc. Pak se to muselo nějakým způsobem sebrat a říct konkrétním lidem, kteří byli na řadě. Musel v tom být nějaký řád. Nemohlo přijít 30 dopisů najednou. Mohlo přijít dejme tomu každý týden takových pět až osm dopisů. Dopisy se posílaly do Prahy, odkud se to potom distribuovalo dál, jak do Čech, tak na Moravu. To nebyly jen dopisy. My jsme tam měli možnost přikoupit si přes civily nějaké jídlo, které bylo nedostatkové. Rodina nám tak posílala i civilní peníze a nebo taky někomu i balíčky takových těch nejnnutnějších věcí. Týkalo se to hlavně prádla nebo obutí, protože to tam totálně chybělo.

T: Jakým způsobem jste kontaktovali civilní zaměstnance?

N: Hlavní kontakt na eLku držel Husník s paní skladnicí. Tak tu já jsem znal podle vidění – jinak já jsem s ní nikdy nemluvil. Na Nikolaji to už bylo snazší. Husník navázal kontakt s civilními geology a civilními měřiči. To byli lidé, co se mohli pohybovat volně po šachtách, a my jsme se zas na druhou stranu mohli přiblížit k nim. Takže já jsem tam znal konkrétně civila, geologa Mílu Novotného, ten už je po smrti. A pak druhý, to byl Mirek Mikšovský. Dodnes s ním udržuji přátelství a kamarádství. Když jsem se potom vrátil z vojny, tak jsme spolu asi 25 let jezdili na dovolenou na naši chalupu do Říček. To je přátelství, které trvá dodneška prakticky.“³²⁸

J. Kycka v souvislosti s výrobou dárkových předmětů pro své blízké připomněl důležitou souvislost s rolí žen ve vztahu političtí vězni – rodina. Pronásledovaní muži totiž podle vlastních slov často nesli svou situaci lépe, protože jí sdíleli s mnoha obdobnými případy ve svém bezprostředním okolí, zakládali trvalá a pevná přátelství a po teroru ve

³²⁸ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor se Zdeňkem Kovaříkem vedl Tomáš Bouška, 5. 12. 2007.

vyšetřovací vazbě zpravidla našli relativní klid v pracovní rutině táborového života, kteří pravidelně hodnotili jako mnohem volnější, než ten v kamenných věznicích. Opačnou situaci však prožívali jejich partnerky a matky, které trpěly nedostatkem informací a vysvětlení, proč jejich syn či manžel skončil ve vězení. Jejich okolí se na ně dívalo příkře, protože měli v rodině „černou ovci s paragrafem“. Co bylo však horší, perzekuce blízkého muže byla přenositelná na rodinné příslušníky. Znamé jsou postihy dětí politických vězňů, které často nemohli studovat. Ostatní rodinní příslušníci však také nenacházeli kvalifikovaná zaměstnání, nemohli cestovat, cítili, že jsou „na indexu“. Původně civilní zaměstnanec-kontrolor Jáchymovských dolů a později politický vězeň Kycka roli svých blízkých popsal následovně:

„Já tvrdím, že naše manželky, rodiče a rodiny na tom byli psychicky hůř než my, protože my jsme byli mezi svýma. My jsme byli všichni jednoho ražení; my jsme byli prakticky jedna krevní skupina, jak jsme říkali. Ale oni doma – vždyť lidi se od nich odvraceli, byli škodolibí, dělali jim jen naschvály. Třeba přišli k manželce v půlnoci se psy, vzbudili ji, rozházeli celý byt a řekli, že jsem utekl a že kdybych se objevil, že je povinná to hlásit, nebo že ji jinak zavřou a děcko dají někam na výchovu. A pak za čtrnáct dní přišli a řekli, že jsem byl chycen! Mamince doma řekli to samý a za čtrnáct dní jí přišel okrskár zase říct, že jsem byl postřelen, že mě chytli. Matka zrovna měla povolenku k návštěvě, tak přišla na návštěvu a já shodou okolností jsem měl takový úraz. Spadlo trochu kamení seshora a utrhlo mi to obočí. Byl jsem asi trochu bledej a matka říká: „Chlapče, proč to robíš, veď máš rodinu?“ Já jsem nevěděl co. „Veď oni ťa zabijú,“ tak zase bachař vyskočil. Já jsem říkal: „Jaký zabijú?“ Matka říká, kde že som bol postrelený? Tak jsem takhle roztrhl košili a říkám: „Tak kde som bol postrelený?“ A ten bachař ukončil návštěvu, že se smí mluvit jenom o rodinných záležitostech. Já říkám, vždyť to je rodinná záležitost, když matce dáte vědět, že jsem byl postřelen, a teď ona žije s tím, že jsem skutečně byl postřelen a že utíkám! Takže je pronásledovali, kde se dalo. Nutili ženský, aby se rozvedly. Pořád chodili, šoupali ji ze zaměstnání do zaměstnání, a že když se rozvede, tak že dostane zaměstnání lepší.

T: Vy jste si tu dobu odloučení krátil výrobou takových drobných předmětů, které jste potom tajně manželce posílal, je to tak?

N: Posílal jsem to nejenom manželce. Dělali jsme to pro všechny kamarády. To víte, dělalo se to, protože každý chtěl něco návštěvě šoupnout. Nebo když jste měl nějakého civila, který zprostředkovával styk, tak se posílaly různý věci. Třeba na Vánoce se malovaly přáníčka, vyřezávali se trpajzlíci nebo se dělaly srdíčka, křížky a takový ty upomínky.“³²⁹

³²⁹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Jozefem Kyckou vedl Tomáš Bouška, 8. 12. 2007.

Tyto předměty a pomůcky tajně vyráběné v táborech či šachtách bývalí političtí vězni dodnes uchovávají jako upomínku na dobu svého věznění. Některé z nich se mi podařilo vyfotit nebo získat jejich fotografie od narátorů:

Obr. č. 4: Popelník a zapalovač. Vyrobil Bohumil Šesták na táboře Nikolaj, šachta Eduard. Foto poskytl Zdeněk Kovařík.

Obr. č. 5: Růženec vyrobený J. Kyckou z elektrického drátu na Jáchymovsku. Foto: archiv autora.

Také dr. Procházka připomněl svou frustraci z toho, že jeho sestra a maminka byly vlivem jeho vězeňského osudu postiženy při (ne)budování své profesní kariéry, i když jeho matka byla trestána relativně méně, než její dcera:

„Sestru nepustili k maturitě a trvalo to pět let, než si vybojovala maturitu, pak ještě chtěla jít na medicínu, tak trvalo ještě nějaké další čtyři roky, než se na tu medicínu dostala. Ale jenom na zubařinu. To tehdy asi brali víc zubařů, tak ji do toho zahrnuli. Maminky se to tak moc přímo netýkalo, protože ona po Únoru a po zhruba půldruhém roku nezaměstnanosti vedla rehabilitační oddělení, nejdřív v pardubické nemocnici. Tam ji přijal profesor Řehoř. Potom když postavili v Chrudimi novou nemocnici, tak vzhledem k tomu, že z Městce to je zhruba o polovičku blíž, a ona tam denně dojížděla, tak na dohodu přešla do chrudimské nemocnice, také na rehabilitaci. Tam pak začala pracovat i jako neurolog, jelikož tam byla o neurology pořád nouze. Takže to nějak šlo.“³³⁰

Další druh tajné komunikace se světem za hranicí jáchymovských táborů popsal brig. gen. Husník s ohledem na staršího kriminálního vězně, který v táboře organizoval „komerční“ výrobu předmětů ze chleba.

„N: (...) Když jsem to s nimi vypovídal, tak na mě pokynul starý mukl, který seděl naproti, a začal se se mnou bavit. Později jsem zjistil, že to byl kdysi kasař. Ted' už nedokázal ani pořádně krást. To bylo ještě za modráků, tak on taky oficiálně chodil s nějakým komandem na práci. Organizoval obchod s figurkami, co se dělaly z chleba. To nebyla věc jednoduchá. Tam byl hlad, jídla bylo málo, ale ještě to jakž tak šlo. Potom když nás týrali hladem úmyslně v Leopoldově nebo na některém jiném lágru, to bylo otřesné. Tady chleba bylo málo a bylo tam dost mladých lidí. Chleba byl těžký, bůhví z čeho to dělali. Asi tam dávali víc bramborové mouky. Aby se ty figurky povedly, vydržely, uschly, nerozpukaly, tak chleba se musel rozžvýkat. Dával dvě porce chleba na sežrání a třetí porce se musela důkladně rozžvýkat a vyplivnout. To už věděl, kolik to je. „To já mrknu a poznám, jestli jsi kus nesežral. Nedostaneš nic.“ Ty dvě porce dával, až když se ta rozžvekaná hmota přinesla. Kšeftoval s těmi, co to vyráběli. Dávalo se to kamarádům nebo to zase dávali jemu a on měl svoje lidi, kteří chodili ven, který to zašmejdili civilistům. Když přišli zpátky, tak zase přinesli, co on potřeboval. To byl úplný byznys. Některé věci byly krásné. Já jsem o to všechno přišel...“

V případě tohoto tématu nelze říci, že každý z dotazovaných vězňů referoval k zakázané výrobě a pašování předmětů a komunikaci s rodinnými příslušníky. Šlo o tajné a nebezpečné aktivity a těch se patrně neúčastnil každý mukl. Riziko palčivých trestů a další perzekuce nechtěl jistě podstoupit každý, nicméně vyprávění naznačují, že se ho alespoň „zakázkově“ účastnila velká část politických vězňů (např. si nechali za úplatu vyrobit upomínkový předmět pro své blízké). Každý vězeň nebyl o věci informován a do tajné

³³⁰ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 21. 10. 2007.

skupiny přizván. Výše uvedený popis fungování utajené komunikační sítě však dostačuje k tomu, abychom si udělali představu o míře kontaktu táborových obyvatel s obyvateli na „svobodě“. Na příkladech vyprávění brig. gen. A. Husníka, Z. Kovaříka a J. Kycky lze dobře dokumentovat, že ilegální kontakt s rodinou byl v jáchymovských táborech možný a v některých případech dokonce pravidelný. Logické obavy celých rodin o osudy svých vězňených příbuzných se díky těmto aktivitám dařilo alespoň částečně rozptýlit, jakkoli se tak děllo za cenu nadlidského úsilí a osobní statečnosti několika klíčových jednotlivců. Tento aspekt politického věznění dodnes rezonuje ve vyprávění členů KPV ČR ve formě připomínek výroby a pašování upomínkových předmětů coby drobných vítězství nad přísným, ale přesto nedokonalým režimem v táborech a důlních šachtách. V této souvislosti se bývalí političtí vězni často stotožňují s alegorií permoníka, coby drobného podzemního skřítky. Zobrazují ho/sebe v kresbách uhlíkem, vyřezávanými plastikami ze dřeva, tesáním do kamene atp. Tyto a další předměty tajně vyráběné politickými vězni se stali specifickým druhem hmatatelného svědectví o odloučeném životě na Jáchymovsku a zmínky o nich patrně zasluhují pozornost muzejních a jiných „dokumentačních“ institucí, dokud příběhy těchto předmětů nezmizí ze světa spolu s jejich tvůrci.

3.2.7 Trvalé následky (politického) věznění

Je třeba mít na paměti, že kromě nezměrného bohatství, které československý komunistický režim v podobě uranové rudy dobrovolně a nevratně vyvážel za hranice, zanechala těžba této rudy také rozsáhlé škody na životním prostředí a paměti krajiny. Těžba a zpracování smolince navíc napáchaly trvalé následky na zdraví samotných horníků a ostatních důlních zaměstnanců. To se týkalo obou skupin – civilních zaměstnanců, kteří se pro tuto formu obživy mohli „svobodně“ rozhodnout a vězňů, kteří k ní byli donuceni (bez ohledu na to, zda byli odsouzeni v kategorii vězňů retribučních, politických nebo kriminálních). „Vězni, jako levná otrocká pracovní síla, byli nuceni pracovat ve zdravotně závadných podmínkách. Mnozí z nich pociťují zdravotní problémy dodnes. Jedná se o nejvyšší daň za dolování nerostného bohatství ve prospěch vojenských plánů SSSR.“³³¹

³³¹ BURSÍK, Tomáš. *Trestanecké pracovní tábory...*, c.d., s. 107.

Podívejme se nyní na to, jakým způsobem interpretují trvalé následky jednotliví narátoři. Zdravotní následky z doby věznění na Jáchymovsku nelze vždy jednoduše oddělit od újmy, kterou političtí vězni utrhli před svým příchodem do táborů v kamenných věznicích a vyšetřovnách. Co je podstatnější, v případě radioaktivního ozáření se podle výpovědi narátorů těžko prokazuje přímá souvislost s prací v uranových dolech např. zdravotním pojišťovnám a úřadům sociálního zabezpečení. Dr. Procházka svou zdravotní situaci shrnul s klidem příznačným pro ty politické vězně, kteří se o trvalých následcích z doby věznění zmiňují jako o „běžném“ jevu, se kterým se nezbyvalo, než smířit:

„T: Kromě tří vyražených zubů a jednoho ohluchlého ucha [následek vyšetřovací vazby] jste si ještě odnesl nemoc z ozáření?

N: Tak svým způsobem ano.

T: A jak konkrétně se u Vás ta nemoc projevila?

N: U mě se projevila zaprvé na kůži, kvůli alfa záření, které tam bylo nejkritičtější, z radonu. Protože se pracovalo na nevětraných pracovištích, větrání začalo až začátkem šedesátých let, solidní, i když třeba už v polovině padesátých let ředitelství Jáchymovských dolů vydalo předpisy na větrání, ale na to nikdo nespěchal, aby se to realizovalo, takže trvalo dalších pět sedm deset let, nežli se to začalo trochu zlepšovat. Zlepšovat se to začalo až zhruba v polovině šedesátých let, protože všechno bylo závislé na větrání na šachtách. A co se týká úpraven, tak kritické úpravny, ty granulační, kde se mlelo, a byla spousta radioaktivního prachu, to končilo v druhé polovině padesátých let, padesát šest padesát sedm, protože se začala dělat chemická úprava zrudnělého materiálu, loužení a tak dále. Takže to jsou neopakovatelné věci, a když to někdo vyšetřoval po dvaceti letech, tak měl minimální šanci ty změny odhalit, našel jenom nějaké trvalé změny – a ty už se zase začaly přičítat věku a těžké práci a já nevím čemu všemu, jenom ne tomu, v čem byla ta podstata. Jáchymovské doly jako takové, nebo jejich Závodní ústav národního zdraví, ten začal vyšetřování až v devětapadesátém roce, a to na popud nás, kteří jsme to začali dělat od sedmapadesátého roku ve vězeňské nemocnici.

T: Konkrétní následek u Vás se projevil jak?

N: Rakovinou kůže a, dá se říci, destrukcí kloubů. Já jsem se zmenšil o patnáct centimetrů do současné velikosti a mám protézu kyčle. Na druhou kyčel mám jít pravděpodobně během půl roku. Mám deformovanou páteř. Mně se vlastně vstřebaly všechny plotýnky a čtvrtý lumbální obratel mám vylezlý směrem do břicha, takže já se nemůžu ani moc hýbat, aby mně náhodou nevyskočil a abych si nemusel sednout na vozík.³³²

³³² ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 21. 10. 2007.

Zdravotní následky a těžkosti s jejich „prokazováním“ dr. Procházka shrnul i v prvním rozhovoru:

Mám rakovinu kůže, kterou mi nechtějí uznat, protože mi patnáct těch nádorků vyoperovali, jenomže ztratili evidenci. V archivu se to údajně nedá zjistit, ale našli, že z těch patnácti všechny nebyly určité aktivní. To se nedá předem poznat, to se musí analyzovat histologicky. Tak objevili tři, které byly neaktivní, a na základě toho mi napsali, že nebyly prokázány žádné maligní změny, a takže hotovo.

(...)

Jinak pochopitelně potíže s plícemi mám taky, ale ne maligní, i když nakonec mi napsali, že jsem byl ozářený desetkrát víc, než se vůbec „požaduje“ pro rakovinu plic. To si připadáte jak u blbejch, opravdu.“³³³

J. Kycka na téma svého zdravotního stavu reagoval nejprve spíše skromně a přehlíživě a celou věc banalizoval. Později ale doplnil závažnou skutečnost, který ho vedla k poměrně kruciólnímu životnímu rozhodnutí. Z doporučení lékařů se totiž po návratu z vězení rozhodl i s rodinou usadit nedaleko Jáchymova (v Ostrově n. Ohří) z obavy, že pokud zcela opustí radioaktivní prostředí v zaměstnání, jeho organismus zkolabuje.

„Nepozoruju, že bych měl nějaké následky, ale např. pořád mně ještě praskaj prsty tady na rukou. Takový drobný prasklinky. To je od toho, jak jsme přebírali smolku. Já jsem celé čtyři roky dělal na smolce, která se přebírala rukama. Žádný rukavice jsme nedostali. Dost dlouho jsem měl azoneurózu. Ještě dnes, když je trošičku chladněji, tak mně zbělají prsty.

(...) Nechal jsem se pořádně vyšetřit od doktorů a ty mě poslali zpátky. Řekli mi, abych se vrátil do toho prostředí, nebo že jinak je to špatný.

T:Z jakého důvodu?

N: Z toho ozáření. Já jsem měl asi čtrnáct tisíc bílých krvinek. Míla Adámek, to byl lékař, vězeň, který pracoval a šetřil působení radioaktivity. To byla snad naše největší kapacita v tomto oboru. Ten mně dával dva až tři roky života, když prý odejdu z toho prostředí. My jsme se potkali po devětaosmdesátém roce a říkám mu: „Miloši, hele ty neumíš počítat.“ On říká: „Jak to?“ Já jsem říkal: „Vždyť jsi mi dával dva, tři roky života!“ A on říká: „Bud’ rád, že neumím počítat...“

(...) Protože mi doktoři řekli, že se mám alespoň načas vrátit k radioaktivitě, tak jsem se vrátil. Už mě ale nemohli použít v šachtě, protože jsem byl tak nemocný, že už jsem do šachty nesměl.“³³⁴

³³³ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 13. 10. 2007.

Dr. J. Pospíšil shrnul trvalé následky, které si odnesl z politického věznění v 50. letech jednoznačně:

„Tak to ucho, to je konkrétní následek jasný. Hluchý jsem jak poleno. A mám dojem, že i tlusté střevo a krevní potíže. Protože mně brali v lednu 2008 asi dvacet centimetrů tlustého střeva, protože jsem krvácel do střev. A krev. Mám úřední potvrzení, že mám jen dva miliony sedmkrát sto tisíc červených krvinek a pak v roce padesát devět tři miliony tři sta a má být pět milionů. Měl jsem potíže s hemoglobinem; vše následkem ozáření.“

V rámci dodatečné komunikace s narátorem se tazatelce rozhovoru s panem A. Mackem podařilo uchovat ještě jednu vzpomínku, která podle mého názoru velmi dobře dokumentuje další rozměr trvalého následku politického věznění. Tím je tzv. úraz na duši. Řada muklů si z nucené práce v dolech a přilehlém okolí neodnesla jen jizvy a šrámy po fyzických zraněních, případně nemoci s ozáření, ale také psychickou újmu a zničené vztahy s mnoha blízkými. Tomuto druhu následků by se mohla věnovat samostatná výzkumná práce. Níže uvedený úryvek pouze poodkrývá hloubku lidského neštěstí, které komunistický režim napáchal. Na základě e-mailu od pana Aloise Macka ze 17. července 2006 se můžeme dočíst:

„Napsal jsem vám ve stati o hladovkách, že se mne tatínek zřekl, zakázal mi psát mu dopisy a zvat jej na návštěvy. Teprve s odstupem času jsem to prominul a odpustil, protože jsem si uvědomil, že to byl pro něj a jeho novou rodinu pokus přežít. Vzal si jednu paní – vdovu, která již měla dvě nezletilé děti a s tatínkem pak dvojčata, takže vlastně čtyři děti zaopatřovat a zajistit relativně spokojený život a navíc v té době dělal správce na zlínském okrese s krajským vedením strany. No a teď měl vlastního syna odsouzeného za protistátní činnost na 32 let, a tak si myslím, že jej jako soudruha vybídli, aby v té záležitosti něco udělal, táta to pochopil a zřekl se mne. Sám od sebe by to rozhodně nikdy neudělal. Po návratu domu jsem uvažoval, zda se s ním mám sejít a jsem rád, že jsem nebyl paličatý a navštívil jej. Táta plakal, já byl na měkko, a tak bylo vše zapomenuto.“³³⁵

³³⁴ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Jozefem Kyckou vedl Tomáš Bouška, 8. 12. 2007.

³³⁵ Úryvek z emailové korespondence mezi Mgr. Klárou Pinerovou a Aloisem Mackem. Doplněny háčky a čárky.

I v tomto tematickém ohledání nalezneme konkrétní příklady paměti na jáchymovskou vazbu v podobě jejich (ne)přímých následků a vlivu na kvalitu dalšího života. Čtyři narátoři ve zkoumaném výběru členů KPV ČR už nejsou mezi živými (léto 2011), tři z nich prokazatelně zemřeli na nějakou formu rakoviny (Alois Macek³³⁶ a Jozef Kycka³³⁷, podle přesvědčivé reakce v rozhovoru lze odvodit příčinu smrti i u dr. Jana Pospíšila), coby častý zdravotní následek z nucené práce v uranových dolech. Vyprávění dr. Procházky pomáhá pochopit míru příkoří, se kterou se vyrovnávali bývalí političtí vězni, kterým zdravotní pojišťovny a sociální správa odmítala „uznat“ onemocnění z ozáření v uranových dolech po jejich návratu do „normálního“ života a co hůře – dávno po pádu komunismu. Nedílnou součástí následků politického věznění jsou také psychické újmy a rozvrácené vztahy s rodinnými příslušníky a přáteli, kteří se od muklů za jejich vězeňskou minulost odvrátili. Této problematice se však tato práce pouze okrajově dotkla a nelze vůbec hovořit o uceleně zpracovaném nálezu, jako např. v případě práce Kristýny Buškové.³³⁸ Ze sebraných vyprávění však vyplývá, že bývalí političtí vězni si z doby věznění v 50. letech odnesli trvalé zdravotní následky a v jejich diskurzu se objevuje silná nevole nad mírou informovanosti široké veřejnosti o tomto „vedlejšímu efektu“ politického věznění (nejen) na Jáchymovsku.

3.2.8 Vzpomínky na Jáchymov

Patrně nepřekvapí, že se mnozí bývalí političtí vězni snažili na jáchymovské útrapy zapomenout a vymazat je z rodinné paměti. Mnoho dcer a synů perzekvovaných dodnes nezná detaily z vězeňského života svých otců, protože ti o nich nechtěli nebo neuměli na toto

³³⁶ „S bolestí oznamujeme, že 8. ledna 2008 zemřel „Mukl“ Alois Macek, ve věku 78 let. Rodák ze Zlína, žil po emigraci v Rakousku. V nemocnici v Kremži – (Rakousko) podlehl zákeřné leukemii. V komunistických kriminálech a lágrech prožil víc než 13 let mladého života. Nezapomeneme. Zd. K. 13. 1. 2008.“ Oficiální web KPV ČR. [online] Dostupné z: <http://www.kpv-cr.cz/?nid=315> [citováno 12. července 2011].

³³⁷ „S bolestí v srdci oznamujeme, že naše řady navždy opustil bratr Josef KYCKA, člen pobočky KPV Karlovy Vary. Josef Kycka byl spoluzakladatelem "Jáchymovské pekla" a jeden z jeho prvních představitelů v roce 1990. Pro nás, bývalé politické vězně jeho odchod z našich řad je velikou ztrátou. Buď pokoj Tvoji duši. Zd. K. 5. 12. 2008.“

Oficiální web KPV ČR. [online] Dostupné z: <http://www.kpv-cr.cz/?nid=415> [citováno 12. července 2011].

³³⁸ BUŠKOVÁ, Kristýna. Ženy v komunistických lágrech: psychologické dopady politického věznění a způsoby jejich zvládání. In BOUŠKA, Tomáš – PINEROVÁ, Klára – LOUČ, Michal (eds.). *Českoslovenští političtí vězni – Životní příběhy*. Praha : COHA, 2010, s. 46 – 62.

téma hovořit. Po roce 1989 však vznikl nápad na vzpomínkový ceremoniál s názvem „Jáchymovské peklo“, který každoročně probíhá v květnových dnech v Jáchymově před děkanským kostelem sv. Jáchyma. Tuto tradici založila roku 1990 Konfederace politických vězňů ČR a v Jáchymově a některých přilehlých táborech probíhá dodnes s cílem uctít památku obětí trestaneckých pracovních táborů a vzpomenout na doby, kdy v blízkém okolí tohoto města pracovalo i 16 tisíc vězňů najednou. Díky nástupu demokracie se začalo téma detabuizovat a paměť na práci v dolech či život v táborech na Jáchymovsku se začala rekonstruovat a to jak v rodinné paměti (nástup „zvídavé“ generace vnuků a vnuček), tak ve skupinové (pravidelné schůze a veřejná setkání organizací sdružující politické vězně napomohly k výměně zkušeností a obohacení individuální paměti, čímž vznikly různé tradovací typy). Na závěr mapování vybraných aspektů vzpomínek bývalých jáchymovských politických vězňů jsem zařadil i několik „bilančních“ zmínek o asociacích na téma „Jáchymov“ obecně. V několika rozhovorech jsem se bývalých politických vězňů přímo tázal: „Co se Vám vybaví při vyslovení názvu Jáchymov?“. Brig. gen. Husník odpověděl v toku svého vyprávění a myšlenek zcela konkrétní vzpomínkou na vězeňský tábor:

„V první řadě se mi vybaví eLko. Za mého působení ještě nebyl volný pohyb, natož hrát fotbal či volejbal. To jsem nepoznal. To začalo, až když jsem byl dávno pryč. Na eLku a později na Nikolaji jsem si vyžral ty nejtvrďší začátky. Pochopitelně se vše uvolňovalo úměrně tomu, jak se režim upevňoval. Ještě si nebyli tak jistí svou nadřazeností, takže radši zavírali a zajišťovali. A potom zase snáz lidi pouštěli, odhlasovali nějak tu půlku a dobré chování. Ovšem zemědělce zavírali proto, aby je mohli ožebračit. Velkoobchodníky taky.“³³⁹

Naopak někdejší hokejový šampion A. Bubník na otázku reagoval obecnějším sdělením, ve kterém je právě patrná snaha rekonceptualizovat téma odkazu politických vězňů a upozornit na jeho důležitost:

³³⁹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Brig. gen. Antonínem Husníkem vedl Tomáš Bouška, 23. 9. 2009.

„Obrovské utrpení lidí toho největšího a nejlepšího ražení, kteří byli Čechoslováci, lidé, kteří šli za svým přesvědčením a vírou. Lidé, kteří věděli, co je to komunismus, a bojovali proti němu. Já si myslím, že Jáchymov bylo utrpení národa, které se nedá nikde a nikdy zapomenout.“³⁴⁰

Dr. J. Málek na otázku odpověděl subjektivně orientovaným vyjádřením, kterým dává najevo údajně malou emotivnost této tematiky. Zmiňuje typický projev setkávání bývalých vězňů, kteří mají tendenci vyprávět si spíše veselé příběhy z doby věznění, než si vzájemně připomínat ty smutné:

„Jsem asi otrlá nátura, vybaví se mi pěkná krajina a zážitky z toho tábora. Ale že by mě to dojímal, to v žádném případě. Když se sejdeme s bývalými spoluvězni, tak si vypravujeme legrační zážitky. Pochopitelně tam byly zážitky zlé, ale člověk si spíše vzpomene na něco lepšího. Lidská paměť, myslím, automaticky vymazává ty špatné věci. Když jsem tam po letech přišel, tak jsem si říkal: tady jsem byl jako vězeň. Ale nijak zvlášť mě to nedojímalo.“³⁴¹

Přesně opačné stanovisko zaujal k dotazu Z. Kovařík. Svěřil se, že vzpomínka na Jáchymov je pro něj dodnes traumatizující, k čemuž použil hned dva důkazy. Mluví jednak o špatném spaní a dále používá příměr kamaráda, který je vlivem práce v uranových dolech těžce nemocný:

„Běhá mně mráz po zádech. Já to mám zafixované. Bohužel se mi stává to, že se v noci probudím nebo mám sen, že jsem ve vězení v Jáchymově. Je to takový nepřekonatelný zážitek, který nemůžu z paměti a z podvědomí vymazat. Zvlášť třeba teď, když se dozvídám, že můj kamarád, který tam se mnou byl, tak má těžkou leukemii, prakticky je na pokraji života a smrti. A to jsou takové vzpomínky a takové červený nitě, které se v tomhle táhnou. Tehdy byl mladý člověk a dnes je odepsaný, kvůli leukemii z ozáření.“³⁴²

³⁴⁰ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Augustinem Bubníkem vedl Tomáš Bouška, 11. 6. 2007.

³⁴¹ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Jiřím Málkem vedl Tomáš Bouška, 1. 8. 2007.

³⁴² ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor se Zdeňkem Kovaříkem vedl Tomáš Bouška, 5. 12. 2007.

Další zajímavé vyjádření poskytl J. Kycka, který se v odpovědi zabývá přirovnáním vzpomínky na dobu věznění v Jáchymově s lidským vztahem. Otevřeně přiznává, že na špatné zážitky nezapomněl, ale pud sebezáchovy mu velí se jimi nezabývat a asociaci s místním názvem důlního města nespojovat:

„Jáchymov. Víte, na to špatný se radši zapomíná. Nebo nezapomíná, ale přestává se tím člověk nějak zaobírat. To je, jako když vám někdo něco udělá, tak mu to třeba odpustíte, ale nezapomenete. Tak je to asi s tím Jáchymovem. Když se řekne Jáchymov, tak mně se vůbec nevybaví lágry. Když se o nich mluví, tak se mně vybaví všechno o nich, ale takhle když slyším Jáchymov tak vůbec ne.“³⁴³

Nepublikovatelné slovní spojení upustil v reakci na Jáchymov dr. J. Pospíšil. Jeho paměť s místy věznění spojuje negativní konotaci: *„Víte, bohužel to neumím slušně říct.“³⁴⁴* Dr. H. Procházka v rozhovoru odpověděl tak, že vlastní jméno Jáchymov spojil se shrnujícím ohlédnutím za svou „protistátní“ činností, ke které se otevřeně hlásil. Připouští, že tušil, co ho za jeho protirežimní aktivity může potkat a že ne všechno z toho, co nakonec skutečně potkalo, bylo výlučně negativní:

„Hm, protichůdné věci. Ona to opravdu byla ohromná škola života po všech stránkách, jak po stránce vědomostní, tak i nějak po té stránce morální nebo takové výchovy celkové. Sice byla zaplacená dost draze, po té stránce fyzické a zdravotní. Ale nemohu tvrdit, že jsem s tím do určité míry nepočítal, to bych lhal. Já jsem si byl vědom toho, co dělám a co mně může hrozit, jenže jsem tehdy předpokládal, že to bude všechno fungovat tak, že budu mít čas utéci.“³⁴⁵

Ačkoli otázka reflexe Jáchymova nebyla položena všem dvanácti narátorům ve stejném znění, u těch, kteří na ni odpověděli nebo v tomto smyslu sami referovali, se tak stalo vždy na závěr rozhovoru. Tento úsek vyprávění se podobal zdaleka nejvíce životní bilanci, dotýkal se témat spojených s hodnotami života, přínosem minulosti, výhledu do budoucnosti.

³⁴³ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Jozefem Kyckou vedl Tomáš Bouška, 8. 12. 2007.

³⁴⁴ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Dr. Janem Pospíšilem vedl Tomáš Bouška, 7. 6. 2008.

³⁴⁵ ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 21. 10. 2007.

V tomto kontextu je třeba přistupovat k jednotlivým odpovědím členů KPV ČR, které se od sebe značně liší. Při komentování tohoto „filosofujícího“ tématu patrně mnoho záleží na mentálním rozpoložení narátora a jeho celkové nátuře a přístupu k sobě samému. Jedni o sobě mohou mluvit jako o vyrovnaných, smířených jedincích, jiní nechají více nahlédnout do pochyb, které v sobě chovají. Nelze tedy opět generalizovat a nabídnout trend, který by pojmenoval přístup bývalých politických vězňů k létům stráveným na Jáchymovsku, jakkoli o něm ve své komunitě nejednou hovořili. Rozhovory s nimi ukazují, že se s tématem vyrovnali velmi individuálně a otázka jejich paměti na tuto životní kapitolu zrcadlí jejich osobitý přístup k životu (jistě ovlivněný i muklovskou identitou nabytou právě na Jáchymovsku).

4. ZÁVĚR

Téma bývalých československých politických vězňů se v době psaní této práce stalo viditelnějším fenoménem, než tomu bylo kdykoli v minulosti. Tato doktorská práce k tomuto trendu přispívá a nabízí pohled do vzpomínek dosud nepřiliš rozlišované části komunit bývalých politických vězňů. Konkrétní očití svědci politické perzekuce mi pomohli vypracovat metodickou část této práce, ve které jsem přehlédl dosavadní teoretické možnosti a mantinely orální historie a nabídl možnou cestu pro její další rozvoj na internetu. Orální historii jsem aplikoval v praxi a zabýval se empirickým badatelským výzkumem, který na konkrétních příkladech přispívá k poznání lidského prožitku dějinné události jáchymovského politického věznění. Pomocí obou perspektiv, teoretické i praktické, nabízím vzájemně se doplňující pohled na toto kontroverzní, často politizované téma, kdy část české (i odborné) veřejnosti zcela nekriticky považuje politické vězně za oběti komunistického režimu *per se*, část jejich osudy popírá nebo je bagatelizuje a část o nich vůbec neví. Ani jedna názorová skupina se však na vzpomínky a dějinné interpretace samotných politických vězňů neptá. To jsem se pokusil ve své práci napravit.

V této práci shrnuji výsledky svého doktorandského studia na FF UK v letech 2006 až 2011. Po celou tuto dobu jsem se zabýval tématem bývalých politických vězňů z éry stabilizace socialistické diktatury v bývalém Československu. Předmětem mého badatelského výzkumu byly vzpomínky a pohledy bývalých politických vězňů na jáchymovské trestanecké pracovní tábory a život v nich. Zajímal jsem se o ústní výklad minulosti těch politických vězňů, kteří jsou dnes členy KPV ČR. Nejprve jsem hledal vhodnou odbornou literaturu, archivní zdroje, memoáry či audiovizuální díla, která by zasadila téma politické zvěle po r. 1948 do kontextu dějinné situace u nás i ve světě. Nejčastěji jsem čerpal z textů historika T. Bursíka, K. Kaplana, či kolegů doktorandů M. Louče (Ústav historických věd Univerzity Pardubice) a K. Pinerové (Ústav hospodářských a sociálních dějin na FF UK v Praze). S touto základní znalostní výbavou jsem vymezil pojmy, které předkládanou práci podpírají coby základní tematické kameny. Jde o „československý uran“, „trestanecké pracovní tábory na Jáchymovsku“, definici spojení „politický vězeň“ a „teorii totalitarismu“. Každý z nich úzce souvisí s předkládanou prací a jeho přiblížení pomáhá v pojmoslovné orientaci.

Dále jsem se věnoval metodickému rámci své práce. Pod vedením prof. Vaňka jsem prozkoumal zahraniční i české pojetí a hlavní přístupy k orální historii, kterou považuji za

nejpřínosnější metodickou oporu pro sběr, archivaci a analýzu životopisných rozhovorů a vyprávění s bývalými politickými vězni. Jak název práce napovídá, zaměřil jsem se jak na teoretické znalosti o metodě, tak na její využití v praxi. Díky dobovému kontextu veřejného diskurzu o „vyrovnání se s komunismem“ jsem podnikl hlubší průzkum možností, nástrah a také nedostatků orální historie, kterou jsem svou doktorandskou práci nechtěl pouze zaštiťovat. Jak jsem zjistil, tento kvalitativní multidisciplinární přístup (v ČR aspirující na samostatnou vědní disciplínu) umožňuje přispět k poznání velmi kontroverzních témat naší nedávné historie s neobyčejnou plasticitou, aniž by soutěžil nebo dokonce přehlášoval klasický výzkum historie stojící na základě písemných pramenů. Právě naopak. Ucelený přehled použití OH v zahraničí i u nás jsem doplnil o vlastní sondu do finské orální historie (kapitola 2.4.2), kterou považuji za velmi inspirativní při rozvíjení jejích možností v českém prostředí. V jarním semestru 2008 jsem proto s podporou Fondu mobility UK a finské státní agentury CIMO odjel studovat metodiku orální historie na Univerzitu v Tampere. Finská orální historie má výjimečné výsledky nejen v oblasti historiografie, ale i folkloristiky, religionistiky a etnologie. Poznatky z pětiměsíčního pobytu mezi finskými orálními historiky jsem shrnul v práci „Finnish Oral History“, kterou jsem mj. prezentoval v listopadu 2008 na Univerzitě v Tampere.

V empirické části své práce (kapitola 3) jsem předložil práci s mozaikou úryvků z orálně historických rozhovorů s bývalými politickými vězni, kteří během svého věznění komunistickým režimem prošli jáchymovskými tábory. Skupina dvanácti zkoumaných narátorů byla navíc charakteristická tím, že byli bez výjimky organizováni po r. 1989 v KPV ČR, což z nich dělá zástupce charakteristické skupiny pamětníků, kteří tvořili v 50. letech součást vězeňské populace v trestaneckých táborech a uranových dolech a o této době a místech poskytují unikátní svědectví. Ta jsem rozdělil do osmi tematických oblastí. Domnívám se, že obohacují znalosti o důvodech, průběhu a prožitku politické perzekuce na konci 40. a během 50. let velmi konkrétními a silnými vzpomínkami, které zároveň ilustrují charakteristické uvažování této specifické názorové skupiny. Při přípravě této doktorské práce jsem se inspiroval jednou z mála českých orálněhistorických prací z 90. let – známou publikací „Sto studentských revolucí“ od M. Otáhal a M. Vaňka. Její přínos spočíval v předložení „profilů osob, jejichž průsečíkem, setkáním či vyvrcholením dosavadních

prožitků byla účast při významné události,³⁴⁶ což je u situace politických vězňů více než podobné, jakkoli jejich „významná událost“ (tj. věznění na Jáchymovsku) trvala i několik let.

V případě vzpomínek na svou „protistátní činnost“ se nárátoři stylizovali do role obětí režimu, ovšem někteří se přihlásili k různé míře oprávněnosti svého osudu díky svému zapojení do protikomunistického odboje. Celá polovina pamětníků vykonávala protirežimní činnost a vědomě ohrožovala svůj život na svobodě. Ostatní upadli do léčky StB nebo se pohybovali za hranicí (tehdejšího) výkladu zákona nevědomky. Sedm narátorů detailně popsalo drastické vyšetřovací metody StB včetně fyzického násilí a psychického teroru. Násilné vyšetřovací metody však nebyly uplatňovány na všech narátorech a ve stejné míře. Z výzkumu vyplynulo, že mučení a šikana se týkala jak politicky činných, aktivních odpůrců režimu ve vyšetřovací vazbě, tak „obyčejných lidí“ a „malých ryb“. Nedílnou součástí nezákonného postihu bylo pronásledování rodinných příslušníků a známých politických vězňů, kteří patří do málo zohledňované skupiny perzekvovaných „třídních nepřátel“. Také jejich osudy byly nevratně ovlivněny zvlášť StB, což se nejvíce týká partnerek politických vězňů a matek jejich dětí, jak o tom vyprávěli někteří nárátoři. Mezi jmenovanými sadistickými mučiteli figurují pracovníci StB Jindřich Veselý, Kamil Pixa, František Pergl nebo zaměstnanec SNB Miroslav Píbil.

Až na dva nárátoře byli všichni ze zkoumaného vzorku odsouzeni k vysokým trestům odnětí svobody, přesněji nad deset let. Po přičtení druhého trestu za neohlášení pokusu o útěk spoluvězňů dosáhl nejvyššího trestu ze všech narátorů A. Macek, který „posbíral“ tresty v celkové výši 32 let odnětí svobody. S tak vysokými rozsudky se nárátoři vypořádávali tím, že nevěřili, že jejich vazba bude trvat tak dlouho (tradovací typ třetí světové války). Zde je třeba připomenout, že průměrný věk všech dvanácti narátorů, kteří byli věznění v mladém věku a o svých životech vyprávěli ve vysokém stáří, nezměnitelným způsobem ovlivnil způsob a podobu interpretace jejich životních příběhů (coby příběhy mužů určených k likvidaci). Výzkum potvrdil, že přes velmi drsné podmínky v trestaneckých pracovních táborech na Jáchymovsku (tradovací typ koncentráky a lágry) byl tento typ výkonu trestu lidsky přijatelnější, než pobyt a práce na celách v kamenné věznici. Díky volnějšímu pohybu a soužití s částí vězeňské skupiny stejného názorového proudu (antikomunisté) a také díky společnému nepříteli (komunisté, eventuálně „bachaři“, kriminální živly nebo vězni

³⁴⁶ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu...*, c. d., s. 49.

retribuční) utvářeli političtí vězni uzavřenou vězeňskou komunitu, kterou spojilo přátelství a kamarádská výpomoc v nouzi. Typickým projevem takového soužití je tradovací typ vězeňské univerzity a přátelství na celý život, který se vyskytuje takřka v každém vyprávění. Hmatatelným dokladem komunitního života „bratrů“, tj. politických vězňů, jsou dopisy a upomínkové předměty tajně psané a vyráběné na šachtách. Adresátům se tyto fyzické „produkty“ politického věznění dostávaly díky odvážné pomoci civilních zaměstnanců dolů a povrchových závodů a tvoří důležitou součást poměrně malého hmatatelného dědictví fenoménu politického vězeňství na Jáchymovsku.

Životní podmínky v jáchymovských trestaneckých pracovních táborech přes svou relativní výhodnost oproti kamennému vězení nevykazovaly podle tamějších nucených rezidentů mnoho pozitivního. Výzkum poukázal na trvalé následky z ionizujícího záření při dobývání a zpracování uranové rudy (tradovací typ Věž smrti) i na těžké úrazy na pracovištích, kde muklové pracovali (zejména na začátku 50. let) bez jakýchkoli ochranných prostředků, s omezenou nebo žádnou hygienou a nedostatečným lékařským ošetřením. Popsané zdravotní následky a trvalé obtíže jsou jednou z nejtěžších daní, kterou byli političtí vězni donuceni zaplatit, což má nevyhnutelně vliv na jejich komunitní diskurz. Velmi unikátní detaily popsalo několik narátorů z prostředí třídní a drtiče uranové rudy v táboře „L“ v dnešním Horním Žďáru u Ostrova n. Ohří. Díky jejich vyprávění lze dobře rekonstruovat celý průběh zpracování rudy od jejího svezení ze šachet až po expedici vlakem do bývalého SSSR. Samostatnou kapitolou jsou rovněž osobní tresty v táborech (tradovací typ korekcí) provázených omezeným přísunem jídla a pití, zimou, šikanou ostrahy apod.

V kontextu tematických vzpomínek se narátoři vyjádřili k otázce reflexe jáchymovské epizody svého života obecně. Můj výzkum přispívá k závěru, že názory na věznění nelze zobecnit na jeden tradovací typ paušalizující tuto zkušenost (smíření či odpuštění nebo naopak nenávist k věznilům a touha po pomstě). Spíše se ukazuje, že vzorky paměti bývalých jáchymovských politických vězňů vykazují kombinaci pozitivních a negativních asociací na toto období a místo a záleží hlavně na auditoriu a příležitosti, při které jsou vyzváni, aby svou zkušenost pojmenovali. Tím se ostatně potvrzuje definující předpoklad orální historie, který metodu popisuje jako stále se vyvíjející a dotvářející soubor interaktivních postupů, ve kterých je třeba citlivě rozeznávat roli a vliv tazatele.³⁴⁷

³⁴⁷ VANĚK, Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti...*, c. d., s. 11.

V rozhovorech je patrný vliv diskurzu KPV ČR, který po roce 1989 nejprve (úspěšně) volal po odškodnění politických obětí zejména zakladatelského období komunismu a (neúspěšně) potrestání viníků perzekuce. Narátoři často verbalizují nechuť k pokračování komunistické politiky na české stranické scéně, burcují k většímu důrazu vzdělávacích institucí na téma zločinů komunismu, volají po odsouzení konkrétních komunistických funkcionářů apod. Jejich pohled se od pohledu ostatních, tj. mladších antikomunistů liší tím, že nejsou ochotni uznat práci chartistů a disidentů za „třetí odboj“, za jehož průkopníky a snad i jediné pravé vyznavače se označují.

Mám za to, že předkládaná práce pomůže prohloubit poznání o životních podmínkách a zacházení s vězeňskou populací státních = politických vězňů vězněných v zakladatelském období socialistické diktatury v jáchymovských trestaneckých pracovních táborech. Konkrétní ukázky politické perzekuce citované v empirické části této práce ilustrují skutečně brutální charakter režimu v uranových trestaneckých pracovních táborech. Vzpomínky mklů nám dále umožní pochopit jejich diskurz ve vztahu k vyrovnání se s dědictvím komunismu. Postoje a nekompromisní stanoviska směrem k bývalé KSČ a jejím představitelům jsou formovány právě zkušeností z 50. let a dále utvrzujícím dopadem sdružení v KPV ČR. K těmto poznatkům jsem dospěl díky studiu orální historie a její aplikaci v praxi. Tato práce neaspiruje na celistvý historický výklad období a místa věznění těchto „nepřátel lidu“, jak se ještě stále část české akademické obce o orální historii domnívá, nýbrž se zaměřuje na sběr, archivaci a analýzu rozhovorů s dvanácti očitými svědky těchto událostí. Lidský aspekt vyprávění bývalých politických vězňů umožňuje nahlédnout jejich více vrstevnaté vzpomínky, které – jak už jsem poukázal – nejsou jednostranně pozitivní či negativní, jsou však výsostně autentické. To považuji – ve světle neúprosně mizící komunity bývalých politických vězňů zakladatelského období československé socialistické diktatury – za největší přínos této práce.

5. BIBLIOGRAFIE

APPLEBAUM, Anne. *Gulag – historie*. Praha–Plzeň : Beta-Dobrovský & Ševčík, 2004. 608 s.

BOUŠKA, Tomáš - PINEROVÁ, Klára (eds.). *Czechoslovak political prisoners: life stories of 5 male and 5 female victims of Stalinism*. Praha : ANO pro Evropu, 2009. 175 s.

BOUŠKA, Tomáš - PINEROVÁ, Klára - LOUČ, Michal. (eds.). 2009. *Českoslovenští političtí vězni: Životní příběhy*. Praha : Česká asociace orální historie, 2009. 351 s.

BUŠKOVÁ, Kristýna. Ženy v komunistických lágrech: psychologické dopady politického věznění a způsoby jejich zvládání. In BOUŠKA, Tomáš - PINEROVÁ, Klára - LOUČ, Michal (eds.). *Českoslovenští političtí vězni – Životní příběhy*. Praha : COHA, 2010, s. 46 – 62.

BURSÍK, Tomáš. *Trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009. 211 s.

FIALOVÁ, Zuzana. Orálna história – s tvárou a menom. In *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov VI*. Bratislava: Milan Šimečka Foundation, 1996. s. 31–46.

FINGERROOS, Outi. The advent of oral history in Finland. In 6. MEZINÁRODNÍ KONFERENCE ORÁLNÍ HISTORIE: “*Methodological, archival, technical issues, Theory and methods in OH, Legal and Ethical issues*”, [CD-ROM], Praha, 2010.

FINGERROOS, Outi. Faces of Oral History Research in Finland. In Sborník z 15. konference Mezinárodní asociace orální historie “*Oral History - A Dialogue with our Times.*” [CD-ROM] Guadalajara, Mexico, 2008.

GAĎOUREK, Ivan - NEHNĚVAJSA, Jiří. Žalářování, pronásledování a zneuznání: svědectví ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích. Brno: Masarykova univerzita, 1997. 129 s.

GRELE, J. Ronald. Reflections on the Practice of Oral History. Retrieving what we can from an earlier critique. In *Suomen Antropologi. Journal of the Finnish Anthropological Society*, Volume 32, Number 4, Helsinki, 2007.

GRELE, J. Ronald. Movement without aim. Methodological and theoretical problems in oral history. In PERKS, Robert - THOMSON, Alistair. *The Oral History Reader*. New York: Routledge, 2006. 479 s.

HELSTI, Hilikka. *Kotisyntytysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*. Suomalaisen kirjallisuuden Seuran toimituksia 785. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2000.

HOWELL, Martha - PREVENIER, Walter. *From Reliable Sources. An Introduction to Historical Methodes*. Ithaca : Cornell University Press, 2001. 207 s.

CHARLTON, L. Thomas - MYERS, E. Lois - SHARPLESS, Rebecca (eds.). *History of Oral History. Foundations and Methodology*. Plymouth : AltaMira Press, 2007. 318 s.

CHRENKOVÁ, Petra. *Reflexia spôsobu života žien v liptovskom regióne z kulturologického pohľadu*. Praha : FF UK, 2010. Disertační práce, obor kulturologie.

JANÁK, Dušan. Organizace a řízení československého vězeňství 1945 – 1955. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945 – 1955*. Praha: Vězeňská služba ČR, 2001. s. 3-49.

JÄRVELÄ, Ari – MALMI, Timo. *Tampere tulessa 1918*. Jyväskylä : Atena, 2008. 251 s.

JUDT, Tony. *PostWar: a history of Europe since 1945*. Penguin Press, 2005. 878 s.

JUTTIKALA, Eino – PIRINEN, Kauko. *Dějiny Finska*. Praha : Nakladatelství LN, 2001. 408 s.

KAPLAN, Karel. *Nebezpečná bezpečnost*. Brno : Doplněk, 1999. 290 s.

KAPLAN, Karel. *Největší politický proces: M. Horáková a spol.* Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV, 1996. 350 s.

KAPLAN, Karel. Politická perzekuce za komunistického režimu v Československu. In GEBAUER, František et al. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989 (Statistický přehled)*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. 236 s.

KAPLAN, Karel - PACL, Vladimír. *Tajný prostor Jáchymov*. České Budějovice: ACTYS, 1993. 191 s.

KORKIAKANGAS, Pirjo. *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Kansatieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, 1996.

KUKAL, Karel. *Deset křížů*. Praha: Nová inspirace, 1993. 136 s.

KÝR, Aleš. *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945 – 1955: přehled základních předpisů*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2002. 123 s.

LATVALA, Pauliina. *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1024. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005.

LOUČ, Michal. *Politici vězni mezi pamětí a historií: příspěvek orální historie k reflexi sociálních rámců paměti*. Pardubice, 2010. 85 s. Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Katedra sociálních věd, Kabinet sociální antropologie. Vedoucí diplomové práce Mgr. Tereza Hyánková, Ph.D.

MALMI, Timo. *Jatkosodan suomalaiset sotavangit neuvos tojärjestelmässä*. Tampere, 1995. Diplomová práce na Univerzitě v Tampere, Katedra historie. 143 s.

MALMI, Timo. *Suomalaiset sotavangit. Neuvostoliitossa 1941-1944: miehet kertovat*. Jyväskylä : Atena, 2002. 256 s.

MALMI, Timo. *Tähtäpä, sotavangin laulu : romaani*. Jyväskylä : Atena, 1999. 255 s.

MARANDER-EKLUND, Lena. *Berättelser om barnafödande. Form, innehåll och betydelse i kvinnors muntliga skildring av födsel*. Åbo: Åbo akademis Förlag, 2000.

MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus*. Praha: Argo, 2009. 274 s.

MORRISEY, T. Ch., Why Call It „Oral History“? Searching for Early Usage of a Generic Term. In *Oral History Review*, roč. 12 (1984).

MAYEROVÁ, Françoise. Vězení jako minulost, odboj jako paměť. In *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1, 2002. s. 42–64.

NAVARA, Luděk. *Nové příběhy železné opony*. Brno : Host, 2007. 241 s.

OTÁHAL, Milan. - VANĚK, Miroslav. *Sto studentských revolucí*. Praha : Lidové noviny, 1999, 862 s.

PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno : Atlantis, 1990. 400 s.

PELTONEN, Ulla-Maija. *Punakapinan muistot: tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1996. 443 s.

PELTONEN, Ulla-Maija. The Return of the Narrator. In OLLILA, A. *Historical Perspectives on Memory*. Studia Historica 61. Finnish Literature Society, Helsinki, 1999.

PEŠEK, Jan. *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Veda, 2000. 247 s.

PETRÁŠOVÁ, Ludmila. *Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949 - 1961*. Sborník archivních prací, ročník XLIV., 1994. s.333- 447.

PINEROVÁ, Klára. *Vývoj vězeňských subkultur v Československu v letech 1948 - 1960*. Praha, 2006. 231 s. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy na Ústavu hospodářských a sociálních dějin. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

PÖYSÄ, Jyrki. *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 669. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997.

PURCELL Hugh: The Boys' Own Stories. In *BBC History Magazine*, Srpen 2000, Vol.1, No.4.

RANINEN-SIISKONEN, Tarja. *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 766. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1999.

RITCHIE, A. Donald. *Doing oral history. A Practical Guide*. Oxford University Press, 2003. 318 s.

ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha : Portál, 2000. 304 s.

SNELLMAN, Hanna. *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä*. Oulu: Pohjoinen, 1996.

SOMMER, W. Barbara - QUINLAN K. Mary. *The Oral History Manual*. Rowman : AltaMira Press 2009. 121 s.

SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha : Prostor, 2009. 507 s.

ŠEDIVÝ, František. *Pod věží smrti*. ÚDV, Praha 2000. 144 s.

ŠKUTINA, Vladimír - BAKALÁŘ, Robert. *Ztracená léta. Příběh hokejového zločinu*. Pardubice : Helios, 1990. 176 s.

THOMPSON, Paul. The Voice of the Past. In PERKS, Robert. - THOMSON, Alistair (eds.). *The Oral History Reader*. New York: Routledge, 2006. 479 s.

TOMEK, Prokop. *Československý uran 1945–1989*. Praha : ÚDV, 1999. 76 s.

TOMEK, Prokop. *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989: vývoj systému agenturní činnosti ve vězeňských zařízeních československého komunistického režimu 1948–1989: budování a vývoj věznic StB v období 1948–1952*. Praha : ÚDV, 2000. 86 s.

UKKONEN, Taina. Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2000.

VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. 175 s.

VANĚK, Miroslav. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. 112 s.

VANĚK, Miroslav. Sběrači, lovci a „vědecký“ antikomunismus aneb o některých problémech orální historie při výzkumu naší nedávné historie. In PETRÁŠ, Jiří. *Příběh je základ... a lidé příběhy potřebují... : aneb Teoretické a praktické aspekty orální historie*. České Budějovice : Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2010, s. 21–31.

VANĚK, Miroslav - MÜCKE, Pavel - PELIKÁNOVÁ, Hana. 2007. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 224 s.

VANĚK, Miroslav - URBÁŠEK, Pavel (eds.). Vítězové? Poražení? – Životopisná interview. Díl 2, Politické elity v období tzv. normalizace. Praha: Prostor, 2005. 831 s.

VANSINA, Jan. Oral tradition and historical methodology. In DUNAWAY, K. David. - BAUM, K. William. *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. Aalnut Creek : Altamira Press, 1996. 432 s.

WELZER, Harald - MOLLEROVÁ, Sabine - TSCHUGNALLOVÁ, Karoline. *Můj děda nebyl nácek. Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha : Argo, 2010. 210 s.

ZAHRADNÍČEK, Jan. *Rouška Veroničina. La Saletta. Znamení moci*. Praha : Vyšehrad, 1990. 155 s.

ZIRNITE, Mara, HINKLE, Maija (ed.). *Oral History Sources of Latvia. History, Culture, Society Through Life Stories. A Selected Collection of Latvian Life Stories*. Riga : Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia, 2005. 228 s.

Zpravodaj Konfederace politických vězňů, ročníky 1995 – 2010.

ŽALOUDEK, Karel. *Encyklopedie politiky*. Praha : Libri, 1999. 559 s.

Online zdroje:

16. konference IOHA. [online] Dostupné z: <http://www.ioha2010prague.cz/> [citováno 12. září 2010].

Boloňský proces. [online] Dostupné z: <http://www.bologna.msmt.cz/> [citováno 12. září 2010].

BOUŠKA, Tomáš. Orální historie jáchymovských 'muklů'. In *Člověk*, doktorandský časopis FF UK, červen 2008. [online] Dostupné z: <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cislocclanku=2008061508> [citováno 12. dubna 2011].

BOUŠKA, Tomáš. Finská orální historie. In *Člověk*, doktorandský časopis FF UK, prosinec 2010. [online] Dostupné z <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cislocclanku=2010122901> [citováno 15. dubna 2011].

BURSÍK, Tomáš. České vězeňství v minulosti i současnosti – několik poznámek. In *CS Magazín*, prosinec 2006. [online] Dostupné z: <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2006121013> [citováno 12. dubna 2011].

CNN. [online] Dostupné z: <http://www.cnn.com/2008/WORLD/europe/03/27/france.recording.ap/> [citováno 15. dubna 2011].

COHA. [online] Dostupné z: www.oralhistory.cz [citováno 12. dubna 2011].

ČERMÁK, Jindřich. Přechody k demokracii. *E-polis.cz*, 14. duben 2005. [online] Dostupné z: <http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/77-prechody-k-demokracii.html> [citováno 14. dubna 2011].

Česká asociace orální historie. [online] Dostupné z: <http://oralhistory.cz/> [citováno 23. října 2010].

České noviny. Boj Mašinů se zbraní v ruce rozděluje českou společnost i dnes: [online] Dostupné z: http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/boj-masinu-se-zbrani-v-ruce-rozdeluje-ceskou-spolecnost-i-dnes/506870&id_seznam= [citováno 10. dubna 2011].

České noviny. Ctirad Mašín pohřben v Clevelandu, na pohřbu byl i Vondra. [online] Dostupné z: http://www.ceskenoviny.cz/svet/zpravy/ctirad-masin-byl-pohrben-v-clevelandu-na-pohrbu-byl-i-vondra/678855?utm_source=rss&utm_medium=feed [citováno 10. září 2011].

Doporučení MŠMT k výuce dějin 20. století. [online] Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/doporuceni-msmt-k-vyuce-dejin-20-stoleti?highlightWords=doporu%C4%8Den%C3%AD+modern%C3%AD> [citováno 12. dubna 2011].

Elore. [online] Dostupné z: <http://www.elore.fi/ojs/english.html> [citováno 12. září 2010].

Film Pouta. [online] Dostupné z: <http://www.pouta-film.cz/> [citováno 12. dubna 2011].

FINGERROOS Outi, HEIMO Anne, MAKKONEN Elina. Úvod. In *ELORE*, vol. 13 – 1/2006. [online] Dostupné z: http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_06/fhm1_06.pdf [citováno 14. dubna 2011].

FINGERROOS, Outi. – LAAKKONEN, S. - SALMI-NIKLANDER, K.: Review: Finnish Oral History Network. In *ELORE*, vol. 13 – 1/2006. [online]. 2006. Dostupné z: http://www.elore.fi/arkisto/1_06/fls1_06.pdf [citováno 12. září 2010].

HUSNÍK, Antonín. *Příběhy 20. století* (Post Bellum). Publikováno 25. října 2006. [online] Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/story/husnik-antonin-1921-72> [citováno 12. dubna 2011].

Historie.cs. Pořad ČT, vysíláno 23. 12. 2010. [online] Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/210452801400035-drahy-uran/video/> [citováno 12. dubna 2011].

Hospodářské noviny, 4. dubna 2010. [online] Dostupné z: <http://zpravy.ihned.cz/lehke-zpravy/c1-42189080-z-vedecke-rady-ustavu-pro-studium-totality-odchazeji-dalsi-dva-jeji-clenove> [citováno 10. dubna 2011].

iDnes.cz. Konfederaci politických vězňů spoluzakládala StB, bývalý šéf má po letech důkaz. [online] Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/konfederaci-politickych-veznu-spoluzakladala-StB-byvaly-sef-ma-po-letech-dukaz-gcv-/domaci.asp?c=A080326_120746_domaci_adb [citováno 18. dubna 2011].

iDnes.cz. Topolánek předal Mašinovi medaili, čelí trestnímu oznámení. [online] Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/topolane-predal-masinovi-medaili-celi-trestnimu-oznameni-poc-/domaci.asp?c=A080228_122304_domaci_mad [citováno 10. dubna 2011].

International Committee of Historical Sciences. [online] Dostupné z: <http://www.cish.org/> [citováno 12. července 2011].

Kansan Arkisto (doslovně Lidový archiv). [online] Dostupné z: <http://www.kansanarkisto.fi/> [citováno 12. září 2010].

KPV ČR. [online] Dostupné z: <http://www.kpv-cr.cz/?pid=116> [citováno 17. dubna 2011].

Knihovny prezidentů USA. [online] Dostupné z: <http://www.archives.gov/presidential-libraries/contact/libraries.html> [citováno 15. dubna 2011].

Maitolaiturimuseo. In *YouTube*. [online] Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=0qfjMkbrt94> [citováno 23. října 2010].

MALMI, Timo. [online] Dostupné z: <http://www.uta.fi/~titima/englanti.html> [citováno 23. října 2010].

Mediainfo.cz. Mašinové se probojovali i na titulní strany novin. [online] Dostupné z: <http://www.mediainfo.cz/politika-ekonomika/1400.html> [citováno 10. dubna 2011].

OTÁHAL, Milan: Komunistický režim v období tzv. normalizace. In: KOCIAN, Jirí (ed.): *Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989*. http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf [citováno 4. října 2008], s. 36.

Politické vězni.cz. [online] Dostupné z: <http://www.politictivezni.cz/> [citováno 12. července 2011].

Proces H. [online] Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10153697395-proces-h/> [citováno 12. dubna 2011].

Příběhy železné opony. iVysílání České televize. [online] Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095467107-pribehy-zelezne-opony/406235100221039-akce-zpevak/> [citováno 10. srpna 2011].

Sbírka zákonů, ročník 2007, částka 59, ze dne 12.7.2007. [online] Dostupné z: <http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?zdroj=sb07181&cd=76&typ=r> [citováno 12. dubna 2011].

SBPV-ČR. [online] Dostupné z: <http://www.politicti-vezni.cz/informace-o-sdruzeni/> [citováno 17. července 2011].

Skupina orální historie v rámci *Oddělení dokumentace Ústavu pro studium totalitních režimů* [online] Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/organizacni-struktura-odbory#zkoumani> [citováno 12. dubna 2011].

Soudobé dějiny – média – politika a jejich místo v demokratické společnosti, konference. *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 4. října 2010.* [online] Dostupné z: <http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/2010/09/SeminarUSD03.pdf> [citováno 10. dubna 2011].

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. [online] Dostupné z: http://psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0472_06.htm <http://www.kpv-cr.cz/?nid=315> [citováno 12. července 2011].

Stopy totality. [online] Dostupné z: <http://www.stopytotality.org/o-projektu/anotace>, [citováno 12. srpna 2011].

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Finská literární společnost). [online] Dostupné z: <http://www.finlit.fi/> [citováno 12. září 2010].

Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura (Finská folklorní společnost). [online] Dostupné z: <http://cc.joensuu.fi/~loristi/skts/> [citováno 12. září 2010].

Tampere1918. [online] Dostupné z: <http://www.tampere1918.fi/> [citováno 23. října 2010].

The folklore activities of the Finnish Literature Society. Folklore and oral history. [online] Dostupné z: <http://www.folklorefellows.fi/netw/ffn15/fls.html> [citováno 12. září 2010]

THOMPSON, Paul. *Oral History and the History of Medicine: A Review*. [online] Dostupné z: <http://shm.oxfordjournals.org/content/4/2/371.extract> [citováno 15. dubna 2011].

TV NOVA, 28.2.2008. [online] Dostupné z: <http://tn.nova.cz/zpravy/domaci/josef-masin-dostal-medaili-topolanek-celi-trestnimu-oznameni.html> [citováno 10. dubna 2011].

Työväenliikkeen kirjasto. (Knihovna dělnického hnutí v Helsinkách). Dostupné z: <http://79.134.126.253/?q=node/18> [citováno 12. září 2010].

ÚSTR. [online] Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/> [citováno 10. dubna 2011].

VALIŠ, Zdeněk. Trestní řízení nebylo zavedeno ... In *Vojenské rozhledy 3/2000*. [online] Dostupné z: http://www.army.cz/avis/vojenske_rozhledy/2000_3/124.htm [citováno 12. července 2011].

VIRKKUNEN, Henna. A Higher Education. In *Public Service Review: European Union* 18. [online] s. 505. Dostupné z: <http://www.publicservice.co.uk/article.asp?publication=European%20Union&id=402&content>

t_name=Focus:%20science%20and%20research%20in%20Finland&article=12909 [citováno 12. září 2010].

Volební server ČSÚ. [online] Dostupné z: <http://volby.cz/> [citováno 10. dubna 2011].

Maitolaiturimuseo (Muzeum přístřešku na mléko). In *YouTube*. [online] Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=0qfjMkbrt94> [citováno 23. října 2010].

Zítřka se bude. [online] Dostupné z: <http://www.narodni-divadlo.cz/Default.aspx?jz=cz&dk=predstaveni.aspx&sb=1&ic=5291> [citováno 12. dubna 2011].

Audio nahrávky rozhovorů v angličtině uložené v Centru orální historie ÚSD AV ČR, v.v.i., sbírka Rozhovory:

Rozhovor s Outi Fingerroos, tazatel Tomáš Bouška. [audio ve formátu mp3] 22. května 2008, Tampere.

Rozhovor s Timem Malmim, tazatel Tomáš Bouška. [audio ve formátu mp3] 7. května 2008, Tampere.

Rozhovor s Ullou-Maijou Peltonen, tazatel Tomáš Bouška. [audio ve formátu mp3] 8. dubna 2008, Helsinky.

Rozhovor s Jormou Kalelou, tazatel Tomáš Bouška. [audio ve formátu mp3] 8. dubna 2008, Helsinky.

Rozhovor s Marjattou Hietalou a Kristinou Graae, tazatel Tomáš Bouška. [audio ve formátu mp3] 8. května 2008, Helsinky.

Audio nahrávky a původní přepisy rozhovorů s narátory uložené v Centru orální historie ÚSD AV ČR, v.v.i.:

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor Aloisem Mackem vedla Klára Pinerová, 30. června 2006.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s brig. gen. Antonínem Husníkem vedl Tomáš Bouška, 23. 9. 2009.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Augustinem Bubníkem vedl Tomáš Bouška, 11. 6. 2007 a 23. 8. 2007.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Ing. Františkem Šedivým vedl Tomáš Bouška, 2. 4. 2007.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Hubertem Procházkou vedl Tomáš Bouška, 13. 10. 2007 a 21. 10. 2007.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Janem Pospíšilem vedl Tomáš Bouška, 7. 6. 2008.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s dr. Jiřím Málkem vedl Tomáš Bouška, 1. 8. 2007.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Josefem Celbou ml. vedla Ivana Vránková, 18. 1. 2010 a 25. 8. 2011.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Jozefem Kyckou vedl Tomáš Bouška, 26. 11. 2007 a 8. 12. 2007.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Miroslavem Šlechtou vedl Michal Louč, 20. 10. 2007.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s plk. v. v. Rudolfem Mackem vedla Ivana Vránková, 23. 9. 2010.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor se Zdeňkem Kovaříkem vedl Tomáš Bouška, 5. 12. 2007.

Archivní zdroje:

Ing. Modrý a spol. Vyšetřovací spis Státního soudu Praha č. V-2654; Archiv bezp. složek MV ČR. Archiv bezpečnostních složek.

Osobní vyšetřovací spis č. 1179 proti J. Málkovi č. V-4825, zaveden dne 23. března 1962. Archiv bezpečnostních složek.

Bohuslava Capoušková a spol. Skuponový spis KSMV Hradec Králové č. V-1185. Archiv bezpečnostních složek.

Pozorovací vyšetřovací svazek na skupinu *Šedivý František a spol.* (mapa č. 1) č. V-292 MV. Archiv bezpečnostních složek.

Zpráva o průběhu vázání a Zdůvodnění k uložení agenturního svazku *JOSEF*, číslo 7310. Archiv bezpečnostních složek. 940514MV.

6. PŘÍLOHY

Příloha I. - Tabulka narátorů

	Narátor	datum narození	místa věznění na Jáchymovsku a Slavkovsku	zatčení dne	místo zatčení	odsouzen ve věku	TOS***	úmrtí narátora	tazatel/ka
1.	Augustin Bubník	21.11.1928	Nikolaj, Prokop, Ležnice, XII.	13. března 1950	Praha	22 let	14 let	-	TB
2.	Josef Celba	21.11.1926	Nové Sedlo a Sýrovice	9. listopadu 1960	Bržec	33 let	4 měsíce a 3 roky*	-	IV
3.	Antonín Husník	17.11.1921	tábor "L", Nikolaj	červen 50	Mimoň	29 let	13 let	2011	TB
4.	Zdeněk Kovarič	24.2.1931	tábor "L", Nikolaj	29. září 1950	Pardubice	19 let	11 let	-	TB
5.	Jozef Kyčka	23.2.1928	Nikolaj, Rovnost	25. dubna 1952	Jáchymov	24 let	18 let	2009	TB
6.	Alois Macek	19.12.1930	Mariánská, L, Barbora – Vršek, Nikolaj	4. dubna 1950	Volary	19 let	12 + 20 let**	2008	KP
7.	Rudolf Macek	13.5.1925	Výkmanov, Svatopluk	17.1.1950	Nové město n. Váhom	24 let	22 let	-	IV
8.	Jiří Málek	21.8.1930	Nikolaj, Rovnost	30. dubna 1952 a 20. března 1962	Praha	22 let	11 let a 4,5 roku*	-	TB
9.	Jan Pospíšil	13.8.1916	Mariánská, XII., tábor "L"	květen 49	Praha	33 let	20 let	2010	TB
10.	Hubert Procházka	27.12.1930	tábor "L"	4. ledna 1952	Praha	21 let	11 let	-	TB
11.	Franšek Šedivý	2.7.1927	tábor "C", "L", JAV	8. května 1952	Zadní Třebañ	25 let	14 let	-	TB
12.	Miroslav Šlechta	2.8.1928	Bratrství, XII, Nikolaj, Eduard, Barbora, Výkmanov	15.1.1952 a 23.2.1954	Kaplice (na vojně) a Pardubice (PTP)	23 a 25 let	18 a 21 měsíců*	-	ML
	* J. Celba, M. Šlechta a J. Málek se stali dvojnásobnými politickými vězni								
	** A. Macek byl krátce po první rozsudku trestám ještě jednou za plánovaný útěk.								
	*** trest odnětí svobody								
	vědomá "profistální" činnost								
	Tazatelé: TB = Tomáš Bousška, IV = Ivana Vránková, KP = Klára Pínerová, ML = Michal Louč								
	Zdroji: osobní výpovědi narátorů a archivní dokumenty SIB z Archivu bezpečnostních složek (V – 4825; V-2654;								

Příloha II.

PŘIHLÁŠKA

do Sdružení bývalých politických vězňů České republiky

Jméno a příjmení (i rodné)
Číslo obč. průkazu Rodné číslo
Datum narození Místo narození
Adresa bydliště

Orámovanou část vyplní jen příbuzný politického vězně.

Příbuzenský vztah k politickému vězni
Jméno a příjmení vězně
Datum narození vězně

Odsouzen podle zák. (zákon, paragraf)
Odsouzen k délce trestu
Název a sídlo soudu
Spisová značka a datum rozsudku
Vězněn od – do
Vězněn kde

REHABILITACE VĚZNĚ

Název a sídlo soudu
Spisová značka a datum

Místopřisežně prohlašuji, že jsem nikdy nebyl členem KSČ, kandidátem KSČ, příslušníkem ani spolupracovníkem StB, ani příslušníkem Lidových milicí, GERu, KGB a nesouhlasil s okupací v r. 1968.

V dne

Podpis

Vyplní pobočka SBPV

Přijat za člena dne

Legitimace čís.

Za pobočku SBPV ČR

Příloha III. - Graf návštěvnosti webu Političtí vězni.cz

Návštěvnost webu v prvních osmi měsících roku 2011

Měsíc	Unikátní návštěvy	Počet návštěv	Stránek	Hity	Bajtů
Led 2011	1758	2647	15279	63993	18.25 GB
Úno 2011	1815	2638	12327	53572	17.19 GB
Bře 2011	1610	2448	12468	52851	13.76 GB
Dub 2011	1560	2378	11695	55547	12.88 GB
Kvě 2011	1711	2556	14723	61307	15.48 GB
Čer 2011	1534	2286	13206	50566	17.86 GB
Čvc 2011	1277	2247	12545	49519	12.93 GB
Srp 2011	1532	2695	18114	82480	20.23 GB
Zář 2011	0	0	0	0	0
Říj 2011	0	0	0	0	0
Lis 2011	0	0	0	0	0
Pro 2011	0	0	0	0	0
Celkem	12797	19895	110357	469835	128.58 GB

Počet návštěv webu Političtí vězni.cz v měsíci srpnu 2011

Den	Počet návštěv	Stránek	Hity	Bajtů
01 Srp 2011	90	713	3596	516.67 MB
02 Srp 2011	88	1299	4944	564.78 MB
03 Srp 2011	111	1776	7610	1.73 GB
04 Srp 2011	85	1050	3638	405.15 MB
05 Srp 2011	76	331	1600	899.40 MB
06 Srp 2011	91	467	2274	710.78 MB
07 Srp 2011	90	523	3317	259.00 MB
08 Srp 2011	102	727	3307	1.79 GB
09 Srp 2011	94	493	2349	115.55 MB
10 Srp 2011	90	523	2089	304.37 MB
11 Srp 2011	89	388	1824	278.79 MB
12 Srp 2011	78	412	2441	283.35 MB
13 Srp 2011	108	421	2847	904.07 MB
14 Srp 2011	71	404	2474	368.19 MB
15 Srp 2011	91	395	2436	262.62 MB
16 Srp 2011	106	615	2937	533.89 MB
17 Srp 2011	101	530	3056	550.25 MB
18 Srp 2011	83	349	1856	744.06 MB
19 Srp 2011	87	672	2654	476.00 MB
20 Srp 2011	65	256	1077	83.77 MB
21 Srp 2011	76	379	1884	117.59 MB
22 Srp 2011	88	415	2631	165.86 MB
23 Srp 2011	68	203	1080	496.61 MB
24 Srp 2011	79	311	1814	257.90 MB
25 Srp 2011	96	646	3190	143.09 MB
26 Srp 2011	106	602	3002	576.40 MB
27 Srp 2011	87	441	2115	784.14 MB
28 Srp 2011	72	1715	3054	5.76 GB
29 Srp 2011	134	639	2883	190.17 MB
30 Srp 2011	92	417	2499	219.18 MB
31 Srp 2011	1	2	2	28.67 KB
Průměr	86.94	584.32	2660.65	668.14 MB
Celkem	2695	18114	82480	20.23 GB

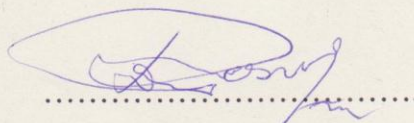
Příloha IV. – Udělený souhlas narátorem

Udělení souhlasu ke zpracovávání a zpřístupnění osobních a citlivých údajů

Já, níže podepsaný, Mgr. Jan Rospíšil, trvalým bydlištěm Brno Bayerova 7 a r.č. 160813/043, podle zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů ve znění pozdějších předpisů, uděluji Mgr. Tomášovi Bouškovi souhlas ke zpracování svých osobních a citlivých údajů zaznamenaných během rozhovorů, které jsem poskytl v rámci výzkumně-vzdělávacího projektu „Českoslovenští političtí vězni – orální historie obětí stalinismu“.

Souhlasím, aby mnou autorizovaný přepis rozhovoru byl publikován v angličtině, v knize s pracovním názvem „Czechoslovak Political Prisoners“. Souhlasím také, aby rozhovory byly uloženy ve Sbírce rozhovorů „Perzekuce politických vězňů“ a to ve formě autorizovaného obrazového a zvukového záznamu nebo jejich přepisu. V této podobě budou nevýdělečně zpřístupňovány k vědeckým, vzdělávacím a osvětovým účelům např. prostřednictvím webové stránky www.politicalprisoners.eu nebo Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR v Praze.

V Brně dne 5 ledna 2009

Podpis narátora

Příloha V. – Printscreen rozhovoru s brig. gen. A. Husníkem

historie příběhy akce o projektu odkazy K.Ch. partneři hledat: hleděj de / eng

nacházíte se zde: [home](#) / [příběhy](#) / [Příběhy politických vězňů](#) / Antonín Husník

Medajlon narátora

Antonín Husník

Brigádní generál Antonín Husník se narodil 17. listopadu 1921 v Plzni. Již v raném věku měl silné vlastenecké citění a chtěl vstoupit do československé armády. Po nacistické okupaci se v roce 1940 pokusil o přechod hranice protektorátu. Měl namířeno na západ, do francouzských legií. Bylo mu 19 let. Na slovensko-maďarské hranici byl zadržen a 3,5 roku vězněn v nacistických věznicích. Po válce se stal elitním výsadkářem se silnou protikomunistickou orientací, za což byl náležitě „odměněn“. V roce 1950 byl odsouzen na 13 let. Absolvoval výsledky v neslavně proslulém Domečku, v **jáchymovských táborech** řídil tajnou motákovou komunikaci s rodinami a blízkými odsouzených. V roce 1958 byl propuštěn z vězení. Jeho děti bylo osm let.

„Za války jsem měl na Waldheimu vězeňské číslo 736. Po osmi letech komunistického kriminálu jsem dostal vyplaceno 736 korun úspor.“

Rozhovor s brigádním generálem Antonínem Husníkem (1921–2011)

Tazatel: Tomáš Bouška

Můžete mi říci něco o svém dětství? Kde jste se narodil?

Vzpomínky na dětství mám hezké, byly bohaté. Narodil jsem se 17. listopadu 1921 v Plzni, kde jsem začal chodit do školy. Otec byl tenkrát nižším policejním úředníkem. Byl jsem dítě dost pohledné, kudrnaté, ale zlobivé. Tatík se ve mně viděl. Když jsem šel do školy, už jsem uměl číst a počítat. To byla velká chyba, poněvadž když začala učitelka vykládat, tak jsem se nudil. Zvedl jsem se a šel se dívat z okna. Už ve druhé třídě jsem měl z mravů dvě.

První knížka, kterou jsem přečetl, byly Staré pověsti české. V páté třídě jsem je uměl skoro zpaměti. Už tenkrát, když se mě třeba ptali, čímpak bys chtěl být, tak já chtěl být blanický rytíř. Už od malička ve mně bylo vlastenečství. Měl jsem s tím zkušenosti i později. Musím předeslat, že další knížky, které jsem četl, byly hlavně o ruských legionářích. Všechno od Rudolfa Medka jsem přečetl. Už tenkrát, aniž bych věděl, co bolševismus je, tak jsem bolševiky nikdy neměl rád. Zapíčinili, že plukovník Švec, který byl mým vzorem, se zastřelil. Už tenkrát jsem je neměl rád, aniž bych věděl, co to je. Později jsem to i poznal.

Můj otec nebyl legionář, ale byl velký národovec Čech každým oulem. Při prvním útoku v Srbsku, kde bojoval, když se mě třeba ptali, čímpak bys chtěl být, tak já chtěl být blanický rytíř. Už od malička ve mně bylo vlastenečství. Měl jsem s tím zkušenosti i později. Musím předeslat, že další knížky, které jsem četl, byly hlavně o ruských legionářích. Všechno od Rudolfa Medka jsem přečetl. Už tenkrát, aniž bych věděl, co bolševismus je, tak jsem bolševiky nikdy neměl rád. Zapíčinili, že plukovník Švec, který byl mým vzorem, se zastřelil. Už tenkrát jsem je neměl rád, aniž bych věděl, co to je. Později jsem to i poznal.

Mám na ně takovou vzpomínku. Bolševici vydávali Rudé právo, a i když procházelo cenzurou, někdy se celá vydání zabavovala. Krátce předtím, než přišli Němci, tak jsme doma měnili linoleum. A podlahu jsme tím zabaveným Rudým právem vypodložili, aby se vyrovnaly suky. Později v německém kriminále jsem si na to vzpomněl: Ježíšmarjá, kdyby u nás dělali prohlídku a našli tam Rudé právo, tak by tatínka zavřeli jako komunistu! A to by on nepřežil!

Už jako kluk jsem chtěl být vojákem, později hlavně letem. Chodil jsem do Sokola i do Skauta. Od čtvrté třídy se na škole učila němčina. Po obecné jsem absolvoval měšťanku a začal dělat strojařskou průmyslovku. Tady v Sokole bylo družstvo volejbalistů, kteří dokonce vyhráli soutěž Malé dohody tenkrát v Rumunsku. Vedl je nějaký poručík jezdecký. Když byla mobilizace, tak tam jednou přišel. Rád jsem poslouchal jeho zážitky. Zle nadával na sudetáky. Mohl jsem na něm oči nechat, ty jeho rajtky! Mluvil se o tom, že se ve Francii, v Agde, zakládají naše legie a že se tam umožňuje přechod. Hned jsem se zapojil a chtěl jsem taky jít. V té době mi ještě nebylo osmnáct, takže jsem jim alespoň dělal posla.

Popsal byste svůj pokus o nelegální přechod hranice?

Svěřil jsem se jednomu spolužákovi, že bych chtěl utéct do Francie, do legií a že znám cestu. Rozhodl se, že půjde se mnou. Nakonec jsme vyrazili tři. Já, kamarád Jiří Fremr a jeho známý, jmenoval se Bobi Frisch. Dojeli jsme v pořádku do Hodonína na vypůjčené legitimace od kamarádů, jejichž tátové pracovali na dráze. Fremr řekl, že půjde poslat ještě legitimace zpátky těm, kdo mu je půjčili. Ale už se nevrátil, takže jsme překročili hranice bez něj. Když jsme se v pětáctýcátém vrátili z kriminálu, tak mně vysvětlil, že měl prostě strach. V té době, kdy jsme se vydali přes hranice, byl přechod zdánlivě

Výběr multimédií

Přidejte se k nám...

Političtí vězni.cz on Facebook
Like 44

YouTube

Podívejte se na tuto stránku ...

Facebook Twitter Print RSS 0

Obrázky

Audio

- Husník I. – Číslo 736
- Husník III. – O násilí
- Husník II. – Domeček
- Husník IV. – Výsledky
- Husník VI. – Rozsudky
- Husník V. – Obhájci za nacismu a komunismu
- Husník VII. – Skupiny vězňů
- Husník IX. – Tajné rozesílání dopisů
- Husník VIII. – Kolika lágrů prošel
- Husník X. – Pronášení dopisů

Video

- Jáchymovské peklo 2009 – Antonín Husník
- Antonín Husník – Rozhovor

Fotogalerie

Audio sekvence

Video sekvence

60. strana protokolu s voj. Augustinem Bubníkem.

Jinak nemám, co bych k věci uvedl.

Jsem si vědom toho, že jsem zneužil důvěry, která mi byla dávana jako reprezentantu čs. státu v zahraničí a že jsem svým jednáním jak v zahraničí, tak i na území ČSR, když jsem se stýkal s osobami cizího státu, jakož i s ostatními osobami čs. státními příslušníky, kteří všichni svým postojem dávali jasně najevo svým ~~postojem~~ svůj nesouhlas se stávajícím státním zřízením a kteří mne buď přímo nebo nepřímo svým příkladem nabádali k tomu, abych se dopouštěl, resp. v budoucnu dopustil činů namířených rovněž proti našemu státnímu zřízení, jakož i k činům, které by mohly poškodit výsostné zájmy našeho státu v očích celé světové veřejnosti, dopustil se vážného provinění ať již tím, že jsem jednání těchto osob nehlásil kompetentním činitelům a nebo tím, že jsem s nimi v některých případech úmyslně nebo i neúmyslně spolupracoval.

Tohoto svého jednání velmi lituji a odůvodňuji svůj postoj tím, že jsem se nikdy nezajímal o nic jiného než sport při čemž jsem si za vzor vzal starší a zkušenější hráče, kteří reprezentovali již dlouhou dobu předtím náš stát za hranicemi a jinak jsem se nezajímal ani o to, co se děje ve státě ani o to, co se děje vůbec ve světě. Vlivem svých přátel jsem posuzoval naši situaci z jejich hlediska, domníval jsem se, že jediný možný způsob života pro nás je ten způsob, jakým žijí na Západě a proto jsem také kritisoval poměry u nás a ve SSSR.

Po objasnění v průběhu vyšetřování vidím, že moje jednání nebylo správné, chci důsledky svého jednání napravit a odčinit a prosím proto, aby celé mé jednání bylo posuzováno mírně.

Svoji výpověď učinil jsem dobrovolně bez jakéhokoliv psychického nebo fyzického nátlaku a vědomě jsem nezamlčel žádných skutečností, které by mohly přispět k objasnění šetřené věci.

V případě, že bych si na některou okolnost ještě vzpomněl, přihlásím se dobrovolně k dalšímu výsledku.

Jednotlivé stránky protokolu jsem si pozorně přečetl, s jejich obsahem plně souhlasím, a na důkaz toho jsem každou stránku vlastnoručně podepsal.

Protokol skončen dne 27. března 1950 v 16.35 hod.
Praha, 27.3.1950.

Vyslýchající :

Vyslýcháný :

Zapisovatelka :

Příloha VII. – Osobní vyšetřovací spis dr. Jiřího Málka

Krajská správa ministerstva vnitra

P r a h a .

Dne 20. března 1962 .

Č.j.:A/8-01179/62 .

Krajská prokuratura

P r a h a .

Odevzdání obviněného podle § 75 tr. řádu a návrh na vzetí
do vazby .

Obviněný JIŘÍ MÁLEK, nar. 21.8. 1930 v Praze, zaměstnán jako
zedník v n.p. Konstruktiva Praha, t.č. ve
výkonu základní vojenské služby, bytem
Praha 4 - Lhotka, Slepá ul. 99/23 ,

byl z a d r ž e n podle § 75 tr. řádu .

Po vznesení obvinění pro trestný čin podvracení republiky podle
§ 79a odst. 1 tr. zák. č. 86/50 Sb ve znění vyhl. mín. sprav.
č. 1/57 Sb , odevzdávám obviněného prokurátorovi s návrhem
na vzetí JIŘÍHO MÁLKA do vazby podle § 68 tr. řádu a to z důvodů
podle § 67 písm. a/b tr. řádu .

D ů v o d y v a z b y

spatřuji v tom, že obviněný JIŘÍ MÁLEK je stíhán pro závažný
trestný čin proti státu, kdyby proti němu bylo vedeno trestní
řízení na svobodě, mohl by mařit vyšetřování tím, že by se skrý-
val, aby se tak vyhnul trestnímu postihu, nebo působil na svědky,
spoluobviněné a jinak mařil objasňování skutečností závažných
pro trestní řízení .

Vyšetřovatel KS- MV Praha :
npor. Kudrna Miroslav

upr. Kudrna

Dne *20. března 1962*

v *12³⁰* hod.

převzal *Dr. Kudrna*